

VLADA REPUBLIKE HRVATSKE
Ured za ljudska prava
i prava nacionalnih manjina

Europska unija
Zajedno do fondova EU

EUROPSKI STRUKTURNI
I INVESTICIJSKI FONDOVI

UČINKOVITI
LJUDSKI
POTENCIJALI

UKLJUČIVANJE ROMA U HRVATSKO DRUŠTVO

prostorno uređenje,
stanovanje i zaštita okoliša

Danijela Lucić – Jana Vukić – Iva Marčetić

Impresum

Izdavač:

Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske

Za izdavača:

Alen Tahiri, univ. spec. pol.

Godina izdanja:

2020.

Autorice:

Danijela Lucić, Jana Vukić i Iva Marčetić

Lektorica:

Sanda Lucija Udier

Recenzentice:

Anka Mišetić i Jelena Zlatar Gamberožić

Grafičko oblikovanje, priprema za tisak i tisak:

Kerschoffset d.o.o.

Naklada:

200 primjeraka

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001078094.

ISBN: 978-953-7870-22-5

Projekt je sufinancirala Europska unija iz Europskog socijalnog fonda.

Sadržaj publikacije isključiva je odgovornost Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske.

Za više informacija:

Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske

Mesnička 23, 10 000 Zagreb

+ 385 [1] 4569 358

ured@uljppnm.vlada.hr

Više informacija o EU fondovima dostupno je na www.strukturnifondovi.hr

UKLJUČIVANJE ROMA U HRVATSKO DRUŠTVO

**prostorno uređenje,
stanovanje i zaštita okoliša**

Danijela Lucić – Jana Vukić – Iva Marčetić

Zagreb, 2020.

Stavovi i mišljenja iznesena u ovoj knjizi autorska su stajališta i ne odražavaju nužno stavove institucija u kojima su autori zaposleni, kao ni stavove Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske.

NAPOMENA: Jezični oblici koji u ovoj knjizi imaju rodni oblik odnose se jednako na muški i ženski rod bez obzira na to koji je oblik korišten.

Sadržaj

Popis tablica	4
Popis grafikona	5
Popis slika	7
Popis kratica.....	8
1. UVOD	10
2. CILJEVI I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	14
2.1. Ciljevi studije o prostornom uređenju, stanovanju i zaštiti okoliša	14
2.1.1. Izvori podataka.....	15
2.2. Metodološki okvir	18
2.2.1. Regionalna podjela i obrade podataka.....	18
3. PROSTORNO UREĐENJE	22
3.1. Tipovi i obilježja romskih lokaliteta.....	24
3.2. Brojnost i stanje stambenih objekata.....	31
3.2.1. Pravni status objekata – vlasništvo.....	35
3.2.2. Pravni status objekta – legalizacija	40
3.2.3. Dostupnost komunalne infrastrukture na lokalitetima	50
3.2.4. Kvaliteta cesta i prometna povezanost.....	54
3.2.5. Dostupnost sadržaja na lokalitetima	58
3.3. Sažetak.....	71
4. UVJETI I KVALITETA STANOVANJA.....	76
4.1. Stambena deprivacija.....	77
4.2. Pristup javnim komunalijama u kućanstvima	81
4.2.1. Dostupnost vode – voda kao ljudsko pravo	84
4.2.2. Veličina stambenog prostora.....	88
4.2.3. Opremljenost kućanstva	94
4.2.4. Osnovni problemi povezani s uvjetima stanovanja.....	98
4.2.5. Samačka kućanstva	102
4.3. Tržište najma i javni programi stanovanja	103
4.4. Sažetak	107
5. STANJE I ZAŠTITA OKOLIŠA	112
5.1. Gospodarenje otpadom i okolišni uvjeti.....	113
5.2. Problemi vezani za okoliš.....	118
5.3. Sažetak.....	125
6. ZAKLJUČCI I PREPORUKE	128

Popis tablica

Tablica 1.	Regionalna podjela i procjena veličine populacija.....	18
Tablica 2.	Lokaliteti prema tipu naselja i regiji.....	24
Tablica 3.	Regionalni prikaz udjela stanovništva prema tipu naselja.....	29
Tablica 4.	Udio stanovništva na lokalitetima koji nema pristup infrastrukturi prema regiji.....	51
Tablica 5.	Udio stanovništva koje na lokalitetima ima pristup infrastrukturi prema tipu naselja.....	52
Tablica 6.	Kvaliteta cesta prema naselju i prema regiji – udio stanovništva na lokalitetima.....	55
Tablica 7.	Kvaliteta cesta unutar naselja prema regiji – udio stanovništva na lokalitetima.....	56
Tablica 8.	Dostupnost ljekarne na lokalitetu i udio stanovništva prema regiji..	66
Tablica 9.	Dostupnost ljekarne na lokalitetu i udio stanovništva prema tipu naselja.....	67
Tablica 10.	Dostupnost trgovine prehrambenih proizvoda na lokalitetu i udio stanovništva prema regiji.....	68
Tablica 11.	Dostupnost trgovine prehrambenih proizvoda na lokalitetu i udio stanovništva koji živi na lokalitetima prema tipu naselja.....	68
Tablica 12.	Dostupnost ugostiteljskog objekta na lokalitetu i udio stanovništva koji živi na lokalitetima prema tipu naselja.....	69
Tablica 13.	Dostupnost sajma ili tržnice na lokalitetu i udio stanovništva prema tipu naselja.....	70
Tablica 14.	Dostupnost vode u kućanstvima prema tipu naselja.....	87
Tablica 15.	Dostupnost vode u kućanstvima prema regiji.....	87
Tablica 16.	Veličina stambenog prostora u kojem Romi žive.....	90
Tablica 17.	Prosječan broj soba po članu kućanstva.....	92
Tablica 18.	Stambeni problemi romskih kućanstava prema regiji.....	99
Tablica 19.	Potrebe kućanstva prema tipu naselja.....	100

Popis grafikona

Grafikon 1.	Prosječan broj stambenih objekata na lokalitetima prema regiji.....	31
Grafikon 2.	Prosječan broj stambenih objekata na lokalitetima prema tipu naselja.....	31
Grafikon 3.	Tip stambenog objekta [vanjska evaluacija] prema tipu naselja ...	33
Grafikon 4.	Tip stambenog objekta [vanjska evaluacija] prema regiji.....	34
Grafikon 5.	Udio lokaliteta s neadekvatnim stambenim objektima i udio stanovništva na lokalitetima	35
Grafikon 6.	Vlasništvo kuće/stana u kojoj žive članovi kućanstva prema regiji.....	37
Grafikon 7.	Vlasništvo stana/kuće prema tipu naselja	38
Grafikon 8.	Status legalnosti stambenog objekta	41
Grafikon 9.	Status legalnosti stambenog objekta prema regiji.....	43
Grafikon 10.	Status legalnosti stambenog objekta prema tipu naselja	43
Grafikon 11.	Broj nelegaliziranih stambenih objekata na lokalitetu prema regiji.....	44
Grafikon 12.	Broj nelegaliziranih stambenih objekata na lokalitetu prema tipu naselja.....	45
Grafikon 13.	Razlozi za nepokretanje proces legalizacije	46
Grafikon 14.	Zabrinutost zbog mogućnosti deložacije prema regiji	47
Grafikon 15.	Zabrinutost zbog mogućnosti deložacije prema tipu naselja.....	48
Grafikon 16.	Alternativni smještaj u slučaju deložacije	49
Grafikon 17.	Pristup infrastrukturi na lokalitetima	50
Grafikon 18.	Pristup telefonskoj i mobilnoj mreži te internetu na lokalitetima ...	53
Grafikon 19.	Udaljenost lokaliteta od najbliže autobusne stanice prema regiji....	57
Grafikon 20.	Udaljenost lokaliteta od najbliže željezničke stanice prema regiji ...	57
Grafikon 21.	Udaljenost lokaliteta od najbližeg dječjeg vrtića prema tipu naselja.....	58
Grafikon 22.	Udaljenost lokaliteta od najbližeg dječjeg vrtića prema regiji	59
Grafikon 23.	Udaljenost lokaliteta od najbliže osnovne škole prema tipu naselja.....	59

Grafikon 24.	Udaljenost lokaliteta od najbliže osnovne škole prema regiji.....	60
Grafikon 25.	Udaljenost lokaliteta od domova zdravlja i centara za socijalnu skrb prema tipu naselja.....	60
Grafikon 26.	Udaljenost lokaliteta od domova zdravlja i centara za socijalnu skrb prema regiji	61
Grafikon 27.	Prostor za okupljanje članova zajednice – udio stanovništva na lokalitetima prema regiji	62
Grafikon 28.	Udio lokaliteta i stanovništva na lokalitetima gdje ne postoji dječje igralište	63
Grafikon 29.	Udaljenost lokaliteta od organiziranog bavljenja sportom i(li) rekreacijom prema regiji.....	64
Grafikon 30.	Udaljenost lokaliteta od organiziranog bavljenja sportom i(li) rekreacijom prema tipu naselja	65
Grafikon 31.	Udaljenost lokaliteta od kulturno-zabavnih sadržaja prema regiji.....	65
Grafikon 32.	Udaljenost lokaliteta od kulturno-zabavnih sadržaja prema tipu naselja.....	66
Grafikon 33.	Stambena deprivacija prema FRA-i [2013]	78
Grafikon 34.	Stambena deprivacija FRA i UNDP [2012].....	78
Grafikon 35.	Stambena deprivacija prema Eurostatu [2019]	79
Grafikon 36.	Stambena deprivacija prema regiji	80
Grafikon 37.	Stambena deprivacija prema tipu naselja.....	80
Grafikon 38.	Stambena deprivacija i primanja u kućanstvu	81
Grafikon 39.	Pristup kućanstava infrastrukturi.....	82
Grafikon 40.	Kućanstva koja nemaju pristup infrastrukturi prema regiji.....	83
Grafikon 41.	Kućanstva koja nemaju pristup infrastrukturi prema tipu naselja ...	84
Grafikon 42.	Dostupnost vode iz vodovoda u kućanstvima.....	85
Grafikon 43.	Kućanstava koja nemaju vodovod, a imaju bunar ili pumpu	86
Grafikon 44.	Srednja i prosječna veličina stambenih prostora prema regiji	88
Grafikon 45.	Srednja i prosječna veličina stambenih prostora prema tipu naselja.....	89
Grafikon 46.	Udio kućanstava s malim stambenim prostorima prema regiji	90
Grafikon 47.	Broj soba u kućanstvima	91
Grafikon 48.	Broja soba u kućanstvima prema regiji.....	92

Grafikon 49. Prosječan broj članova kućanstva po sobi.....	93
Grafikon 50. Opremljenost kućanstava zahodom i kupaonicom prema regiji	94
Grafikon 51. Indeks opremljenosti kućanstava prema regiji	95
Grafikon 52. Indeks opremljenosti kućanstava prema tipu naselja	96
Grafikon 53. Opremljenost kućanstava	97
Grafikon 54. Posjedovanje automobila prema tipu naselja.....	98
Grafikon 55. Naknada za troškove stanovanja prema regiji	101
Grafikon 56. Samačka kućanstva prema regiji	102
Grafikon 57. Stanje s odlaganjem otpada u posljednje četiri godine.....	113
Grafikon 58. Stanje s odlaganjem otpada u posljednje četiri godine prema regiji.....	114
Grafikon 59. Stanje s odlaganjem otpada u posljednje četiri godine prema tipu naselja.....	115
Grafikon 60. Mjesto za odlaganje otpada na lokalitetima prema regiji.....	116
Grafikon 61. Mjesto za odlaganje otpada na lokalitetima prema regiji.....	116
Grafikon 62. Udio stanovništva koje živi na lokalitetima gdje postoje problemi vezani za okoliš.....	119
Grafikon 63. Problemi vezani za okoliš prema tipu naselja.....	120
Grafikon 64. Stanje higijenskih uvjeta u posljednje četiri godine prema tipu naselja	123
Grafikon 65. Vrijednost očuvanja okoliša prema regiji.....	124

Popis slika

Slika 1. Raspored lokaliteta na kojima žive Romi prema regiji i tipu naselja	25
Slika 2. Raspored lokaliteta na kojima žive Romi – regija Međimurje	26
Slika 3. Raspored lokaliteta na kojima žive Romi – regija Sjeverna Hrvatska	26
Slika 4. Raspored lokaliteta na kojima žive Romi – regija Zagreb i okolica.....	27
Slika 5. Raspored lokaliteta na kojima žive Romi – regija Središnja Hrvatska	27
Slika 6. Raspored lokaliteta na kojima žive Romi – regija Slavonija	28
Slika 7. Raspored lokaliteta na kojima žive Romi – regija Istra i Primorje.....	28

Popis kratica

APN	Agencija za promet nekretninama
AP NSUR	Akcijski plan za provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma
AZONIZ	Agencija za ozakonjenje nezakonito izgrađenih zgrada
EC/EK	European Comission/ Europska komisija
EU	Europska unija
EU MIDIS	European Union Minorities and Discrimination Survey [Istraživanje Europske unije o manjinama i diskriminaciji]
FRA	European Union Agency for Fundamental Rights [Agencija Europske unije za temeljna prava]
HAKOM	Hrvatska regulatorna agencija za mrežne djelatnosti
JLP/R/S	jedinice lokalne i područne [regionalne] samouprave
JLS	jedinice lokalne samouprave
KNF	ključna neromska figura
KUD	kulturno umjetničko društvo
MGIPU	Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenje
MRRFEU	Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije
NSUR	Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine
POS	Programi poticane stanogradnje
RH	Republika Hrvatska
RNM	romska nacionalna manjina
ULJPPNM	Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske
UNDP	United Nations Development Programme [Program Ujedinjenih naroda za razvoj]
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu]
VPNM	vijeća i predstavnici nacionalnih manjina

1

Uvod

1. Uvod

Obrazovanje je temelj ostvarivanja svih drugih prava, znači temelj glavni. Pored stanovanja.
[predstavnik RNM-a, Zagreb i okolica]

Ovaj iskaz sudionika istraživanja upućuje na ključne pretpostavke za izlazak Roma iz svojevrsnog začaranog kruga višestruke depriviranosti. Pravo na odgovarajuće životne uvjete, što uključuju stambene i okolišne uvjete, pretpostavlja nesmetan pristup svim sadržajima i uslugama koje su romskoj zajednici neophodne za prevladavanje društvene marginalizacije. Stanovanje je, dakle, usko povezano s razvojem te može biti poticaj ili prepreka u svim bitnim sferama života – u obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvu, socijalnoj skrbi, kao i u onima koji se tiču društvenog života, odnosno kulturnih, zabavnih, sportskih i drugih aktivnosti bez kojih život svake zajednice biva nepotpun. Romska isključenost iz navedenih društvenih tokova uvelike je uvjetovana njihovom prostornom segregacijom i marginalizacijom, a takvo stanje detektirano je u prethodnim istraživanjima o romskoj nacionalnoj manjini u Hrvatskoj. Još 2000. godine Štambuk navodi kako je romska manjina u Hrvatskoj "prostorno raspršena" i da pripadnika RNM-a ima u gradu "gdje obično naseljavaju loše opremljena predgrađa", no da žive i u selima i to "obično u izdvojenim 'ciganskim naseljima'" [Štambuk 2000: 198]. Pet godina kasnije u studiji *Kako žive hrvatski Romi* objavljeni su rezultati istraživanja koje je proveo Institut za društvena istraživanja "Ivo Pilar" 2004. godine. I u njima se ukazuje na vrlo izraženu prostornu segregaciju koja je multidimenzionalna i posebno izražena ondje gdje živi najviše pripadnika RNM-a u Hrvatskoj, to jest u Međimurju i Zagrebu [Štambuk 2005]. I dvadeset, odnosno petnaest godina kasnije, romska svakodnevica vrlo je slična, ponegdje i nepromijenjena. Romi su i dalje na periferijama velikih, ali i manjih gradova, na periferijama su i ruralnih sredina, žive i unutar gradova ili sela, ali uglavnom okruženi samo članovima svoje zajednice, bilo u "svojim naseljima" ili u "svojim kvartovima". Takav prostorni razmještaj utječe na kvalitetu života, ali i na simbolički aspekt doživljaja prostora od strane drugih društvenih grupa i od strane samih stanovnika, što dodatno pridonosi socijalnoj distanci i marginalizaciji. Wacquant [2008: 6] ističe globalnu i sve češću pojavu višestruke marginalizacije [engl. *advanced marginality*] koja se očituje u društveno-prostornom isključivanju i potiskivanju na periferiju određenih društvenih grupa na temelju rasne i klasne osnove.

Prije 20 godina Štambuk zaključuje da im je tako "izabrana socijalna distanca kao način «komunikacije» s neromskom okolinom" pomogla u očuvanju posebnosti i odolijevanju asimilacijskim procesima, ili bar njihovu odlaganju i usporavanju, ali im je istovremeno otežala, odgodila i usporila procese integracije u hrvatsko društvo. Rezultati najnovijih istraživanja pokazuju da, usprkos tomu što i dalje postoji izražena prostorna segregacija, velik dio romske posebnosti i identiteta slabi i(li) se gubi [Rašić i dr. 2020], a taj gubitak nije kompenziran boljim životnim uvjetima i životnim standardom pripadnika RNM-a.

Neadekvatnost stanovanja očitovana u problemima prostorne razmještenosti, stambenih objekata i okoliša u kojima žive Romi obilježje je ove zajednice ne samo u Hrvatskoj nego i u Europi. Sve ključne probleme jasno su detektirala prethodna i sveobuhvatna istraživanja romske populacije, a ovdje posebno treba istaknuti dva, koja su ujedno referentne točke ove studije. Jedno je provedeno 2011. godine pod okriljem Programa Ujedinjenih naroda za razvoj [UNDP-a],¹ u kojem se stanovanje problematizira kroz prizmu razvoja i ljudskih prava te se jasno ukazuje na nesigurnost stanovanja romskih kućanstava. Navedeno uključuje problematiku nelegalnih objekata i čitavih nelegalnih i infrastrukturno zaostalih naselja, mogućnost deložacija, nepristupačnost javnih programa stanovanja i kreditnih zajmova, neadekvatnu opremljenost stambenih prostora i drugo [Perić 2012]. Drugo važno istraživanje, čije su rezultati važna osnova za komparativnu analizu u ovoj studiji, jest ono iz 2016. godine nazvano *EU MIDIS-II*² koje je provela Agencija Europske unije za temeljna prava [FRA] i u kojem je stanovanje samo jedna od problematiziranih tematika. Navedena istraživanja, posebno prvo, bila su važna u kreiranju dokumenata i nacionalnih politika u zemljama koje su bile njima obuhvaćene, no taj problem je jasno adresiran i prije. Tako je u *Nacionalnom programu za Rome* [Vlada RH 2003] i *Desetljeću za uključivanje Roma 2005. – 2015.* [Vlada RH 2005] velik naglasak bio stavljen na potrebu prostornog rješavanja, legalizacije, uređenja i opremanje onih lokacija gdje žive pripadnici RNM-a. Nastavak rada u tom smjeru i važnost rješavanja navedenih problema jasno je apostrofirano i deset godina kasnije u *Nacionalnoj strategiji za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine* [dalje: NSUR] [Vlada RH 2012], kao i u akcijskim planovima proizašlim iz nje

- 1 Program Ujedinjenih naroda za razvoj [UNDP] zajedno sa Svjetskom bankom, uz sufinanciranje Europske komisije, godine 2011. proveli su istraživanje čiji su rezultati predstavljeni u studiji *The Housing Situation of Roma Communities: Regional Roma Survey 2011.* u 12 zemalja srednje, istočne i jugoistočne Europe: Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Češka, Hrvatska, Mađarska, BJR Makedonija, Moldavija, Crna Gora, Srbija, Slovačka i Rumunjska. To komparativno istraživanje provedeno je na slučajnom uzroku romskih i neromskih kućanstava u navedenim zemljama. Detaljnije o istraživanju v. Perić [2012].
- 2 *Drugo istraživanje Europske unije o manjinama i diskriminaciji* ili *EU MIDIS-II*, nastavak je istraživanja, odnosno drugi val provođenja ankete među Romima kojom su prikupljene informacije o gotovo 34 000 osoba koje žive u romskim domaćinstvima u devet država članica EU-a: Bugarskoj, Hrvatskoj, Češkoj, Grčkoj, Mađarskoj, Portugalu, Rumunjskoj, Slovačkoj i Španjolskoj. Prethodno provedena istraživanja FRA – *EU-MIDIS I* iz 2008. godine te Anketa o Romima iz 2011. godine nije obuhvaćala Rome u Hrvatskoj. Detaljnije o istraživanju v. FRA [2012, 2016 i 2018].

– Akcijski plan za provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje 2013. – 2015. godine [Vlada RH 2013] i Akcijski plan za provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine, za 2019. i 2020. godinu [Vlada RH 2019a]. Upravo s ciljem stvaranja preduvjeta prostornog rješavanja, uređenja i opremanja lokacija naseljenih Romima, odnosno poboljšanja uvjeta stanovanja romske populacije u Republici Hrvatskoj, jedan od posebnih ciljeva NSUR-a usmjeren je na poboljšanje zdravstvenog i socijalnog statusa pripadnika RNM-a kroz, između ostalog, poboljšanje uvjeta stanovanja [Vlada RH 2012: 36]. Jedan od problema detektiranih u NSUR-u jest i prije spomenuti fenomen segregiranih "romskih naselja" koja, "osim niskog standarda stanovanja, preizgrađenosti i uglavnom neuređenog okoliša, obilježava i karakter privremenosti [Vlada RH 2012: 84]. Tipologija romskih naselja u ovom istraživanju govori o njihovoj prostornoj raspoređenosti s obzirom na najbliže urbane ili ruralne cjeline. Tri su tipa koncentriranih naselja, odnosno onih u kojima dominantno žive Romi, a četvrta su kategorija disperzirana naselja, odnosno ona u kojima romsko stanovništvo živi zajedno s većinskim. Ta je tipologija ujedno i ključna za detekciju stanja i usporedbu svih relevantnih pokazatelja koji se odnose na problematiku prostornog uređenja, stanovanja i zaštite okoliša, a samim time i kreiranja novih politika i aktivnosti kojima će se raditi na daljnjem unaprjeđivanju položaja pripadnika RNM-a u Hrvatskoj. Na stranicama koja slijede prezentirani su rezultati istraživanja provedenog 2017. godine u tri spomenuta područja, ujedno i poglavlja studije: *Prostorno uređenje, Uvjeti i kvaliteta stanovanja* i *Stanje i zaštita okoliša*. Svako poglavlje prati njegov sažetak, a u konačnici su dani i osnovni zaključci s preporukama koje bi trebale pomoći u operacionalizaciji svih postojećih i budućih planova za daljnje uključivanje pripadnika RNM-a u hrvatsko društvo. Jer stanovanje treba biti poticaj, a ne prepreka, kao što je to najjezgrovitije i najpreciznije izrekao predstavnik RNM-a iz Zagreba i okolice: "Bolje stanovanje bi bilo poticajno za učenje."

2

Ciljevi i metodologija istraživanja

2. Ciljevi i metodologija istraživanja

2.1. Ciljevi studije o prostornom uređenju, stanovanju i zaštiti okoliša

Predmetnom studijom nastoje se proširiti postojeće spoznaje koje su nužne za izradu novoga nacionalnog dokumenta za integraciju pripadnika romske nacionalne manjine u hrvatsko društvo. Glavni je cilj studije identificirati i utvrditi kako su infrastrukturno uređeni prostori [lokaliteti] na kojim žive pripadnici RNM-a, kakvi su uvjeti, odnosno životni prostori u kojima Romi žive te s kojim se ekološkim problemima suočavaju pripadnici RNM-a. Osim regionalne usporedbe jedna od ključnih usporedaba u ovoj studiji odnosi se na analizu prostornog uređenja, stanovanja i zaštite okoliša prema tipu naselja, a poseban je naglasak stavljen na dislocirana, odnosno segregirana romska naselja u kojima i živi najveći udio romskog stanovništva u Republici Hrvatskoj. Daje se pregled brojnosti i stanja romskih objekata kako prema regiji, tako i prema tipovima naselja. Nadalje, razmatra se pitanje pravnog statusa objekata u kojima žive pripadnici RNM-a. Analizira se i infrastrukturno stanje romskih lokaliteta, odnosno prometna povezanost naselja, kao i dostupnost javnih i drugih za život važnih sadržaja u njima. Jedno poglavlje studije posvećeno je uvjetima i kvaliteti stanovanja, odnosno opremljenosti romskih kućanstava i problemima povezanim s uvjetima stanovanja. Dodatno se problematizira dostupnost pitke vode koja spada u osnovna ljudska prava. Unutar poglavlja o uvjetima i kvaliteti stanovanja posebno su razmotrena samačka kućanstva. Posljednje tematsko poglavlje posvećeno je ekološkim problemima, ponajprije onima povezanim s okolišem u neposrednom životnom okruženju romskih lokaliteta. S ciljem utvrđivanja stanja u romskim naseljima, a potom i oblikovanja novih dokumenata, odnosno politika predviđenih za rješavanje problema pripadnika RNM-a i njihove daljnje integracije u hrvatsko društvo, u studiji se nastoji odgovoriti na sljedeća istraživačka pitanja:

- *Koliki je broj stambenih objekata u romskim naseljima?*
- *O kakvim je objektima riječ i u kakvom su stanju?*
- *Koliko je nelegaliziranih objekata? Zašto objekti nisu legalizirani i postoje li*

razlike s obzirom na sociodemografska obilježja?

- *Postoje li razlike u uvjetima stanovanja s obzirom na neka sociodemografska obilježja romskih kućanstava?*
- *Kakva je prometna povezanost romskih naselja?*
- *Kakva je dostupnost javnih i drugih sadržaja u naseljima?*
- *Kakva je dostupnost komunalne infrastrukture u naseljima?*
- *Koji udio kućanstava ima pristup komunalnim uslugama i u kojoj ih mjeri koriste?*
- *Koja je veličina prostora u kojem stanuju pripadnici RNM-a, koliko prostorija ima u pojedinim kućanstvima i koje su namjene?*
- *Kakva je opremljenost romskih kućanstava?*
- *Koji su osnovni problemi povezani sa stanovanjem?*
- *Postoje li razlike u uvjetima stanovanja s obzirom na sociodemografska obilježja?*
- *Kakvi su uvjeti gospodarenja otpadom?*
- *S kojim se okolišnim problemima suočavaju pripadnici RNM-a?*
- *Koji problemi s odlaganjem otpada postoje u romskim naseljima?*
- *Koliko pripadnici RNM-a pridaju vrijednosti očuvanju okoliša i postoje li razlike s obzirom na sociodemografske karakteristike?*

Interpretacije nalaza uključuju komparativni pristup te prikazuju regionalne razlike među pripadnicima RNM-a u Hrvatskoj, razlike između pripadnika RNM-a i većinskoga stanovništva te, gdje je to moguće, komparativni prikaz podataka o Romima u Hrvatskoj s podacima o Romima iz drugih zemalja EU-a.

2.1.1. Izvori podataka

Podaci prikazani u ovoj studiji prikupljeni su u sklopu projekta *Prikupljanje i praćenje baznih podataka za učinkovitu provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma* koji su za Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina kao korisnika tijekom 2017. i 2018. godine provodile tvrtka Ecorys Hrvatska d.o.o. i udruga Centar za mirovne studije. U okviru toga projekta tijekom 2017. godine provedeno je sveobuhvatno empirijsko istraživanje čiji je cilj bio definirati polazne vrijednosti za mjerenje učinaka NSUR-a za razdoblje od 2013. do 2020. godine i AP NSUR-a na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini, kao i definirati potrebe romskih zajednica te prepreke za uključivanje romske nacionalne manjine na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini. Dio rezultata toga istraživanja, koji se odnosio na ključne bazne podatke, publiciran je u knjizi *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka* [Kunac, Klasnić i Lalić 2018].

S obzirom na važnost stvaranja i proširenja činjenične podloge za razvoj djelotvornog strateškog okvira za uključivanje pripadnika RNM-a u hrvatsko društvo te

usmjerenoga razmatranja stanja prostornog uređenja, uvjeta i kvalitete stanovanja te stanja i zaštite okoliša na lokalitetima gdje živi romska manjina, u ovoj studiji prezentirani su rezultati novih analiza podataka prikupljenih 2017. godine, a koji se odnose na navedenu tematiku.

Metode prikupljanja podataka

Navedeno empirijsko istraživanje iz 2017. godine provedeno je primjenom tzv. mješovite metodologije, a sastojalo se od triju glavnih istraživačkih dionica: 1) mapiranja romskih zajednica u RH; 2) intervjuja i fokus-grupa s predstavnicima romske nacionalne manjine, ključnim osobama u romskim zajednicama te predstavnicima relevantnih institucija na razini jedinica lokalnih samouprava te 3) anketiranja romskog stanovništva na reprezentativnom uzorku romskih kućanstava. U ovoj publikaciji analizirani su relevantni podaci o identitetu, socijalnoj distanci i diskriminaciji iz svih triju istraživačkih dionica. Detaljan opis metodologije istraživanja i svake istraživačke dionice publiciran je u Kunac, Klasnić i Lalić [2018], a ovdje slijedi kratak opis provedbe pojedinih dionica, ključan za razumijevanje podataka prezentiranih u ovoj knjizi.

1) Mapiranje romskih zajednica

Mapiranje romskih zajednica provedeno je s primarnim ciljem utvrđivanja romske populacije kao preduvjeta za kvantitativno uzorkovanje romske populacije, ali i radi prikupljanja podataka o specifičnostima pojedinih lokaliteta na kojima obitavaju pripadnici RNM-a. Mapiranje romskih zajednica provedeno je tijekom svibnja i lipnja 2017. godine primjenom metoda strukturiranih intervjuja i promatranja na ukupno 134 lokaliteta u 15 županija RH. Informanti [osobe koje su davale informacije o lokalitetima] bili su pripadnici RNM-a, odnosno osobe koje žive na tim lokalitetima i o kojima su dobro informirani, pa su zato odabrani kako bi educiranim mapistima pružali potrebne informacije prema pitanjima u predlošcima za opis stanovništva i opis zajednice. Po lokalitetu su bila predviđena tri strukturirana intervjuja, tj. razgovor s trima informantima, od kojih je barem jedna osoba trebala biti ženskoga spola. Ukupno je proveden 371 strukturirani intervju [sa 196 muškaraca i 175 žena] pa je po lokalitetu u prosjeku bilo 2,8 informanata.

2) Kvalitativna metodologija – metode intervjuja i fokus-grupa

Druga istraživačka dionica odnosila se na primjenu kvalitativne metodologije. Provođeni su polustrukturirani ekspertni intervjui s predstavnicima relevantnih institucija na razini jedinica lokalnih samouprava [njih ukupno 141] te polustrukturirani dubinski intervjui s predstavnicima romske nacionalne manjine i ključnim osobama u romskim zajednicama [njih ukupno 67]. Provedeno je također i sedam

fokus-grupa s predstavnicima relevantnih institucija na županijskoj razini (ukupno su sudjelovale 73 osobe). U intervjuima i fokus-grupama bila su postavljena pitanja o obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti, socijalnoj skrbi, djeci, prostoru, stanovanju i zaštiti okoliša, društvenom i kulturnom životu, statusu i pravima, institucionalnom okruženju te potrebama i prioritetima za promjene.

3) Kvantitativna metodologija – metoda ankete

Treća i ključna istraživačka cjelina odnosila se na kvantitativno istraživanje metodom ankete (tehnikom licem u lice) s pripadnicima RNM-a u 12 županija Republike Hrvatske. Anketiranje je provedeno tijekom listopada i studenoga 2017. godine na ukupno 109 lokaliteta na kojima žive pripadnici RNM-a. Obuhvaćeno je 1550 romskih kućanstava, čime su prikupljeni podaci o 4758 članova tih kućanstava. Time su prikupljeni podaci o 38% svih u mapiranju evidentiranih romskih kućanstava te o 21% ukupnoga procijenjenog broja romskoga stanovništva u tim županijama.³

U anketnome upitniku postavljena su pitanja o infrastrukturnim, okolišnim i stambenim uvjetima života u romskim naseljima, različitim ekonomskim i socijalnim obilježjima romskih kućanstava, potom o različitim sociodemografskim, socioekonomskim i sociokulturnim karakteristikama svih članova kućanstva, o osobnoj situaciji u zapošljavanju, obrazovanju, zdravstvu i stanovanju, zatim o integraciji, diskriminaciji, osviještenosti o pravima i pitanjima građanstva te pitanja o osobnim iskustvima i stavovima vezana uz različita područja nacionalne strategije za uključivanje Roma. Zbog izrazito velika broja tema i pitanja koje je anketnim istraživanjem trebalo obuhvatiti, korištene su dvije inačice anketnog upitnika (tzv. A i B inačica), stoga nisu sva pitanja postavljena svim ispitanicima. Posljedica su toga, u tehničkom smislu, različite veličine poduzoraka kod različitih pitanja.

Uzorak romskog stanovništva u anketnom istraživanju konstruiran je prema podacima o populaciji istraživanja prikupljenim mapiranjem romskih zajednica i smatra se reprezentativnim prema dobi i spolu za pripadnike romske nacionalne manjine u 12 županija RH za lokalitete u kojim živi barem 30 pripadnika RNM-a.

³ Detaljne informacije o uzorkovanju i provedbi istraživanja mogu se pronaći u Kunac, Klasnić i Lalić [2018].

2.2. Metodološki okvir

2.2.1 Regionalna podjela i obrade podataka

Radi statističkih obrada i analiza, čiji su rezultati prezentirani u sljedećim poglavljima, podaci su s razine županija⁴ grupirani u šest regija, uz uvažavanje njihove geografske bliskosti te određenih sociodemografskih specifičnosti. S obzirom na to da je u ovoj publikaciji riječ o udjelima pripadnika romske nacionalne manjine u pojedinim regijama, u Tablici 1 prikazane su procjene ukupnog broja pripadnika RNM-a u pojedinim regijama, a prema podacima prikupljenima mapiranjem romskih zajednica⁵.

TABLICA 1. Regionalna podjela i procjena veličine populacija

Regija	Županije	Broj lokaliteta u kojima je provedeno mapiranje i anketno istraživanje	Broj romskih kućanstava u kojima je provedeno anketno istraživanje	Procjena veličine populacije, tj. broja pripadnika RNM-a iz mapiranja
Međimurje	Međimurska	14	566	6368
Sjeverna Hrvatska	Koprivničko-križevačka i Varaždinska	17	156	2460
Zagreb i okolica	Grad Zagreb i Zagrebačka	17	214	3539
Središnja Hrvatska	Bjelovarsko-bilogorska i Sisačko-moslavačka	21	194	3655
Slavonija	Osječko-baranjska, Brodsko-posavska i Vukovarsko-srijemska	25	296	4142
Istra i Primorje	Primorsko-goranska i Istarska	15	124	2322

4 Županije od istraživačkog interesa određene su primjenom kombinacije eksterne i [ekspertne] interne identifikacije lokaliteta na kojima živi minimalno 30 Roma. Detaljnije v. Kunac, Klasnić i Lalić [2018: 53–55]. Takvim pristupom nije identificiran ni jedan lokalitet na kojemu živi minimalno 30 Roma u bilo kojoj županiji iz regije Dalmacija.

5 Valja naglasiti kako je riječ o zbroju srednjih vrijednosti procjena pojedinih informanata na svakom lokalitetu.

Obrada i analiza kvantitativnih podataka

Za potrebe provedbe ove studije podaci iz mapiranja i anketnog istraživanja objedinjeni su u zajedničku bazu, što je omogućilo istovremenu analizu triju tipova obilježja nužnih za dobivanje sveobuhvatne slike stanja romske populacije u pojedinim područjima:

- obilježja lokaliteta [naselja] u kojima žive pripadnici RNM-a
- obilježja romskih kućanstava
- obilježja pripadnika RNM-a [osobne karakteristike, iskustva i stavovi].

Podaci u tri središnja poglavlja [*Prostorno uređenje, Uvjeti i kvaliteta stanovanja te Stanje i zaštita okoliša*] analizirani su na nekoliko razina uz korištenje podataka prikupljenih na razini pojedinaca i kućanstava [iz anketnog upitnika] te podataka prikupljenih mapiranjem. U navedenim poglavljima varijable su u najvećoj mjeri analizirane na razini regija [prema podjeli izloženoj u Tablici 1] te su provedeni odgovarajući statistički testovi radi provjere postojanja statistički značajnih razlika s obzirom na regiju. Za nominalne varijable korišten je ne Pearsonov hi-kvadrat test kontingencijske tablice. Za kvantitativne varijable, njihovu povezanost te testiranje regionalnih razlika korišteni su parametrijski testovi [Pearsonov koeficijent korelacije, linearna regresija, t-test, ANOVA – analiza varijance]. Razina statističke značajnosti svih statističkih testova određena je na $p < 0,05$ [tj. 5% rizika pri zaključivanju s uzorka na populaciju] te su dobiveni statistički pokazatelji prikazivani samo kod testova koji su rezultirali odbacivanjem nulte hipoteze, odnosno koji su ukazali na postojanje statistički značajnoga efekta. Obrada podataka rađena je u statističkome paketu IBM SPSS Statistics 25, a kartografski prikazi izrađeni su uz pomoć programa ScribbleMaps.

Obrada i analiza kvalitativnih podataka

Kvalitativni podaci prikupljeni 2017. godine provedbom polustrukturiranih intervjuva s predstavnicima relevantnih institucija na razini jedinica lokalnih samouprava te s predstavnicima romske nacionalne manjine i ključnim osobama u romskim zajednicama, kao i fokusnim grupama s predstavnicima relevantnih institucija na županijskoj razini, u ovoj studiji korišteni su primjenom metode tematske analize. Riječ je o općoj kvalitativnoj metodi koja nema specifičnu epistemološku osnovu, a koju neki nazivaju i "temeljnou metodou kvalitativne analize" [Braun i Clarke 2006: 4]. Njezina je osnovna prednost fleksibilnost. Kako navode Braun i Clarke [2006: 6], riječ je o metodi za identificiranje, analizu i izvještavanje o uzorcima [tema- ma] unutar prikupljenih podataka kojom se minimalno organizira i detaljno opisuje skup podataka. Tematska analiza podrazumijeva kategorizaciju podataka u određeni broj tema ili deskriptivnih kategorija koje mogu biti identificirane na dva načina – induktivno [engl. *bottom up*] ili teorijski tj. deduktivno [engl. *top-down*]. S obzirom

na strukturu same studije, odnosno tematiku koju obuhvaća, tematska je analiza ovdje korištena na specifičan način. Naime, podaci koji su prikupljeni istraživanjem nisu generirali teme predmetne studije, nego je upravo zadanost tematike odredila selekciju kvalitativnoga materijala. Tako kvalitativni elementi u studiji predstavljaju selekciju reprezentativnih stavova i mišljenja pripadnika romske nacionalne manjine i ključnih neromskih aktera.⁶ Neravnomjerna zastupljenost kvalitativnoga materijala u pojedinim poglavljima proizlazi iz činjenice da sva problemska pitanja kojima se bavi ova studija nisu bila uključena u kvalitativni dio istraživanja. Materijali su selektirani po tematskim ključevima [kodovima] iz cjelokupnog kvalitativnog materijala koji je obrađen u računalnom programu MAXQDA 2018.

6 Kako su pri samoj provedbi kvalitativnoga istraživanja korištene kratice KNF [ključna neromska figura] i RNM [romska nacionalna manjina], navedene kratice koriste se i u dijelovima kvalitativnoga materijala [citatima iz intervjua] koji je dobiven od predstavnika relevantnih institucija na razini jedinica lokalnih samouprava i predstavnika romske nacionalne manjine.

3.

Prostorno uređenje

3. Prostorno uređenje

Prostorno uređenje i planiranje trebalo bi omogućiti kontrolu nad negativnim pojavama kojima rezultira društvena stratifikacija, različiti globalni i lokalni procesi nejednakog razvoja (kako urbanih tako i ruralnih područja i njihove međusobne dinamike odnosa) i globalne klimatske promjene. Cilj kvalitetnog prostornog uređenja sigurni su, održivi i izdrživi gradovi te ostala naselja,⁷ pri čemu su od posebne važnosti osnovna infrastruktura i usluge (ceste, odvodnja i kanalizacijski sustav, opskrba vodom, električnom strujom, gospodarenje otpadom, bolnice, škole i dr.), socioekonomski razvoj i tržište rada (pri čemu se misli na generiranje investicija i razvoja radnih mjesta, smanjenje socijalnih sukoba i kriminala, jačanje jednakosti i inkluzivnosti, promicanje društvene heterogenosti i unapređenje sigurnosti i dr.), zdrav i očuvan okoliš (kvaliteta zraka, vode i tla) te kvalitetan (urbani) prostor⁸ (u kojemu je očuvan prirodni okoliš, javni i zeleni prostor, uz adekvatnu brigu o klimatskim promjenama) i otpornost na katastrofe. Na globalnoj razini nagao rast urbane populacije, porast siromaštva i ekonomska deprivacija stvaraju situaciju u kojoj velikom broju stanovnika nisu osigurani osnovni uvjeti (infrastrukturni i uslužni), a navedenu situaciju dodatno otežavaju posljedice klimatskih promjena i stanje okoliša. Pritom nisu sve društvene grupe i pojedinci jednako izloženi rizicima niti imaju svi dovoljno resursa da se s takvom situacijom nose na zadovoljavajući način. Istraživanje društvenih odnosa s fokusom na društvenim nejednakostima u prostoru važan je element sociološke analize modernog društva od njezinih početaka (Durkehim, Marx, Weber, Simmel, Halbwachs, Park, Wirth i dr.), a krajem 20. i početkom 21. stoljeća brojni autori (Bourdieu, Castells, Gregory, Urry, Massey, Harvey, Sassen, Soja i dr.), uz "prostorni obrat" (engl. *spatial turn*) u društvenim znanostima istraživački fokus stavljaju na nejednak prostorni razvoj (urbano-ruralno, globalni razvijeni sjever – nerazvijeni jug, migracije i dr.), društvene i druge posljedice globalizacijskih procesa. Teme društvene nejednakosti i segregacije, prostorne segregacije (odvajanja društvenih grupa u prostoru) te specifično rasne i rezidencijalne segregacije u prostoru (fizičko i simboličko odvajanje naselja, susjedstava ili četvrti između dviju ili više društvenih grupa), dobivaju nova značenja s globalizacijskim procesima i mobilnosti 21. stoljeća. Uočava se da nisu svi jednako mobilni i da postoje trajni obrasci prostornog rasporeda društve-

7 Detaljnije v. UN-Habitat [2019a] gdje su iznesne smjernice za sigurnije gradove i ljudske naseobine u skladu s implementacijom *Agende za održivi razvoj 2030 i novom urbanom agendom*.

8 Detaljnije v. UN-Habitat [2018].

nih grupa na temelju socioekonomskih, rasnih i drugih značajki. Pritom se posebno uočavaju socioekonomska raslojavanja koja se najčešće preklapaju s etničkim, rasnim i kulturnim značajkama, a društveno marginalizirane grupe žive u znatno lošijim uvjetima, s nedovoljnom infrastrukturnom opremljenosti i u višestruko rizičnom okolišu [ekološki i društveno]. Istraživanje iz 2005. godine potvrđuje navedeno i za romsku populaciju u Hrvatskoj. Prema njegovim je rezultatima većina anektiranih Roma bila suglasna s tim da je osnovno razlikovno obilježje naselja u kojima žive "životna ugroženost njihovih žitelja", a kao glavni izvor rizičnosti naveden je zagađen okoliš [Rogić 2005: 73]. Neteritorijalnost kao važna odrednica Roma [Štambuk 2000] također je utjecala na izostanak njihove borbe za "prostorne resurse" [Bourdieu 2018] u Hrvatskoj, a socijalna distanca i "niska razina spremnosti većinskog stanovništva na susjedske odnose s Romima" te niska razina spremnosti samih Roma na susjedske odnose [Šlezak i Šakaja 2012: 104] pojačava prostornu segregaciju Roma u Hrvatskoj. Društvena podijeljenost prema rasnim i etničkim osnovama najčešće je utemeljena na predrasudama, stigmatizaciji i povezana s društvenom diskriminacijom. U takvoj situaciji određena društvena grupa socijalno je izolirana i stigmatizirana kao inferiorna u odnosu na dominantnu grupu ili populaciju. Segregacija je vidljiva u fizičkom odvajanju određene društvene grupe od ostalih [krajnji oblik je zatvaranje u geto], ograničavanju pristupa osnovnim društvenim dobrima i mogućnosti zadovoljavanja osnovnih društvenih potreba poput stanovanja, zaposlenja, školovanja, mobilnosti i drugoga. Prostorna segregacija definira se kao situacija u kojoj pripadnici određene manjinske društvene grupe nisu ravnomjerno raspoređeni u [nastanjenom] prostoru u odnosu na ostatak populacije. Upravo takav nejednak raspored u prostoru ukazuje na nejednaku mogućnost pristupa sadržajima i uslugama koje jamče zadovoljavajuću kvalitetu života i adekvatnu integraciju u društvo. Marans i Stimson [2011] ističu važnost teritorijalnih društvenih indikatora kako bi se uočile prostorne nejednakosti, nejednakosti u razvoju između urbanih i ruralnih područja ili unutar njih te prostorna segregacija određenih društvenih grupa. Prostorna distribucija stanovništva u prostora gradova nužno je različita, no o "socijalnoj segregaciji" govori se kada je određena socijalna grupa "na neslučajan način sistematski prisutna samo u određenim tipovima prostora grada" [Čaldarović 1989: 62]. Massey i Denton [1988: 282] ističu multidimenzionalnost rezidencijalne segregacije koju definiraju kao "stupanj do kojega dvije ili više grupa žive odvojeno jedna od druge, u različitim dijelovima urbanog okoliša" [1988: 282] te navode pet dimenzija rezidencijalne segregacije: [prostornu] *ujednačenost, izloženost pripadnicima većine, koncentraciju, centralizaciju i klasterizaciju*. Istraživanja prostorne segregacije romskog stanovništva [Štambuk i dr. 2005, Šlezak 2009, Šlezak i Šakaja 2012] ukazuju na kontinuitet izrazite prostorne segregacije, diskriminacije te na višestruku marginalizaciju Roma. Nejednako dostupna društvena i tehnička infrastruktura u krajnjim slučajevima deprivacije onemogućava ravnopravno uključivanje marginaliziranih grupa u društvo. Iz navedenog proizlazi i osnovna ideja ovog poglavlja u kojem se nastoji prikazati stanje lokaliteta u kojima

žive pripadnici RNM-a u Hrvatskoj, počevši od njihovih osnovnih obilježja, geografske raspoređenosti, naseljenosti, brojnosti objekata i njihovog pravnog statusa te naposljetku dostupnosti infrastrukture i sadržaja koji su osnovna pretpostavka za kvalitetan život Roma, a samim time i za njihovu snažniju integraciju u hrvatsko društvo.

3.1. Tipovi i obilježja romskih lokaliteta

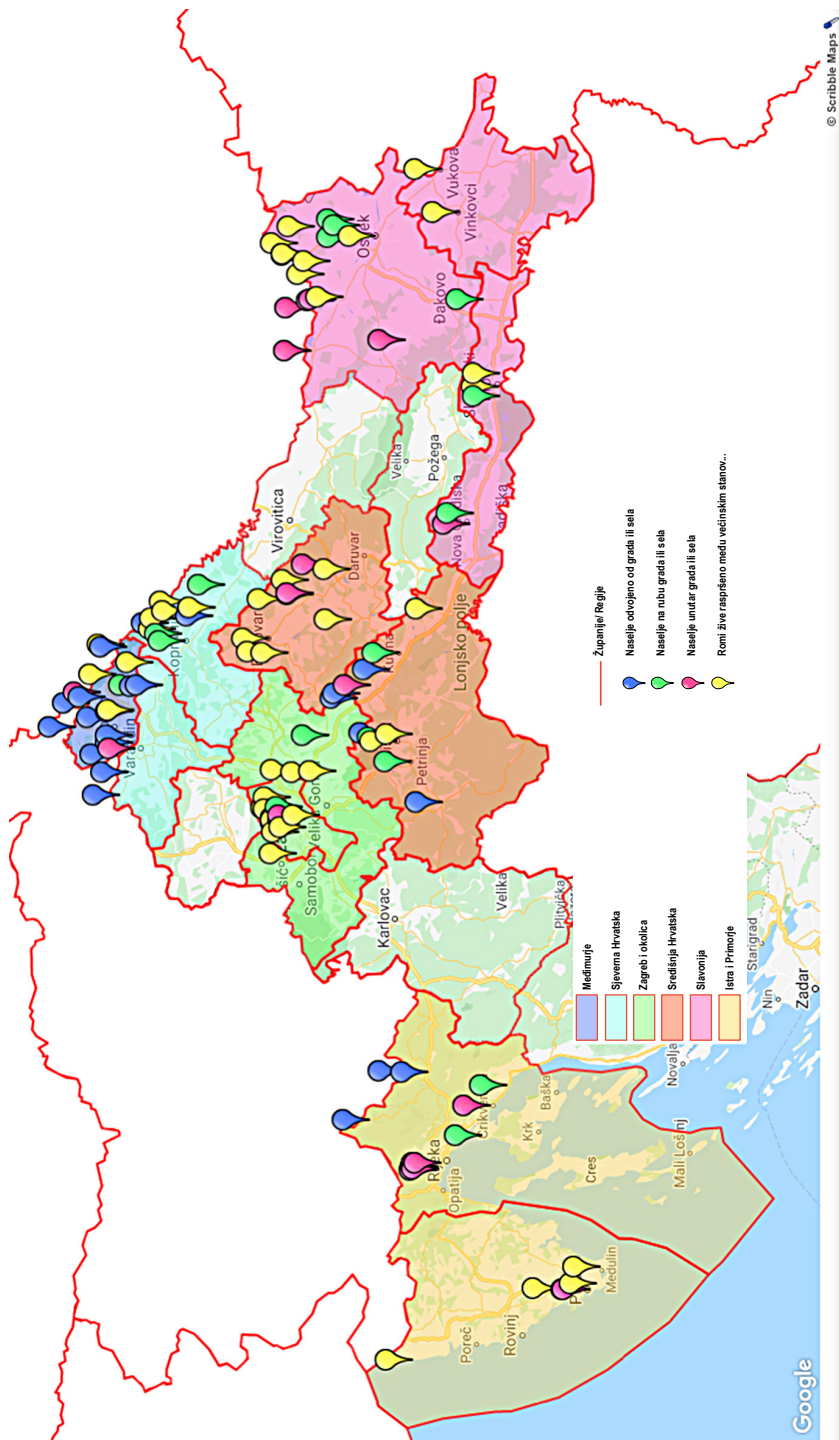
Iako se u NSUR-u navodi 14 identificiranih županija koje na svojem teritoriju "imaju lokacije naseljene Romima [tzv. romska naselja] koja zahtijevaju prostorno rješavanje, uređenje i opremanje" (Vlada RH 2012: 84), nakon faze predistraživanja u kojoj je obuhvaćeno 15 županija detektirana su romska naselja u 12 županija (6 regija) u kojima je istraživanje potom i provedeno.⁹ U tih šest regija istraživanjem je utvrđeno 109 romskih lokaliteta koji su diversificirani u četiri kategorije, odnosno četiri tipa naselja. Kako je upravo tip naselja jedna od ključnih varijabli za komparaciju, ali i interpretaciju nalaza ove studije, najprije valja ukazati na njihova ključna obilježja, prije svega na prostornu rasprostranjenost i brojnost. Tri su tipa koncentriranih naselja, odnosno ona gdje žive samo Romi: 1) naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji, 2) naselje na rubu grada ili sela i 3) naselje unutar grada ili sela, dok je 4. tip naselja ono disperzirano gdje Romi žive zajedno s većinskim stanovništvom. Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu. Procjena tipa naselja izvršena je u fazi mapiranja istraživanja od strane mapista i informanata.¹⁰

TABLICA 2. Lokaliteti prema tipu naselja i regiji

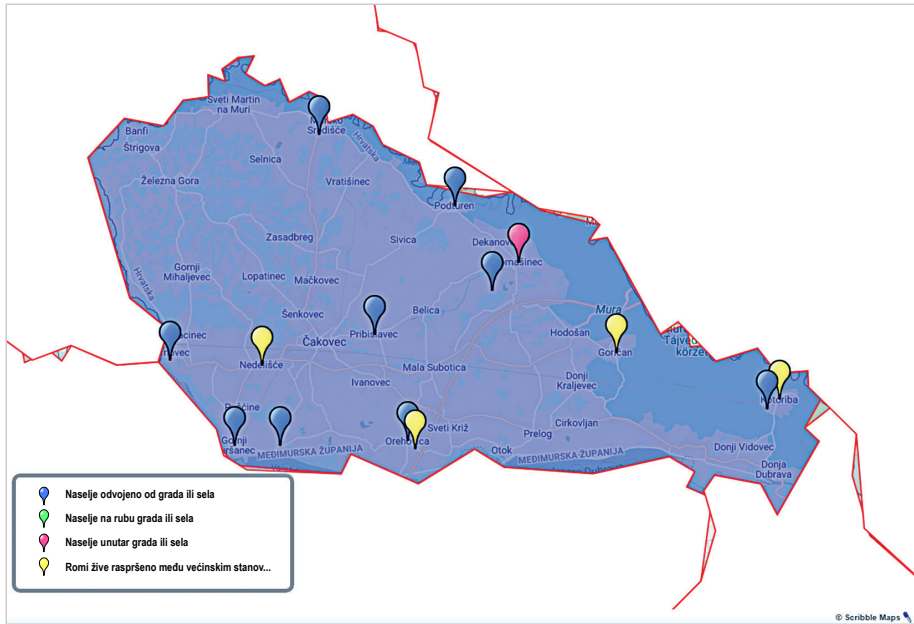
		Tip naselja				Ukupno
		Naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji	Naselje na rubu grada ili sela	Naselje unutar grada ili sela	Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu	
Regija	Međimurje	9	0	1	4	14
	Sjeverna Hrvatska	6	4	1	6	17
	Zagreb i okolica	0	3	2	12	17
	Središnja Hrvatska	4	3	3	11	21
	Slavonija	1	7	6	11	25
	Istra i Primorje	3	2	5	5	15
Ukupno		23	19	18	49	109

9 Kriterij za odabir 15 županija u fazi predistraživanja, kao i kriteriji za određivanje lokaliteta u 12 županija u kojima je provedeno istraživanje, detaljno su opisana u Kunac, Klasnić i Lalić (2018: 67–72).

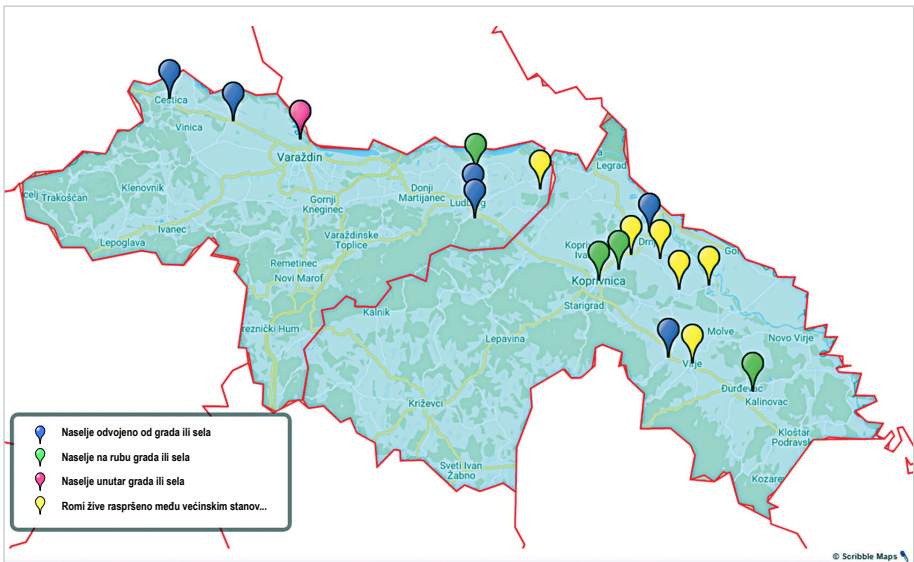
10 Detaljnije o fazi mapiranja v. iznad u poglavlju *Metode prikupljanja podataka*.

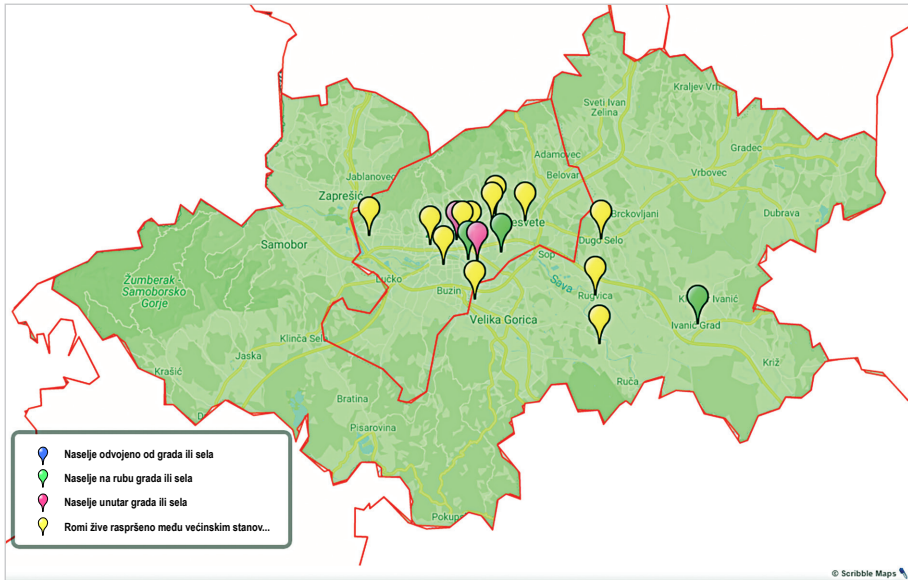
SLIKA 1. Raspored lokaliteta na kojima žive Romi prema regiji i tipu naselja

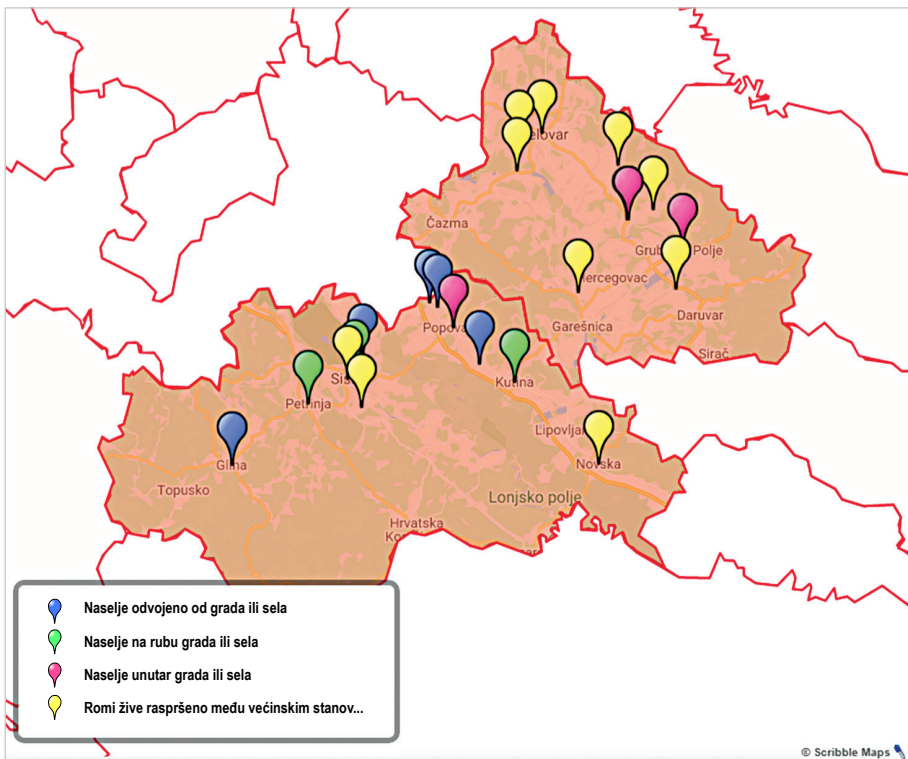
SLIKA 2. Raspored lokaliteta na kojima žive Romi – regija Međimurje

SLIKA 3. Raspored lokaliteta na kojima žive Romi – regija Sjeverna Hrvatska

SLIKA 4. Raspored lokaliteta na kojima žive Romi – regija Zagreb i okolica

SLIKA 5. Raspored lokaliteta na kojima žive Romi – regija Središnja Hrvatska

Od 14 međimurskih lokaliteta 64,3% ih je odvojeno od grada ili sela na zasebnu lokaciju. U Zagrebu i okolici najviše je disperziranih naselja, odnosno 70,1%. I u Središnjoj Hrvatskoj od 21 lokaliteta više od polovice njih, tj. 11, disperzirana su naselja. U Slavoniji je također najviše disperziranih lokaliteta, ali je i visok udio [28%] onih koji su na rubu grada ili sela. Iako je od 109 lokaliteta njih 49 ili 44,9% disperziranih, u njima živi 28,7% romskog stanovništva.

Brojnost tipova lokaliteta ne ukazuje na segregaciju, no raspored stanovništva u prostoru svakako indicira postojanje segregacije, što se u određenim slučajevima [lokalitetima] može vidjeti i na kartografskim prikazima. Čaldarović [1975: 59] ističe i da veći stupanj heterogenosti u prisutnosti pojedinih struktura stanovništva u prostoru indicira povoljniju situaciju, dok homogenost označava agregiranost i jednoznačnost, odnosno nepovoljniju situaciju. Upravo potonje obilježje je života većine pripadnika RNM-a u Hrvatskoj, na što ukazuju i podaci prikupljeni istraživanjem [Tablica 3].

TABLICA 3. Regionalni prikaz udjela stanovništva prema tipu naselja

Regija	Tip naselja			
	Naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji	Naselje na rubu grada ili sela	Naselje unutar grada ili sela	Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu
Međimurje	95,2%	0,0%	1,2%	3,6%
Sjeverna Hrvatska	45,6%	26,4%	1,3%	26,7%
Zagreb i okolica	0,0%	5,5%	1,6%	92,9%
Središnja Hrvatska	15,1%	25,1%	12,0%	47,8%
Slavonija	3,5%	58,4%	16,0%	22,1%
Istra i Primorje	14,0%	5,7%	49,9%	30,4%
UKUPNO	45,7%	16,5%	9,1%	28,7%

Udjeli stanovništva u pojedinim tipovima naselja značajno se razlikuju po regijama.¹¹ Najveći dio romskog stanovništva [45,7%] živi u naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebne lokacije, odnosno žive u izoliranim naseljima. Velika većina Roma iz regije Međimurje, tj. 95,2%, živi upravo u takvim izoliranim naseljima,

¹¹ Hi-kvadrat test, $\chi^2=5519,860$; $df=15$; $p<0,001$.

a i u Sjevernoj Hrvatskoj značajan je udio pripadnika RNM-a koji žive u naseljima koja su odvojena na zasebne lokacije. Polovica romskog stanovništva Istre i Primorja [49,9%] živi u koncentriranim naseljima koja su unutar gradova ili sela, a gledajući ukupnu romsku populaciju, najmanje ih živi upravo u takvu tipu naselja, svega 9,1%. Više od polovice Roma regije Slavonija [58,4%] živi koncentrirano, ali u naseljima koja su na rubu grada ili sela. U slučaju Međimurja neupitno je riječ o segregaciji s obzirom na to da je većina stanovništva koncentrirana na izdvojenim lokacijama, no s obzirom na to da tek nešto više od četvrtine romskog stanovništva živi raspršeno među većinskim stanovništvom, segregacija je neupitno obilježje romskog življenja većine romskog stanovništva u Hrvatskoj. Također, imajući u vidu tipologiju naselja u kojima živi većina romskog stanovništva, ovdje je moguće govoriti i o tzv. "efektu geta" koji Bourdieu [2018: 112] definira kao negativan "efekt mjesta" kojim se stigmatizira, odnosno simbolički degradira stanovnike koje povezuje u određeni vid rezervata u kojemu oni ne mogu dijeliti gotovo ništa osim svoje "ekskomuniciranosti" jer su deprivirani od sredstava potrebnih za sudjelovanje u društvenim igrama. Ovakve nalaze potvrdilo je i istraživanje među romskom populacijom provedeno 2004. godine.

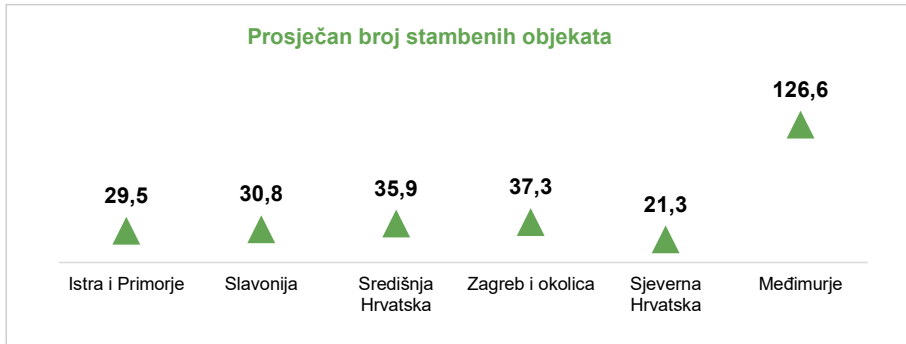
U pravilu, mjesta ili četvrti što ih naseljavaju Romi izbjegavaju pripadnici drugih naroda. Obilazeći neka romska naselja u Hrvatskoj, primijetili smo da i kad su u neposrednoj blizini neromskoga naselja ili četvrti, nastoje da ih neka fizička zapreka odvaja od susjedstva. Najčešće je to potok, rijeka ili željeznička pruga. [Štambuk 2005: 17]

Podaci dobiveni ovim istraživanjem također su pokazali da je periferijalizacija izražena i konstantna značajka u romskoj populaciji. Ovdje se valja osvrnuti i na podatak da u regiji Zagreb i okolica 92,9% romskog stanovništva živi na lokalitetima gdje živi i većinsko stanovništvo, ali i dalje je u najvećem broju slučajeva riječ o lokalitetima koji su na periferiji Zagreba i(li) prostorno zanemarenim dijelovima šireg centra. Iako u popisu stanovništva iz 2011. godine, prema kojem je u gradu Zagrebu živjelo 2775 Roma [Grad Zagreb 2019: 71], nisu dostupni podaci o prostornom razmještaju Roma, ovim je istraživanjem, odnosno njegovom fazom mapiranja lokaliteta, procijenjeno da u gradu Zagrebu živi 3299 Roma [Kunac, Klasnić i Lalić 2018: 67] i to dominantno na perifernim urbanim prostorima gdje dostupnost sadržaja i usluga zaostaje za onima u samom centru i bliže centru grada. Takvi rezultati dobiveni su i istraživanjem iz 2004. godine gdje je vidljivo da najveći broj Roma u gradu Zagrebu živi u četvrtima s manje dostupnih sadržaja i lošijom infrastrukturnom opremljenosti [Pokos 2005: 45].

3.2. Brojnost i stanje stambenih objekata

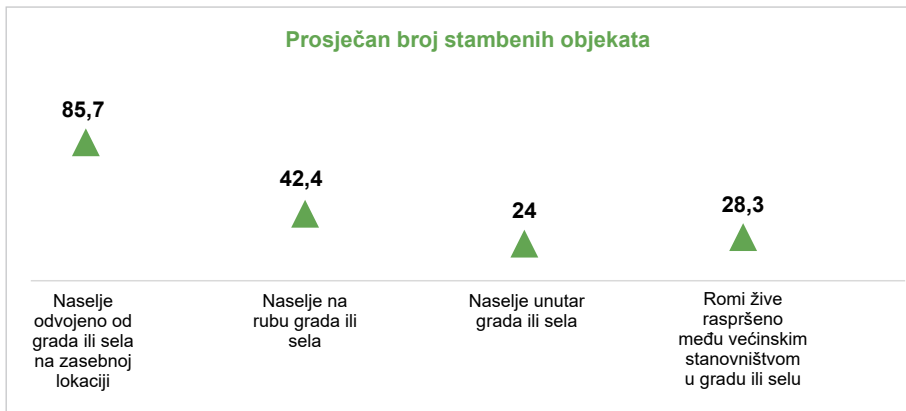
Broj romskih kućanstava na lokalitetima uvelike se razlikuje. Tako na jednom lokalitetu u Središnjoj Hrvatskoj, tj. u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji, samo je jedno kućanstvo, dok su primjerice za jedan lokalitet u Međimurju informanti naveli kako broji čak 385 kućanstava. Ako se u obzir uzme svih 109 lokaliteta na kojima je provedeno istraživanje, medijalna [srednja] vrijednost jest 15 kućanstava po lokalitetu, no ta brojka nipošto ne ukazuje na velike razlike koje ovdje postoje.

GRAFIKON 1. Prosječan broj stambenih objekata na lokalitetima prema regiji

Broj stambenih objekata različit je u pojedinim regijama. Dakako, i ovdje Međimurje prednjači u broju stambenih objekata u naselju. Prosječna vrijednost pokazuje da je na međimurskim lokalitetima najveći prosječan broj stambenih objekata. Slijedi Središnja Hrvatska s 35,9, dok je u prosjeku najmanje stambenih objekata na lokalitetima u Sjevernoj Hrvatskoj [21,3]. Na lokalitetima u Istri i Primorju te u Slavoniji prosječan broj objekata gotovo jednak je – 29,5 i 30,8, a vrlo su bliske i prosječne vrijednosti Središnje Hrvatske [35,9] te Zagreba i okolice [37,3].

GRAFIKON 2. Prosječan broj stambenih objekata na lokalitetima prema tipu naselja

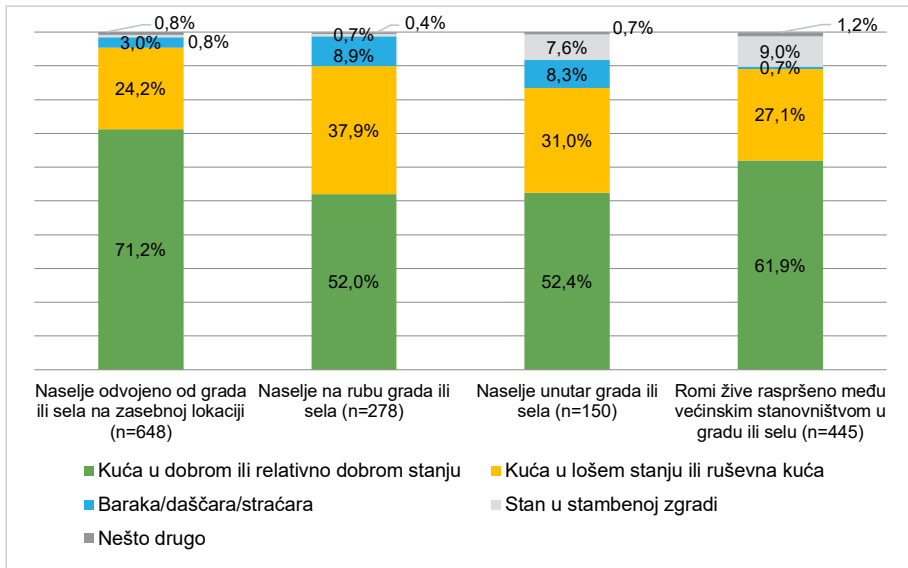

Vidljive su i razlike po tipu naselja u prosječnom broju stambenih objekata na lokalitetima. Lokaliteti koji su odvojeni od grada ili sela na zasebnoj lokaciji u prosjeku imaju najveći broj stambenih objekata. Najmanje je stambenih objekata u naseljima unutar grada ili sela te u onim naseljima gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom.

Iako je utvrđeno da su Romi uglavnom vlasnici objekata u kojima žive, bilo da je riječ o legaliziranim ili nelegaliziranim objektima, ti stambeni objekti u mnogim slučajevima ne zadovoljavaju osnovne sigurnosne uvjete jer se radi o ruševnim objektima ili pak improviziranim stambenim objektima [barakama/daščarama/stračarama]. Stoga je, osim provjere unutarnje opremljenosti stambenog prostora, provedena i vanjska evaluacija objekata u kojima Romi žive. Prema tako izvršenoj evaluaciji utvrđeno je kako većina romskih obitelji živi u kućama koje su u dobrom ili relativno dobrom stanju, njih 63,1%, ali je više od četvrtine romskih obitelji [28,2%] koje žive u kućama koje su u lošem ili ruševnom stanju, u takozvanim nesigurnim objektima. Taj se podatak uvelike podudara i s podacima prikupljenima u istraživanju UNDP-a 2011. godine. Više od četvrtine romskih kućanstava [27,2%] tada je živjelo u ruševnim kućama, dok je u općoj populaciji RH taj udio bio znatno manji [3,6%] [Perić 2012: 32]. U istom istraživanju utvrđeno je kako u Crnoj Gori u nesigurnim objektima živi čak 42% romskih kućanstava, 39% u Srbiji, 36% u Albaniji, 35% u Mađarskoj itd., a najmanje nesigurnih stambenih objekata bilo je u Češkoj Republici [14%], Moldaviji [17%] i Bugarskoj [18%].

Uspoređujući nalaze za romska kućanstva u RH iz 2011. godine i ove prikupljene istraživanjem 2017. godine, ne može se govoriti o bitnim pozitivnim promjenama u ovom segmentu. No ako se pogledaju rezultati istraživanja iz 2004. godine kada su 9,1% romskih stambenih objekata činile barake [napuštene na gradilištu], a 9,5% daščare, tj. kolibe od lima, drva ili kartona [Miletić 2005: 163], onda se može reći kako je došlo do značajnih pomaka s obzirom na to da posljednje istraživanje pokazuje da barake/daščare/stračare čine 3,9% romskih stambenih objekata.

Konačno, udio je Roma koji žive u stanovima 3,8%, što je daleko manje od udjela populacije RH gdje 21,6% živi u stanovima, dok je na razini Europske unije taj postotak čak 46,0% [Eurostat 2018].

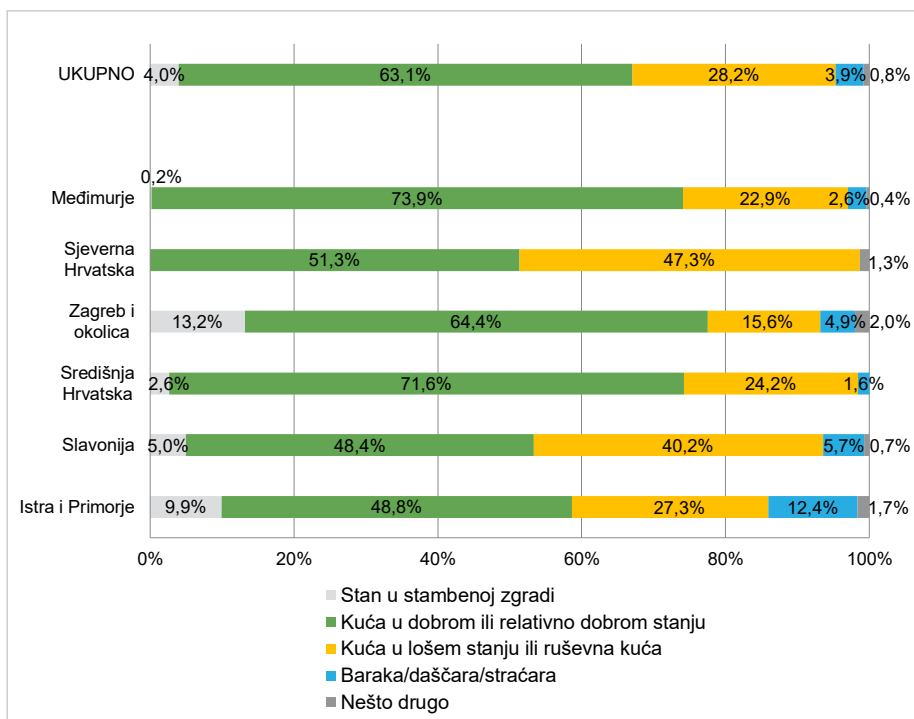
GRAFIKON 3. Tip stambenog objekta [vanjska evaluacija] prema tipu naselja

Prema tipu naselja postoje značajne razlike¹² s obzirom na stanje objekta u kojem žive romske obitelji. Najviše je kuća u lošem i(li) ruševnom stanju u naseljima na rubu grada ili sela, kao i u naseljima unutar grada ili sela, a jednako je i s barakama [daščarama/stračarama] kojih je također u najvećem udjelu u ta dva tipa naselja. Očekivano je najviše stanova u stambenim zgradama u disperziranim naseljima te u naseljima unutar grada. Zanimljiv je iskaz jednog predstavnika RNM-a kojim se ukazuje na činjenicu boljih uvjeta stanovanja, tj. kvalitetnijih stambenih objekata Roma koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom.

Nema posebno izdvojenih naselja. Nema posebnih ulica gdje žive Romi. Tamo gdje žive, njihova dvorišta, njihovi objekti su u principu usklađeni s objektima u susjedstvu. Da je drugačije, bi se se isticali, i oni sami se trude da budu prilagođeni okolišu upravo zato da ne bi se isticali kao pojedinci i da ne bi na osnovu toga bili diskriminirani, tako da nema nekih posebnih specifičnosti. [predstavnik RNM-a, Središnja Hrvatska]

12 Hi-kvadrat test, $\chi^2=123,882$; $df=12$; $p<0,001$.

GRAFIKON 4. Tip stambenog objekta [vanjska evaluacija] prema regiji

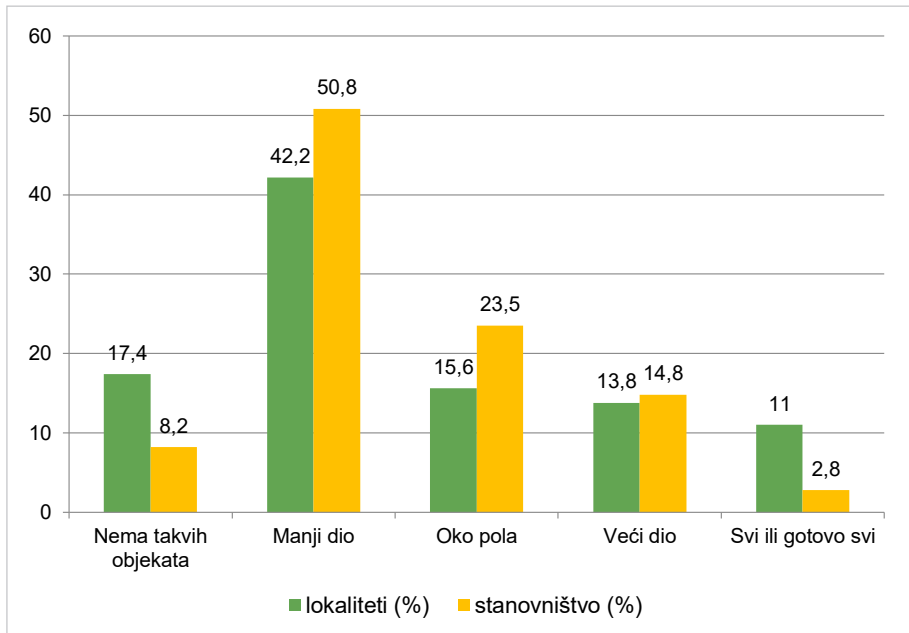

Evidentne su i regionalne razlike¹³ u zastupljenosti oblika i tipa stambenih objekata u kojima žive Romi, pri čemu treba istaknuti da je najveći udio romskih kuća u lošem ili ruševnom stanju u Slavoniji, a najveći udio baraka, daščara i stračara u Istri i Primorju. Takvi objekti neupitno spadaju u kategoriju onih koji ne zadovoljavaju osnovne uvjete stanovanja, a njih je ukupno gledajući trećina [32,9%].¹⁴

U fazi mapiranja lokaliteta, tj. predistraživanju, romskim informantima postavljeno je i pitanje o tome koliki udio objekata koji se koriste za stanovanje ne zadovoljava osnovne životne uvjete. Njihove procjene nije moguće usporediti s evaluacijom izvršenom od strane anketara u fazi istraživanja romskih kućanstava, ali i one ukazuju na to kako je velik broj objekata u kojima Romi stanuju zapravo neadekvatan.

¹³ Hi-kvadrat test, $\chi^2=205,464$; $df=20$; $p<0,001$.

¹⁴ Ovdje su zbrojene tri kategorije: 1) kuća u lošem stanju ili ruševna kuća, 2) baraka/daščara/stračara i 3) nešto drugo.

GRAFIKON 5. Udio lokaliteta s neadekvatnim stambenim objektima i udio stanovništva na lokalitetima

Više od polovice romskog stanovništva [50,8%] živi na lokalitetima za koje su informanti naveli kako na njima manji dio objekata koji se koriste za stanovanje ne zadovoljava osnovne životne uvjete. Posebno treba istaknuti da u 15 lokaliteta veći dio objekata ne zadovoljava osnovne životne uvjete i da upravo na takvim lokalitetima živi nemali udio romskog stanovništva, njih čak 14,8%. Regionalne razlike ovdje nisu utvrđene, kao ni razlike prema tipu naselja.

3.2.1. Pravni status objekata – vlasništvo

Ukupni tranzicijski proces u Republici Hrvatskoj uvelike se oslanjao na procese tzv. rješavanja vlasničkih odnosa nad stambenim jedinicama i zemljištem, odnosno kreiranje politika putem kojih su se svi oblici uživanja prava nad stambenim prostorom i zemljištem (stanarsko pravo, pravo na korištenje i sl.) postupno rastakali kako bi se, putem jasne diobe vlasništva na privatno i javno, privatno vlasništvo nad stambenom jedinicom uspostavilo kao jedino jamstvo stambene sigurnosti, odnosno prava na stan. Taj proces nije bio rezerviran samo za bivše socijalističke zemlje, već je proveden i u ostalim dijelovima svijeta,¹⁵ odnosno na svim onim teritorijima

15 Primjerice zemlje balkanskog poluotoka i Latinske Amerike, ali i drugim zemljama tzv. "globalnog juga".

gdje je postojao formalno-pravno definiran način korištenja zemljišta i stambenih jedinica koji je bio definiran temeljem prava koja ne proizlaze iz vlasničkih odnosa, već potrebe za krovom nad glavom. Uloga koju je privatno vlasništvo dobivalo izjednačavala se sa sigurnošću stanovanja. Ta se činjenica bitno odrazila na tzv. neformalna naselja ili *slumove* u koja se u određenoj mjeri mogu ubrojiti i naselja u kojima žive pripadnici RNM-a, naročito ona koja se kao zasebne cjeline nalaze unutar gradova i sela, na njihovim rubovima ili pak izdvojeno od gradova i sela.¹⁶

U većini svih slučajeva Romi koji žive u kućanstvu ujedno su i vlasnici objekta, njih više od četiri petine [81,6%]. U tom segmentu Romi tek nešto malo zaostaju za ukupnom populacijom RH gdje 90% stanovništva živi u vlastitim nekretninama, što je jedan od najviših postotaka u Europskoj uniji¹⁷ [Eurostat 2018]. Ti postoci nešto su niži nego oni dobivenim UNDP-ovim istraživanjem iz 2011. godine gdje su u 88% slučajeva Romi bili vlasnici kuće/stana u kojem su živjeli, a neromska kućanstva su to bila u čak 94% slučajeva [Perić 2012: 40]. Isto je istraživanje pokazalo da je u svim istraživanjem obuhvaćenim zemljama istočne i jugoistočne Europe taj udio bio vrlo visok, osim u Republici Češkoj gdje je iznosio 11% za romsku i 43% za neromsku populaciju.

Ta relativno mala razlika u postotku vlasništva [81,6% naspram 90,3%], u usporedbi s puno većim razlikama u socioekonomskom položaju Roma gdje čak 83% kućanstava ima mjesečna primanja manja od 3000 kn, upućuje na zaključak da, kad je riječ o sigurnosti doma i uključenosti u ekonomiju, stambena sigurnost i ekonomska uključenost pripadnika RNM-a putem vlasništva nad stambenim nekretninama nije u naročitu raskoraku sa stambenom sigurnosti većinskog stanovništva. No pitanje vlasništva nad jedinim domom u romskoj zajednici treba preciznije raščlaniti jer sama usporedba postotaka ne otkriva dovoljno. Prije svega tu je pitanje valorizacije vlasništva, odnosno imaju li članovi pojedinih kućanstava, koji su se izjasnili kao vlasnici svoje stambene nekretnine, i pravne dokaze o vlasništvu. Poznato je kako zajednice poput romskih, jednako kao i zajednice marginaliziranih u tzv. *slumovima* diljem svijeta, nerijetko razviju takozvanu "pravnu pluralnost" [Rolnik 2019: 132]. Naime, ukoliko i postoji dokaz o privatnom vlasništvu nad nekim teritorijem, kada se broj stanovnika i stambenih jedinica umnožava, parcelacija i raspodjela vlasništva nisu nužno praćene i dokazima u formalno-pravnom smislu. Dakle, jedno je kako zajednica kroz svoje društveno-ekonomske odnose vrednuje vlasništvo nad prostorom, a drugo kako dominantna legislativa definira stvarna vlasnička prava na nekom teritoriju. Često se raspodjela zemljišta i stambenih jedinica, kao i kupoprodaja takvih nekretnina, može odvijati u zatvorenom ekonomskom krugu zajednice, a o tome svjedoče i iskazi prikupljeni u istraživanju koji mogu izravno povezati pitanje vlasništva i razine kvalitete stanovanja, odnosno pristupa osnovnim komunalijama.

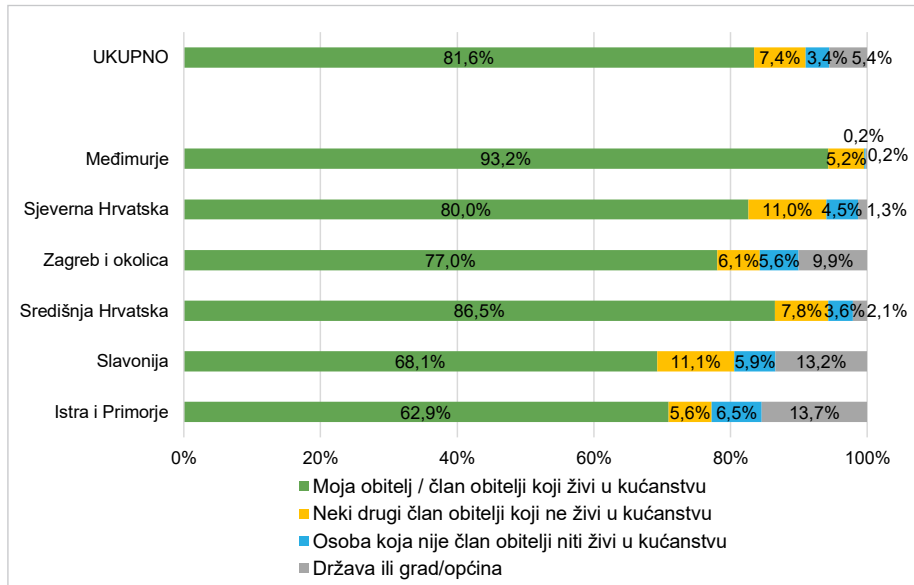
16 Svjetska banka je primjerice kroz svoje programe od 1995. do 2014. godine imala više od četrdeset opsežnih programa regulacije vlasništva koji su provodeni širom svijeta, pa tako i u Hrvatskoj čiji je cilj bio stvaranje tržišta nekretnina. Detaljnije v. Rolnik [2019: 158].

17 Samo Slovačka [91%] i Rumunjska [96%] imaju veći udio stanovništva koji živi u vlastitim nekretninama, a Litva ima 90% kao i Hrvatska.

Tu je bila nekakva stara kućica koju su kupili, oko nje su napravili još šest kuća. Ova ima struju, i ovi su samo produžni kablovi. Obično to tak funkcionira. A ova primarna ima i brojilo, ima i adresu, ima sve. E, sad, ako ova, neka peta, hoće posebni vod ili nešto, naravno da ne može, jer nije uređena. Nije papirnato uređena. Ona nema građevnu, nema lokacijsku, nema uporabnu, nema ništa. Ne postoji, nije nacrtana uopće. [KNF, Sjeverna Hrvatska]

Rezultati nadalje pokazuju kako u 7,4% slučajeva anketiranih romskih kućanstava vlasnik kuće ili stana tu ne živi, a u 5,4% država ili grad/općina vlasnici su kuće ili stana. U istraživanju iz 2011. godine pokazalo se da je taj udio bio nešto viši, tj. 6,5%, a Romi su po tome dvostruko iznad udjela kućanstava u RH gdje je, prema posljednjem popisu, udio kućanstava koja se koriste javnim stanovima 2,86% [Perić 2012: 45]. Zanimljivo je vidjeti podatke za Republiku Češku gdje je 59% romskih kućanstava živjelo u stambenim objektima koji su u javnom vlasništvu, što je daleko iznad prosjeka preostalih 11 zemalja koje su bile obuhvaćene istraživanjem, a i udio neromskih kućanstava koja žive u javnim stambenim objektima bio je iznimno visok [25%] [Perić 2012: 45]. Preostale zemlje su u velikom dijelu bile ispod udjela RH s vrlo niskim udjelom kućanstava koja koriste stambene objekte koji su u javnom vlasništvu, a uz Češku je samo još Mađarska imala veće udjele.

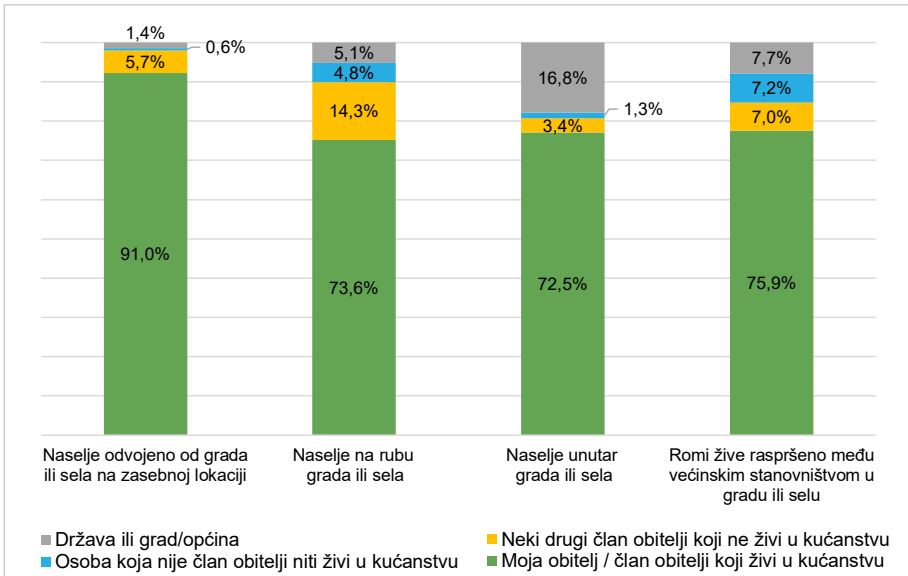
GRAFIKON 6. Vlasništvo kuće/stana u kojoj žive članovi kućanstva – prema regiji¹⁸

¹⁸ Podaci za kategorije "nepoznato vlasništvo" [1,0%], "drugo" [0,8%], "odbija odgovoriti" [0,1%] i "ne zna" [0,3%] nisu dani u grafičkom prikazu s obzirom na to da je riječ o malim udjelima.

Neovisno o valorizaciji i pravnom statusu samih nekretnina, kada se razmatra vlasništvo stana/kuće u kojoj žive Romi, regionalne su razlike značajne.¹⁹ Tako je u Međimurju najviši udio onih koji su vlasnici kuće u kojoj žive [93,2%], a najmanji je udio takvih slučajeva u Istri i Primorju [62,9%]. Iako postoje značajne regionalne razlike, kao i razlike u lokalitetima kada se radi o postotku javnih stambenih jedinica u kojima stanuju pripadnici RNM-a, razlike u položaju većinskog stanovništva u ovom stambenom statusu i pripadnika RNM-a možemo uvidjeti ako pobliže razložimo ukupan postotak po regijama i lokalitetima. U gradu Zagrebu i okolici 9,9% romskih kućanstava živi u stambenim jedinicama u vlasništvu grada ili države, a taj postotak najviši je u Slavoniji: 13,2% i Istri i Primorju: 13,7%.

GRAFIKON 7. Vlasništvo stana/kuće prema tipu naselja

Na pitanje: "Tko je vlasnik stana/kuće u kojoj živite vi i članovi vašeg kućanstva?" vidljivo je da postoje razlike u odgovorima u kućanstvima s obzirom na tip naselja kojem ispitanici žive.²⁰ U naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebnoj lokaciji čak 91% objekata u vlasništvu je obitelji, tj. člana obitelji koji živi u kućanstvu. Najveći udio objekata kojima je vlasnik neki drugi član obitelji koji ne živi u tom kućanstvu u naseljima je na rubu grada ili sela [14,3%]. Udio javnih stambenih jedinica u kojima žive Romi najviši je u naseljima unutar gradova i sela [16,8%], a ondje gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom taj je udio 7,7%. Budući da je u slučaju naselja u kojima Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom dominantno riječ o gradovima, opravdano je pretpostaviti da samo tih 7,7% stambenih

19 Hi-kvadrat test, $\chi^2=238,503$; $df=35$; $p<0,001$.

20 Hi-kvadrat test, $\chi^2=159,177$; $df=21$; $p<0,001$.

jedinica, koje su dio javnih programa zbrinjavanja, ujedno imaju adekvatan pristup javnim servisima i infrastrukturi. Prema tome, ako se razmotri razlika udjela romskih kućanstava u javnim stambenim objektima [5,4%] s udjelom opće populacije [2,6%] koja je u takvom stambenom statusu, treba imati na umu da je udio onih stambenih jedinica koje uživaju sve prednosti blizine javnih servisa i infrastrukture, a u kojima su zbrinuti pripadnici RNM-a, zapravo puno niži. Naselja unutar gradova i sela, odnosno segregirana naselja u kojima je, prema nalazima istraživanja, najviši udio ovakvih stambenih jedinica, gotovo su jednako udaljena od pristupa osnovnoj infrastrukturi i javnim servisima poput škola, vrtića, kulturnih centara i ostalog kao i naselja odvojena od grada i sela, što svjedoči o niskoj kvaliteti stanovanja na tim lokalitetima i samim tim nižu kvalitetu stanovanja u većini stambenih jedinica u vlasništvu države ili grada u kojima žive pripadnici RNM-a. Osim što u mnogim slučajevima nisu vlasnici objekta u kojima žive i(li) za to ne posjeduju potrebnu dokumentaciju, Romi u nekim slučajevima nisu ni vlasnici zemljišta na kojima su sagrađeni njihovi stambeni objekti, a što utječe i na proces legalizacije.

Mislim da je tu jedan dobar napredak napravio grad Rijeka u smislu legalizacije ovoga naselja na Pehlinu, samo ne znam da li je taj proces došao do kraja. Ali govorim, zakon o legalizaciji je tu otvorio tu mogućnost. Međutim, tu se sad pojavljuje, bez obzira na svačiju dobru volju, pitanje rješavanja zemljišta koje je eventualno privatno, pa onda pitanje plaćanja kazni i komunalnih doprinosa jer nije samo mogućnost dovoljna, trebaju im i sredstva jer oni, u pravilu, nemaju sredstava da plaćaju po tisuće i tisuće kuna da bi legalizirali neki objekt pa makar im mi sve otvorili i omogućili taj proces, jer onda opet treba platiti kaznu zbog nelegalne gradnje, treba naplatiti elaborat, treba platiti komunalni doprinos, poljoprivrednu naknadu i sve ono što ide uz to. Tako da ovo... Isti problem je Brod na Kupi. Da ne govorim, pitanje vlasništva zemljišta. Ako je to privatno zemljište, naravno da privatnik traži da mu se to pošteno plati. Ako je zemljište u vlasništvu lokalne samouprave, lokalna samouprava mora to zemljište prodati na javnom natječaju. [KNF, Istra i Primorje]

U konačnici, ukoliko detaljnije promotrimo geografiju vlasničke strukture u romskim kućanstvima, možemo primijetiti značajnu diskrepanciju u postotku vlasništva između tipova lokaliteta koja se onda odražava i na regionalne razlike, pa time i na potencijalnu vrijednost imovine. Naime, najveći postotak iskazanog vlasništva kućanstva nad stambenim jedinicama nalazi se u naseljima izdvojenim iz gradova i sela na zasebnoj lokaciji, čak 91%, dok vlasništvo nad stambenim jedinicama u kojima žive Romi pripada toj zajednici tek u postotku od 75,9% ako se radi o stambenim jedinicama koje se nalaze na lokalitetima raspršenim među većinskim stanovništvom. U Međimurskoj županiji postotak vlasništva iznosi 93%, dok je u regijama s daleko višom cijenom nekretnina od međimurske taj postotak znatno manji – Zagreb i okolica 77%, a Istra i Primorje 62,9%.

3.2.2. Pravni status objekta – legalizacija

Pitanje legalnosti stambenih objekata već je dotaknuto prethodno u raspravi o vlasništvu i valorizaciji samih objekata. Problem nelegalnosti jasno je adresiran i u NSUR-u gdje se govori o "privremenom karakteru" romskih naselja i činjenici da mnoga romska naselja nisu evidentirana u postojećim prostornim planovima jedinica lokalne samouprave, što kao posljedicu ima velik broj bespravno sagrađenih i(li) nelegaliziranih objekata [Vlada RH 2012: 83–84]. Postupak legalizacije temeljem *Zakona o postupanju s nezakonito izgrađenim zgradama* donesen je 2012. godine i prestao, a od 15. veljače 2019. godine na snazi je izmijenjeni i dopunjeni *Zakon* [NN 86/12, 143/13, 65/17, 14/19]. U procesu legalizacije po zakonu koji je na snazi bio do početka 2019. godine podneseno je ukupno više stotina tisuća zahtjeva za legalizaciju objekata i dijelova objekata [MGIPU-AZONIZ 2019], među kojima su i romski objekti, kako pojedinačno tako i na razini cijelih naselja. Naime, od donošenja NSUR-a 2012. godine, što koincidira s donošenjem *Zakona o postupanju s nezakonito izgrađenim zgradama*, pokrenute su aktivnosti s ciljem legaliziranja romskih stambenih objekata, pa i čitavih romskih naselja. I posljednji Akcijski plan, onaj za razdoblje od 2019. do 2020. godine, kao jedan od posebnih ciljeva ističe osiguranje prostorno-planske dokumentacije za romska naselja "kako bi se stvorili uvjeti za poboljšanje stanovanja romske populacije" [Vlada RH 2019a: 34].

Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja [MGIPU] u svojoj nadležnosti ima dvije međusobno povezane aktivnosti koje su usmjerene na ostvarenje ciljeva NSUR-a iz područja prostornog uređenja, stanovanja i zaštite okoliša. Jedna se odnosi na prostorno planske poslove, a druga na ozakonjenje bespravno izgrađenih objekata [Vlada RH 2019b: 32]. U posljednjih nekoliko godina doneseni su i prostorni planovi za pojedine lokalitete na kojima žive Romi, a neka su naselja i u potpunosti legalizirana. Kako je navedeno u *Izvješću o provedbi nacionalne strategije za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine za 2018. godinu*, navodi se kako je MGIPU, u dogovoru s jedinicama lokalne samouprave (JLS) i nadležnim upravnim tijelima, u razdoblju od 2013. do 2016. godine "pružilo financijsku pomoć romskoj populaciji u ozakonjenju njihovih nezakonito izgrađenih zgrada" čime je obuhvaćeno 765 građevina, a do kraja 2018. godine za 23% njih zahtjevi su bili riješeni [Vlada RH 2019b: 33–34].²¹ O završenosti procesa legalizacije za većinu romskih objekata svjedočio je i jedan predstavnik institucije iz Središnje Hrvatske.

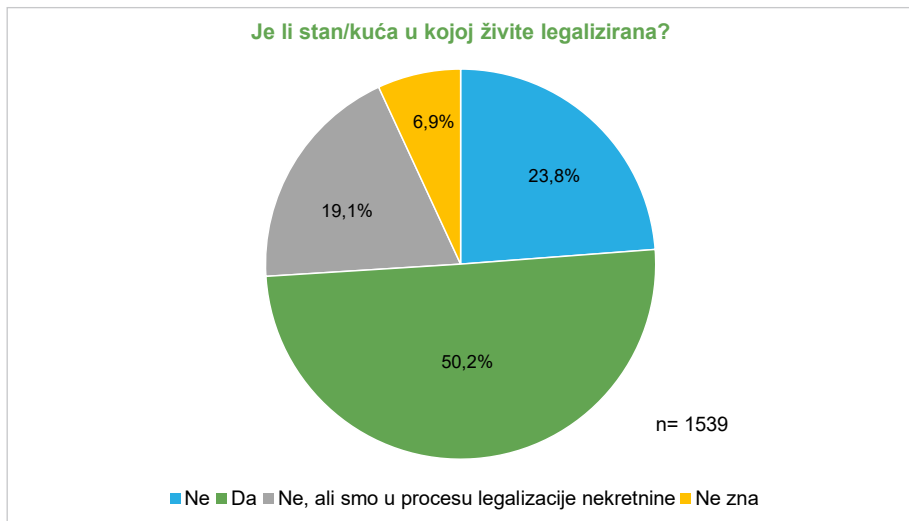
21 U posljednjem Izvješću o provedbi NSUR-a navodi se kako su "na ime naknade za zadržavanje nezakonitih stambenih zgrada pripadnika romske nacionalne manjine kao i vodnog doprinosa" isplaćena sredstva u iznosu od 1.650.490,90 kn i to: "Bjelovarsko-bilogorskoj županiji, Grubišno Polje, za naselje Stalovica [25.821,46 kn], Koprivničko-križevačkoj županiji, Koprivnica, za naselja Reka [45.481,85 kn] i Herešin [19.680,84 kn] te Đurđevac, naselje Stiska [153.695,70 kn]. Nadalje, Međimurskoj županiji, Čakovec, za naselje Kuršanec [367.118,24 kn] kao i Varaždinskoj županiji, Ludbreg, naselje 7, Narodne novine, br. 65/17 34 Ludbreg [61.652,52 kn], Osječko-baranjskoj županiji, Belišće, naselje Bistrinci [81.665,68 kn], Sisačko-moslavačkoj županiji, Kutina, naselje Radićeva ulica [476.545,38 kn], Sisak, naselja Palanjek [148.197,83 kn] i Capraške poljane [194.291,26 kn] te Popovača, naselje Donja Gračenica [76.367,14 kn]" [Vlada RH 2019b: 33–34].

Legalizacija je riješena, mislim da je njima to riješeno, to smo čak dobili neka sredstva iz Vladina ureda za nacionalne manjine, njima za legalizaciju. Mislim da je veći dio legalizacije riješen, neću reći za sve. Tamo gdje je bilo čisto stanje, vjerojatno se uspjelo riješiti. [KNF, Središnja Hrvatska]

Pohvalno o procesu legalizacije govori i predstavnik RNM-a iz regije Sjeverna Hrvatska, no istovremeno upozorava i na problem prenapučenosti naselja, odnosno nedostatka prostora uslijed sve većeg broja stanovništva, što ukazuje na nedostatnost urbanističkih planova za novelegalizirana naselja. Legalizacija, dakle, ne rješava cijeli niz drugih problema koje Romi imaju i koji bitno utječu na kvalitetu njihova stanovanja.

Omogućili su nam, to je naš gradonačelnik bivši i sad, platili su za 109 objekata legalizaciju. Sad do kraja godine će se rješavati ta papirologija, i kako su nam obećali, a to će i imati, da će nam ići svaka kuća priključak gradske vode, priključak gradske kanalizacije i asfaltiranje kroz čitavo naselje, ide u uređenje. Ali, normalno, korak po korak, jer evo tek sad, nakon 70 godina što postoji naselje, tek se sad riješio taj problem legalizacije, gradski vodovod, gradska kanalizacija, i asfaltiranje. I, što je najbitnije, svaku godinu ima što više i više djece, a prostora sve manje i manje, tako da sad dok će se to riješiti, radit ćemo na tome da se daje tu nekakvo gradilište, da se može graditi dalje jer mjesta nema. U stisci smo svi. [predstavnik RNM-a, regija Sjeverna Hrvatska].

GRAFIKON 8. Status legalnosti stambenog objekta

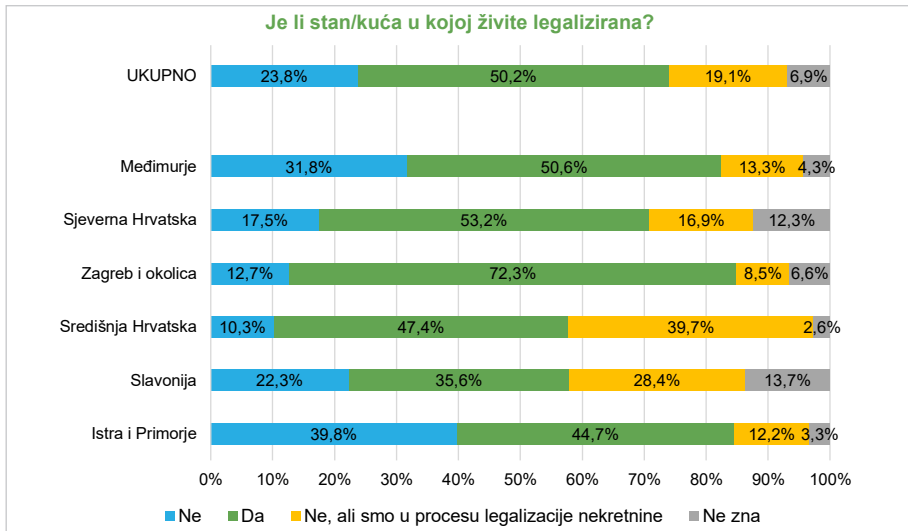
Unatoč prije spomenutim konkretnim aktivnostima stanje na romskim lokalitetima i dalje je daleko od poželjnoga. Tek je polovica [50,2%] romskih objekata legalizirana. Gotovo četvrtina objekata [23,8%] u kojima žive pripadnici RNM-a nije legalizirana. Petina njih [19,1%] u procesu je legalizacije, a nezanemariv je udio onih koji su naveli kako ne znaju je li stan ili kuća u kojoj žive legaliziran.

Istraživanjem nije utvrđeno kako su pojedina kućanstva financirala proces legalizacije u kojem je, prema procjeni MGIPU-a, samo za snimku stanja za obiteljsku kuću manju od 50 m² trebalo izdvojiti 1900 kn,²² dok su komunalne naknade i vodni doprinos iznosili pojedinačno ne manje od 500 kn, a to je navedeno i u *Uredbi o naknadi za zadržavanje nezakonito izgrađene zgrade u prostoru* [NN 98/12]. Ti iznosi vrlo su visoki i nedostižni za većinu romskih kućanstava ako se u obzir uzmu prihodi koje ona ostvaraju, stoga je i razumljivo da je prvi razlog za nepokretanje procesa legalizacije upravo visina njezinih troškova. I makar je u nekim jedinicama lokalne samouprave legalizacija romskih objekata bila sufinancirana, određen dio troškova ipak je spao na romska kućanstva, što u mnogim slučajevima utječe na završetak procesa legalizacije.

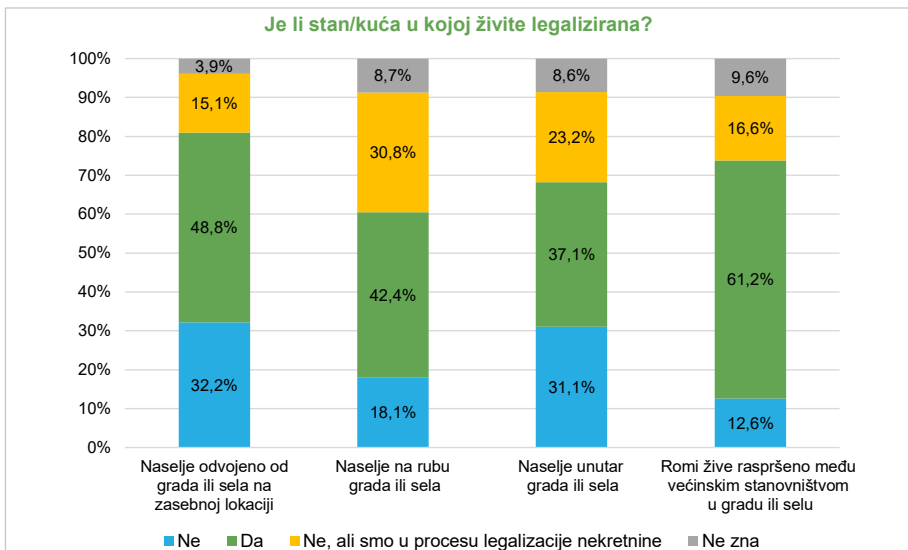
Grad im je osigurao svu infrastrukturu, dakle doveo im je vodu, priključke besplatno, napravio im je legalizaciju objekata, ucrtavao to sve. Dakle grad je sve dao što može. Županija je opet ovim drugim dijelom financiranja. Mi smo dali što smo mogli, e sad samo ostaje taj dio zadnji koji moraju oni napraviti. [KNF, Središnja Hrvatska]

Apsolutno se slažem da im se pomoglo konkretno u legalizaciji objekata koji su uvjet za ostvarivanje drugih prava i statusa... Nužno je završiti legalizaciju, evo to oni kažu sad, oni nemaju mogućnosti da oni sufinanciraju čak troškove legalizacije... [KNF, Slavonija]

22 MGIPU u suradnji s Hrvatskom komorom arhitekata i Hrvatskom komorom inženjera građevine izradilo je tablicu okvirnih cijena izrade snimaka postojećeg stanja nezakonito izgrađenih zgrada. Detaljnije na: https://mgipu.gov.hr/UserDocImages/dokumenti/Legalizacija/Informativne_okvirne_cijene_SIS.pdf Pristupljeno 22. lipnja 2020.

GRAFIKON 9. Status legalnosti stambenog objekta prema regiji

Kada je riječ o legalizaciji objekata u pojedinim regijama, razlika je značajna.²³ Najveći je broj nelegaliziranih objekata u Istri i Primorju [39,8%] i u Međimurju [31,8%], dok je u Zagrebu i okolici najveći broj legaliziranih objekata [72,3%]. U odnosu na preostale regije u Središnjoj Hrvatskoj najveći je udio romskih kućanstava koja su u procesu legalizacije nekretnine, a i u Slavoniji je više od četvrtine objekata [28,4%] u procesu legalizacije.

GRAFIKON 10. Status legalnosti stambenog objekta prema tipu naselja

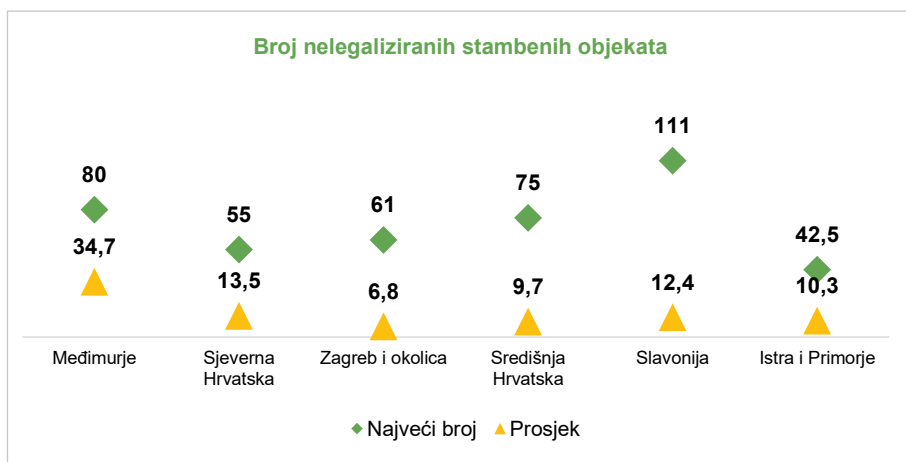
²³ Hi-kvadrat test, $\chi^2=213,360$; $df=15$; $p<0,001$.

Udio legaliziranih stambenih objekata razlikuje se i kada je riječ o tipu naselja u kojem žive pripadnici RNM-a.²⁴ Najviše je legaliziranih objekata u naseljima gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom bilo u gradu ili u selu [61,2%]. U naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebnim lokacijama, kao i u naseljima koja su unutar gradova ili sela, najveći je udio romskih kućanstava koja žive u nelegaliziranim objektima; u oba slučaja riječ je gotovo o trećini objekata. U naseljima na rubu grada ili sela najveći je udio [30,8%] objekata koji su u procesu legalizacije.

Osim regionalnih razlika i razlika prema tipu naselja u kojem Romi žive nastojalo se utvrditi postoje li još neke sociodemografske karakteristike po kojima se razlikuju Romi koji žive u legaliziranim i oni koji žive u nelegaliziranim objektima. Neovisno o tome imaju li stalan posao, rade li privremene poslove ili nikada ne rade plaćene poslove, udio legaliziranih objekata se ne razlikuje značajno. Također, taj udio ne razlikuje se značajno ni s obzirom na primanja kućanstva u prethodnom mjesecu. S obzirom na troškove legalizacije, a i činjenicu da 83% romskih kućanstava ima primanja niža od 3000 kn mjesečno, posve je očekivano da pokazatelji materijalnog i radnog statusa ne ukazuju na značajne razlike u udjelu [ne]legaliziranih objekata. Unatoč nepostojanju značajne statističke razlike utvrđeno je da Romi čija su kućanstva u prethodnom mjesecu imala primanja viša od 12 000 kuna gotovo svi žive u legaliziranim objektima. No ovdje treba istaknuti kako takva primanja ima samo 1% istraživanjem obuhvaćenih romskih kućanstava.

Podaci prikupljeni na lokalitetima o broju nelegaliziranih objekata ukazuju kako na regionalne razlike, tako i na one koje se odnose na tip lokaliteta u kojima žive pripadnici RNM-a. U svim regijama, kao i u svim tipovima naselja, postoje lokaliteti gdje nema nelegalnih objekata, ali su ipak u prosječnim vrijednostima razlike zamjetne.

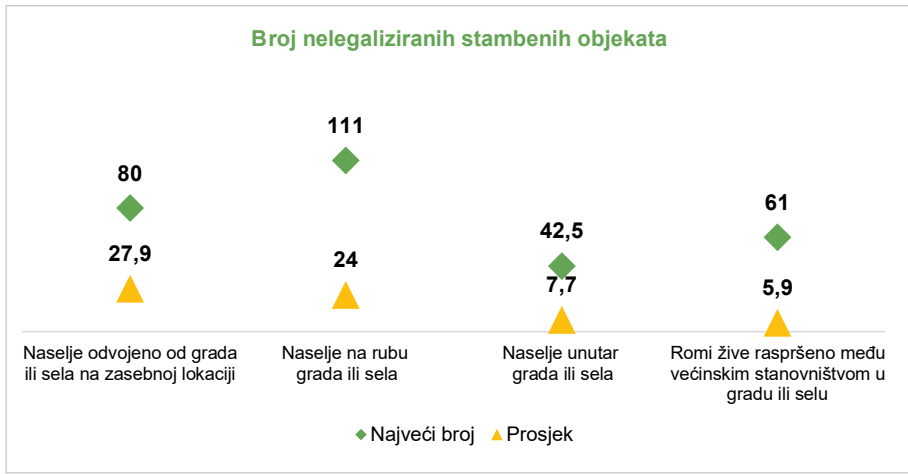
GRAFIKON 11. Broj nelegaliziranih stambenih objekata na lokalitetu prema regiji

24 Hi-kvadrat test, $\chi^2=113,642$; $df=9$; $p<0,001$.

Kada je riječ o stanju na 109 lokaliteta u kojima je provedeno istraživanje, najveći prosječan broj nelegaliziranih objekata je u lokalitetima u Međimurju i Slavoniji, a najmanji u Zagrebu i okolici. Zanimljivo je istaknuti da, iako međimurski lokaliteti u prosjeku imaju najviše nelegaliziranih objekata [80], na jednom slavonskom lokalitetu, točnije u Osječko-baranjskoj županiji, po navodima informanata, najveći je broj nelegalnih objekata, točnije njih 111.

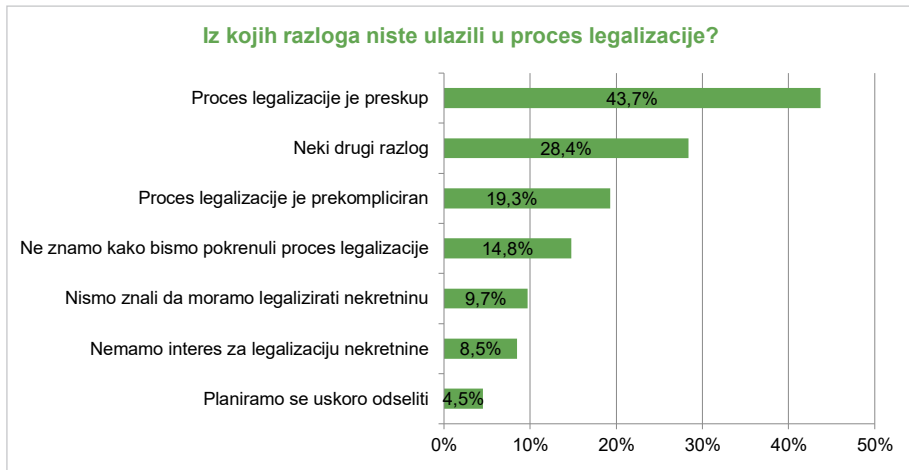
GRAFIKON 12. Broj nelegaliziranih stambenih objekata na lokalitetu prema tipu naselja

Razlike u broju nelegaliziranih objekata evidentne su i na lokalitetima s obzirom na to o kakvim je naseljima riječ. U prosjeku je najveći broj nelegalnih objekata u naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebne lokacije. Na takvim je lokalitetima u prosjeku 27,9 nelegalno sagrađenih stambenih objekata, a i u naseljima na rubu grada ili sela vrlo je visok prosjek nelegaliziranih stambenih objekata [24,0]. Očekivano je najmanje nelegaliziranih objekata na lokalitetima gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu.

Osim stambenih objekata na mnogim lokalitetima postoje i nestambeni objekti koji nisu legalizirani. Na području Međimurja, odnosno na tamošnjim lokalitetima, u prosjeku je i najveći broj nelegaliziranih nestambenih objekata [56,7], a najmanje takvih slučajeva u prosjeku je u Istri i Primorju [0,6] te u Zagrebu i okolici [0,8]. Na lokalitetima Sjeverne i Središnje Hrvatske u prosjeku je sedam nelegaliziranih nestambenih objekata, dok je u Slavoniji riječ o prosječno 10,4 nelegalna nestambena objekta po lokalitetu.

GRAFIKON 13. Razlozi za nepokretanje proces legalizacije

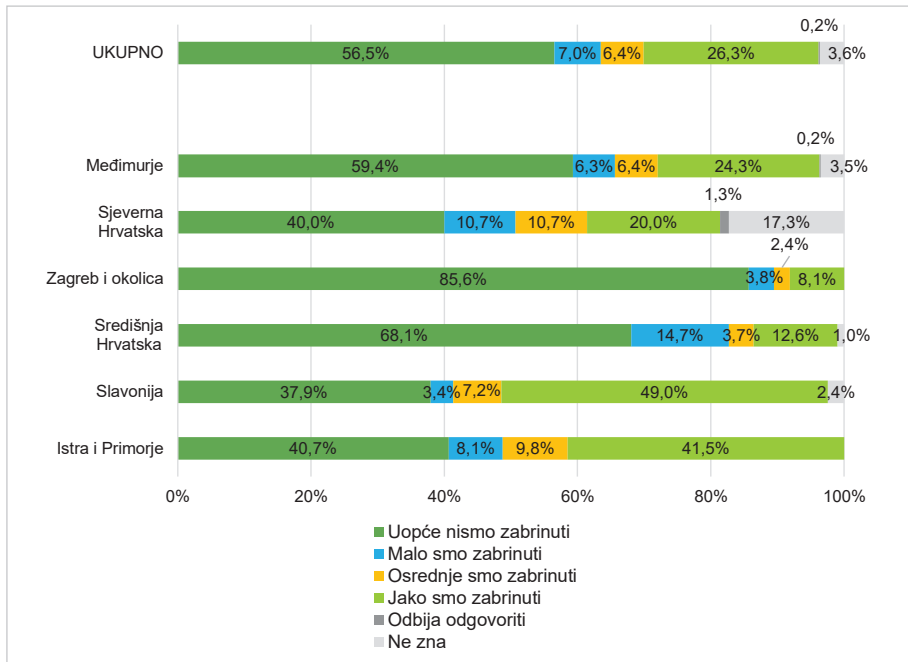

Osim u činjenično stanje o broju nelegaliziranih objekata istraživanje je nastojalo i proniknuti u razloge za nepokretanje procesa legalizacije. Kod Roma koji nisu ulazili u proces legalizacije kao najčešći razlog za to, očekivano, istaknut je onaj financijski. Također treba istaknuti da i u onim slučajevima gdje je proces legalizacije pokrenut i financiran od strane gradova ili općina, postoje naknade koje krajnji korisnici (Romi) moraju platiti kako bi pozitivno rješenje u konačnici rezultiralo i legalizacijom objekta. Taj je problem istaknuo i jedan sugovornik u istraživanju.

U prvom redu zemljište je naše, općinsko, država im je to legalizirala, većina nije niti došla da plati taj simbolički iznos za zemlju da prođemo proceduru, da izračunamo komunalni doprinos i odnesemo to na županiju, kako bi se proces legalizacije dovršio... Evo, sve je to u ovoj kutiji, ni to neće doći, država je sve platila geodete, arhitekte, da im projekte naprave... A sada kada ne mogu priključiti vodu se dođu tu derati i reći da mi to možemo napraviti u pet minuta. [KNF, Međimurje]

Među "nekim drugim razlozima" koje je navelo više od četvrtine onih koji žive u nelegalnim objektima najčešće je istaknuto kako zemljište ili kuća nisu njihovi, a u nekoliko slučajeva su naveli da predstavnici nisu vodili računa o njima ili da nisu dopustili legalizaciju. Nekoliko ih je navelo kako namjeravaju ući u proces legalizacije uskoro ili sljedeće godine, dok su neki rekli kako im nedostaju potrebni papiri i slično. Petina onih koji nisu legalizirali objekte smatra da je proces legalizacije prekomplikiran.

GRAFIKON 14. Zabrinutost zbog mogućnosti deložacije prema regiji

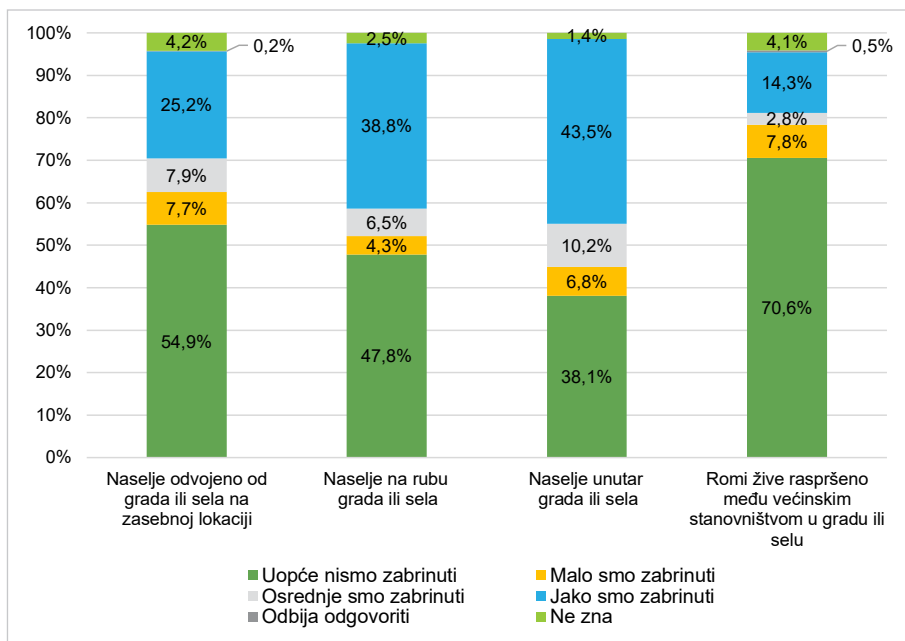

S obzirom da je u posljednjih nekoliko godina bilo slučajeva deložiranja ukućana i rušenja nekih stambenih objekata koji nisu bili legalizirani, istraživanjem je provjeravano i koliko su članovi romskih obitelji zabrinuti da bi se to moglo dogoditi i njima. Od 1507 kućanstava za koje su prikupljeni podaci, u više od polovice njih ispitani uopće nisu zabrinuti zbog deložacija, a veliku zabrinutost iskazalo je nešto više od četvrtine ispitanih, odnosno njih 26,3%. Zanimljivo je istaknuti kako je šest godina prije, istraživanjem UNDP-a iz 2011. godine, udio "jako zabrinutih" bio manji i iznosio je 15% [Perić 2012: 41]. Uspoređujući zabrinutost hrvatskih Roma s Romima iz drugih zemalja jugoistočne i istočne Europe, ona je bila nešto niža od prosjeka koji je iznosio 18%. Najzabrinutiji zbog moguće deložacije tada su bili moldavski Romi, češki Romi, slovački Romi te oni u Albaniji. Udio pripadnika RNM-a u Hrvatskoj koji uopće nisu zabrinuti zbog deložacije bio je gotovo identičan 2011. [56%] i 2017. godine [56,5%].

Ovim istraživanjem utvrđene su i statistički značajne regionalne razlike²⁵ pa je tako najmanje zabrinutih u Zagrebu i okolici, što je i očekivani rezultat s obzirom na to je upravo u toj regiji najmanji broj nelegaliziranih objekata. Zabrinutost je najveća u Slavoniji, gdje je gotovo polovica ispitanih iz te regije navela kako su "jako zabrinuti", te Istri i Primorju gdje je "jako zabrinutih" 41,5%.

25 Hi-kvadrat test, $\chi^2=326,478$; $df=25$; $p<0,001$.

GRAFIKON 15. Zabrinutost zbog mogućnosti deložacije prema tipu naselja

Kada je riječ o zabrinutosti zbog mogućnosti deložacije, značajne razlike²⁶ postoje i ovisno u kakvom tipu naselja pripadnici RNM-a žive. Naime, zabrinutost je najmanja ondje gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu, što je također očekivan rezultat jer je u takvim naseljima i najmanje nelegalnih objekata. Taj je nalaz povezan i činjenicom da je, od 28,9% romskog stanovništva koje živi na disperziranim lokalitetima, najveći udio njih upravo u regiji Zagreb i okolica gdje je i najmanje nelegalnih objekata. Najveća je zabrinutost u onim naseljima koja se nalaze unutar gradova ili sela gdje je 43,5% tamošnjeg stanovništva iskazalo jaku zabrinutost zbog moguće deložacije obitelji.

26 Hi-kvadrat test, $\chi^2=109,783$; $df=15$; $p<0,001$.

GRAFIKON 16. Alternativni smještaj u slučaju deložacije

Onim ispitanicima koji su iskazali određenu mjeru zabrinutosti zbog moguće deložacije, postavljeno je i pitanje što bi se dogodilo u slučaju deložacije, tj. ima li njihova obitelj neki drugi smještaj za život. Od 580 njih koji su odgovorili na pitanje velika većina, tj. 93,6%, rekla je kako u slučaju deložacije nemaju nikakvu alternativu, odnosno neki "krov nad glavom" kamo bi mogli otići.

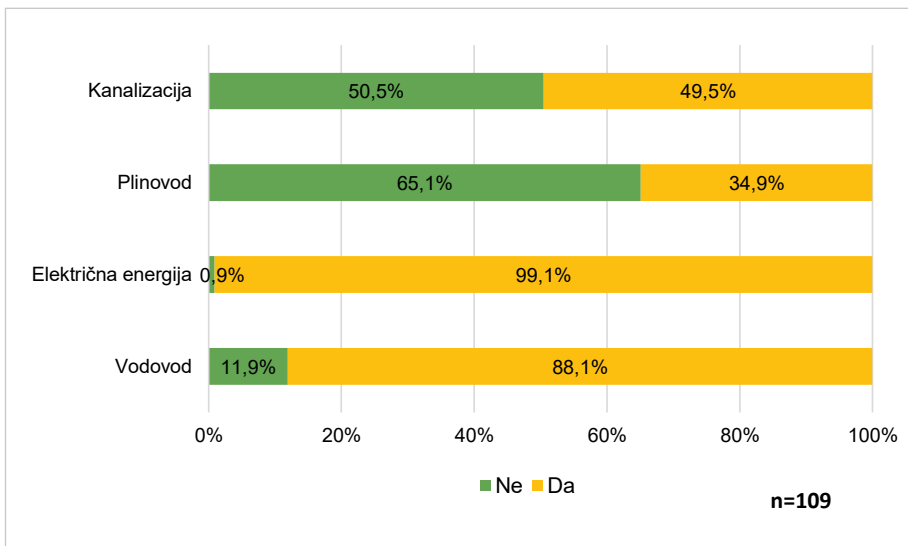
U ovom se dijelu valja osvrnuti i na probleme romskih naselja koja se nalaze na državnom ili gradskom zemljištu, s obzirom na to da su upravo stanovnici takvih naselja visoko izloženi mogućnosti deložacija i(li) preseljenja. Ovdje je posebno zanimljiv slučaj grada Zagreba kao najveće urbane cjeline s relativno visokim udjelom kućanstava pripadnika RNM-a koja žive u stambenim jedinicama u javnom vlasništvu ili u objektima na javnom zemljištu. Preseljenja Roma iz centralnijih dijelova gradova u posljednjih dvadesetak godina najčešće se vrše u sklopu programa takozvane urbane regeneracije (engl. *urban renewal*) i nerijetko slijede jednaku formulu u različitim dijelovima Europe. Po svojem je opsegu najzapaženiji takav program onaj preseljenja romskih zajednica iz naselja u centru Istanbula u višestambena naselja na dalekom rubu grada [Kuyucu i Ünsal 2010]. Preseljenje je u slučaju Istanbula legalizirano činjenicom da romske zajednice, iako stoljećima na istoj lokaciji, imaju izgrađene stambene jedinice na gradskom zemljištu koje uslijed pojačane turistifikacije grada postaje atraktivna lokacija za turističke sadržaje i samim tim teritorij koji je potrebno komercijalizirati "u korist" grada. Slična je situacija i u slučaju Beograda gdje je u svibnju 2009. godine preseljeno više od 200 kućanstava i uklonjeno 200 stambenih jedinica sa zemljišta u javnom vlasništvu u centru grada [Gazela] kao dio plana gradske uprave o uklanjanju svih "nehigijenskih" naselja i izmještanju romske populacije iz centra na rubove grada [Amnesty International 2011].

Zagrebački primjer preseljenja najočitiji je slučaju naselja oko Radničke ulice izazvanog transformacijom tog dijela grada iz industrijskog u financijsko središte. Preseljenja su vršena u nekoliko faza od kojih je posljednja, kada je tzv. Plinarsko naselje i srušeno, bila u ljeto 2019. godine [Bobarić 2019]. Razlozi preseljenja tako su najčešće definirani kao pitanje higijenskih uvjeta u naselju i poboljšanja stambenog standarda RNM-a, ali i pretpostavke da je financijski interes grada izmještanje neformalnih naselja s "atraktivnih" gradskih zemljišta. Primjer Radničke ulice u Zagrebu, njezina razvoja u posljednja dva desetljeća i pozicije pripadnika RNM-a koji su u toj ulici i oko nje živjeli na gradskom zemljištu ili u gradskim stanovima, odnosno barakama, jedan su od najočitijih primjera kako su transformacija urbane sredine i, u konačnici, način valoriziranja urbanog zemljišta utjecali na stambena prava Roma o kojima se detaljnije raspravlja sljedećem poglavlju studije.

3.2.3. Dostupnost komunalne infrastrukture na lokalitetima

Predistraživanje koje je provedeno na 109 lokaliteta pokazalo je kako u nekim naseljima ne postoji osnovna infrastruktura, što je jedna od strukturnih pretpostavki koja utječe i na opremljenost kućanstava, odnosno na stambenu deprivaciju. Električna energija dostupna je gotovo u svim lokalitetima, ali podatak da polovica, odnosno 55 od 109 lokaliteta, nema pristup kanalizaciji ukazuje ne samo na problem stambene deprivacije kućanstava, nego i okolišne te posljedično zdravstvene probleme koji iz toga proizlaze.

GRAFIKON 17. Pristup infrastrukturi na lokalitetima

Na razini lokaliteta regionalne razlike značajne su samo u slučaju pristupu kanalizacije²⁷ kojoj nema pristup gotovo tri četvrtine naselja u Međimurju i Središnjoj Hrvatskoj, a u Zagrebu i okolici te Istri i Primorju najveći je udio naselja koja imaju pristup kanalizaciji. Kada se gleda tip naselja u kojima Romi žive, razlike su značajne u slučaju dostupnosti plinovoda²⁸ i kanalizacije²⁹ koji su najmanje dostupni u naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebne lokacije, a najdostupnija na lokalitetima gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom.

TABLICA 4. Udio stanovništva na lokalitetima koji nema pristup infrastrukturi prema regiji

		Regija					
		Međimurje	Sjeverna Hrvatska	Zagreb i okolica	Središnja Hrvatska	Slavonija	Istra i Primorje
		n	n	n	n	n	n
Ima li naselje pristup vodovodu?	ne	2,7%	37,8%	1,2%	1,9%	2,1%	0,0%
	da	97,3%	62,2%	98,8%	98,1%	97,9%	100,0%
Ima li naselje pristup električnoj energiji?	ne	0,0%	0,0%	1,0%	0,0%	0,0%	0,0%
	da	100,0%	100,0%	99,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Ima li naselje pristup plinovodu?	ne	84,2%	96,8%	11,1%	80,0%	62,9%	80,8%
	da	15,8%	3,2%	88,9%	20,0%	37,1%	19,2%
Postoji li u naselju sustav kanalizacije?	ne	62,5%	82,0%	1,0%	87,9%	56,2%	18,4%
	da	37,5%	18,0%	99,0%	12,1%	43,8%	81,6%

Iako na razini lokaliteta značajna razlika među regijama postoji samo u slučaju pristupa kanalizaciji, kada se gleda stanovništvo koje živi na tim lokalitetima, regionalne razlike značajne su u slučaju pristupa vodovodu,³⁰ plinovodu³¹ i kanalizaciji.³² Tako pristup vodovodu nema 37,8% romskog stanovništva Sjeverne Hrvatske. Pristup plinovodu i kanalizaciji u najvećoj mjeri dostupan je stanovništvu koje živi na lokalitetima Zagreba i okolice, dok je u ostalim regijama stanje bitno nepovoljnije.

27 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 21,140$; df = 5; p < 0,002.

28 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 24,781$; df = 3; p < 0,001.

29 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 14,586$; df = 3; p < 0,003.

30 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 1079,571$; df = 5; p < 0,001.

31 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 1557,716$; df = 5; p < 0,001.

32 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 1423,880$; df = 5; p < 0,001.

TABLICA 5. Udio stanovništva koje na lokalitetima ima pristup infrastrukturi prema tipu naselja

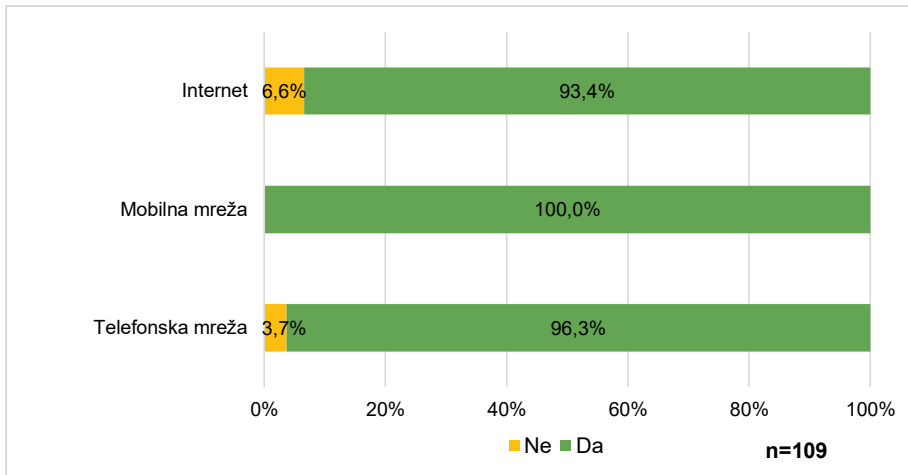
		Tip naselja			
		Naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji	Naselje na rubu grada ili sela	Naselje unutar grada ili sela	Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu
		n	n	n	n
Ima li naselje pristup vodovodu?	ne	10,3%	3,0%	4,8%	1,2%
	da	89,7%	97,0%	95,2%	98,8%
Ima li naselje pristup električnoj energiji?	ne	0,0%	0,9%	0,0%	0,0%
	da	100,0%	99,1%	100,0%	100,0%
Ima li naselje pristup plinovodu?	ne	89,6%	78,0%	96,1%	29,8%
	da	10,4%	22,0%	3,9%	70,2%
Postoji li u naselju sustav kanalizacije?	ne	67,8%	74,1%	34,8%	26,7%
	da	32,2%	25,9%	65,2%	73,3%

I kada se promatraju udjeli stanovništva prema tipu naselja koji imaju pristup infrastrukturi, razlike su značajne.³³ Infrastruktura je najmanje dostupna romskom stanovništvu koje živi u naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebne lokacije, kao i u onima na rubu grada ili sela. Podaci izneseni u ovom dijelu govore o dostupnosti tih usluga na lokalitetima, a koje je stvarno stanje u kućanstvima, odnosno koliki udio njih koristi usluge ako su one dostupne na lokalitetu, raspravlja se kasnije u dijelu *Pristup javnim komunalijama u kućanstvima*. O svojevrsnom napretku u pogledu infrastrukture govorili su i sudionici istraživanja u provedenim intervjuima, no neupitno je da u tom segmentu postoji veliki prostor za poboljšanja.

Meni se čini da pomaka ima, međutim s ograničenim mogućnostima, odnosno tim europskim sredstvima da se u pojedinim naseljima poboljšala infrastruktura jer to je rak rana, između ostaloga romska naselja imate sa bitno starijom infrastrukturom nego recimo drugi dijelovi istog naselja i istog područja. [KNF, Slavonija]

Najveći problem... Nema priključaka. Primjerice voda prolazi pokraj vaše kuće, a vi se ne možete priključiti jer nemate imovinsko riješeno. Problem je komunalni doprinos, komunalna naknada prema gradu, tako da ćemo vidjeti sad što ćemo dalje. [predstavnik RNM-a, Međimurje]

33 Hi-kvadrat test [vodovod], $\chi^2 = 140,757$; $df = 3$; $p < 0,001$; Hi-kvadrat test [plinovod], $\chi^2 = 1646,343$; $df = 3$; $p < 0,001$; Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 771,383$; $df = 3$; $p < 0,001$.

GRAFIKON 18. Pristup telefonskoj i mobilnoj mreži te internetu na lokalitetima

Telefonska i mobilna mreža, kao i pristup internetu, dostupni su gotovo u svim lokalitetima. U tom smislu romska kućanstva ne zaostaju za populacijom RH, no ipak treba istaknuti kako Hrvatska ovdje zaostaje za mnogim zemljama EU-a. Naime, Europska unija je u svojoj strategiji *Europa 2020.*, odnosno *Digitalnoj agendi za Europu*, koju je Europska komisija donijela još 2010. godine, postavila nekoliko ciljeva, a ključni se cilj odnosi na dostupnost brzog širokopojsnog pristupa internetu za sve Europljane do 2020. godine čime se, između ostalog, želi promicati socijalna uključenost [EK 2010: 16]. U Hrvatskoj taj cilj nije ostvaren, a prema podacima Europskog revizorskog suda za 2017. godinu pokrivenost brzim širokopojsnim internetom³⁴ u Hrvatskoj jedna je od najlošijih u EU-u, dok je posebno loše stanje u ruralnim područjima gdje manje od 20% stanovništva ima pristup brzom internetu [EU 2018: 22]. Prema tome, romska je populacija u smislu dostupnosti tog tipa infrastrukture u jednako nepovoljnoj situaciji kao i većinsko stanovništvo, no dodatni problem, koji zasigurno više pogađa Rome zbog njihove materijalne deprivacije, jest visoka cijena telekomunikacijskih usluga. Visina cijena usluga, između ostalog, bila je i jedan od razloga za donošenje *Pravilnika o univerzalnim uslugama u elektroničkim komunikacijama*, koji je na snagu stupio 1. siječnja 2020. godine i prema kojem "socijalno ugroženi građani imaju 50% jeftiniji internet i više od 50% povoljniju telefonsku uslugu" [HAKOM 2020]. Hoće li i koliko će socijalno ugroženi pripadnici RNM-a, a to je većina njih, biti upoznati s tom mogućnošću i koliko će je koristiti, vidjet će se u budućnosti.

34 Ovdje je riječ o brzini 30 megabita po sekundi [Mbps].

Neovisno o kvaliteti i cijeni usluge sva naselja imaju pristup mobilnoj telefonskoj mreži, odnosno signal za mobilnu mrežu. Četiri naselja nemaju pristup telefonskoj mreži, od toga dva u Sjevernoj Hrvatskoj, jedan u Zagrebu i okolici te jedan u Slavoniji, a pristup internetu nije dostupan u sedam lokaliteta. Samo u Zagrebu i okolici te u Slavoniji svi lokaliteti imaju pristup internetu.

Gledajući tip naselja, od pet tipova naselja koja su odvojena od grada li sela na zasebne lokacije u dva nema pristupa telefonskoj mreži, a u tri nema pristupa internetu. U naseljima na rubu grada ili sela, ili u onima unutar grada ili sela, po jedan lokalitet nema pristup telefonskoj mreži i internetu. Zanimljivo je istaknuti kako u dva lokaliteta gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom također nema dostupnog interneta. Riječ je o jednom lokalitetu u Koprivničko-križevačkoj županiji te jednom u Međimurskoj županiji. Na kraju treba spomenuti da, iako na većini lokaliteta postoji mogućnost priključka fiksne telefonske linije, samo 15,2% romskih kućanstava ima priključak. No razloge za to treba tražiti prije svega u činjenici što je i u općoj populaciji sve manji broj korisnika usluga u nepokretnoj mreži i da se taj broj smanjuje iz godine u godinu [HAKOM 2018: 1].

3.2.4. Kvaliteta cesta i prometna povezanost

Dobra prometna povezanost preduvjet je socijalne mobilnosti koja pak omogućuje veću kvalitetu života, a to se posebno odnosi na ruralna područja gdje mnoge usluge i sadržaji, koji su sastavni dio života u urbanim područjima, nisu dostupni. U preporukama Europske komisije za Republiku Hrvatsku navodi se i sljedeće: "Prometna je mreža neujednačena, s vrlo nerazvijenom željezničkom infrastrukturom, što za posljedicu ima nekvalitetne usluge i prepreke mobilnosti radnika. Nema odgovarajuće infrastrukture za javni promet u manjim gradovima [EK 2019].“ Imajući u vidu da većina romske populacije [62,2%] živi izvan središta bilo gradova bilo sela, kvalitetne ceste, kao i prometne [željezničke i autobusne] linije osnovni su preduvjet za uključivanje Roma u svakodnevne životne tokove koji podrazumijevaju konzumiranje različitih javnih usluga, kao i uključivanje u tržište rada.

TABLICA 6. Kvaliteta cesta prema naselju i prema regiji – udio stanovništva na lokalitetima³⁵

	Prilazne ceste prema naselju su zadovoljavajuće		Neasfaltirane ceste/putovi		Rupe na cestama		Ne postoji odgovarajuća pristupna cesta naselju		Neki drugi problem	
	Ne	Da	Ne	Da	Ne	Da	Ne	Da	Ne	Da
Međimurje	1,6%	98,4%	98,8%	1,2%	100,0%	0,0%	98,4%	1,6%	24,0%	76,0%
Sjeverna Hrvatska	30,3%	69,7%	72,1%	27,9%	64,5%	35,5%	78,9%	21,1%	10,0%	90,0%
Zagreb i okolica	28,0%	72,0%	72,0%	28,0%	72,0%	28,0%	100,0%	0,0%	72,0%	28,0%
Središnja Hrvatska	4,7%	95,3%	95,3%	4,7%	38,4%	61,6%	100,0%	0,0%	38,4%	61,6%
Slavonija	10,9%	89,1%	93,3%	6,7%	79,6%	20,4%	93,3%	6,7%	83,0%	17,0%
Istra i Primorje	89,9%	10,1%	27,8%	72,2%	27,8%	72,2%	21,5%	78,5%	50,6%	49,4%

Dio pitanja o infrastrukturi u naselju postavljan je samo u lokalitetima koji su odvojeni od grada ili sela na posebnu lokaciju i u onima koji su na rubovima grada ili sela. Riječ je o 42 od ukupno 109 istraživanjem obuhvaćenih lokaliteta u kojima, kako je već prethodno navedeno, živi više od polovice, tj. 62,2% romskog stanovništva. Za takve lokalitete bilo je važno ispitati kakve su ceste koje vode prema tim prilično izoliranim naseljima. U Sjevernoj Hrvatskoj gotovo trećina stanovništva koja živi u dva navedena tipa lokaliteta nema zadovoljavajuće prilazne ceste naselju. Od svih ostalih regija u Istri i Primorju najveći je udio stanovništva [89,9%] koji živi na izdvojenim lokalitetima i onima izvan sela ili grada, a do kojih vode prilazne ceste koje nisu zadovoljavajuće kvalitete. Najveći udio stanovništva u toj regiji živi na lokalitetima u kojima postoje neasfaltirane ceste, rupe na cestama ili neodgovarajuća pristupna cesta naselju. Od "nekih drugih" problema Romi su najčešće navodili nepostojanje nogostupa, brojne kamione koji prolaze kroz naselje, preuske ceste, slabu signalizaciju itd.

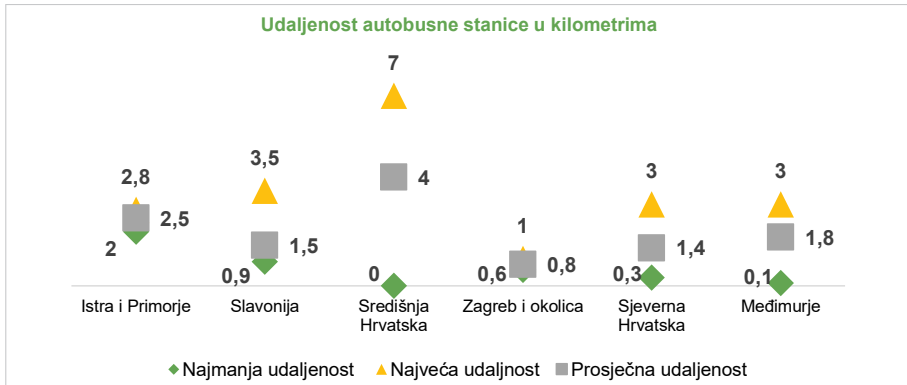
35 Pitanje je postavljeno samo u dvama tipovima naselja – naselja koja su odvojena od grada ili sela na posebnu lokaciju i naselja na rubovima grada ili sela. Postoci prikazuju udio stanovništva u tim lokalitetima koji se suočavaju s navedenim infrastrukturnim problemima.

TABLICA 7. Kvaliteta cesta unutar naselja prema regiji – udio stanovništva na lokalitetima

	Kvaliteta ulica i puteva je zadovoljavajuća		Neasfaltirane ulice/putovi		Rupe na ulicama		Nema nogostupa za pješake		Neki drugi problem	
	Ne	Da	Ne	Da	Ne	Da	Ne	Da	Ne	Da
Međimurje	23,2%	76,8%	64,0%	36,0%	54,0%	46,0%	31,2%	68,8%	2,6%	97,4%
Sjeverna Hrvatska	85,6%	14,4%	22,1%	77,9%	44,6%	55,4%	25,0%	75,0%	30,6%	69,4%
Zagreb i okolica	17,8%	82,2%	67,3%	32,7%	14,3%	85,7%	6,4%	93,6%	14,2%	85,8%
Središnja Hrvatska	17,0%	83,0%	83,0%	17,0%	55,7%	44,3%	34,9%	65,1%	55,1%	44,9%
Slavonija	74,7%	25,3%	48,8%	51,2%	56,6%	43,4%	27,1%	72,9%	27,6%	72,4%
Istra i Primorje	60,9%	39,1%	35,4%	64,6%	20,1%	79,9%	22,1%	77,9%	74,2%	25,8%

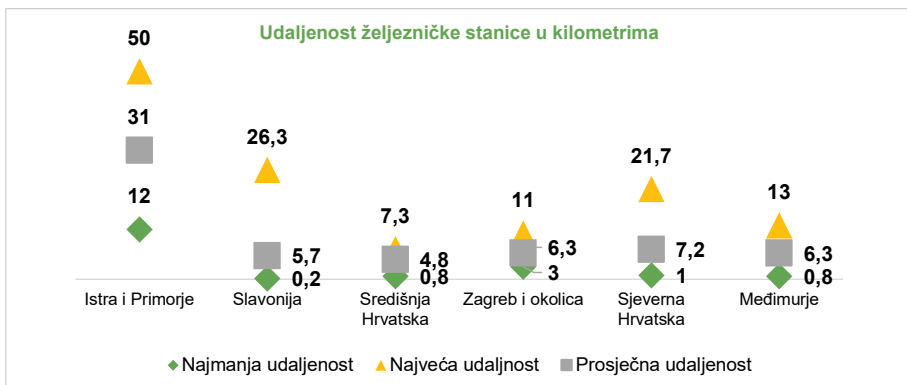
O kvaliteti cesta podaci su prikupljeni za sva četiri tipa naselja, odnosno svih 109 lokaliteta. Ako se gleda udio stanovništva koji živi na lokalitetima u kojima je kvaliteta cesta zadovoljavajuća, on je najviši u Središnjoj Hrvatskoj te Zagrebu i okolici. A slijedi regija Međimurje u kojoj više od tri četvrtine stanovništva živi na lokalitetima u kojima je kvaliteta ulica i putova unutar samih lokaliteta zadovoljavajuća. Prema podacima s lokaliteta najveći udio stanovništva koji žive na lokalitetima u kojima su ceste loše kvalitete jest u Sjevernoj Hrvatskoj, čak 85,6%, a bitno bolje nije ni u Slavoniji gdje je taj udio 74,7%. Kao probleme povezane s infrastrukturom, tj. cestama unutar naselja, treba izdvojiti visok udio stanovništva u Sjevernoj Hrvatskoj koji živi na lokalitetima u kojima nema asfaltiranih ulica i putova, a vrlo je visok udio stanovništva u Istri i Primorju [64,6%] koji živi na takvim lokalitetima. U svih šest regija vrlo je visok udio stanovništva koji živi na lokalitetima gdje su rupe na ulicama. Zanimljivo je istaknuti da čak 93,6% stanovništva s takvim problemima živi na lokalitetima Zagreba i okolice. Postoje i drugi problemi vezani uz ceste unutar naselja, a neki su od njih preuske ceste, nepostojanje javne rasvjete, nepostojanje slivnika i zadržavanje vode na cesti, odnosno poplave u kišno doba, nepostojanje uspornika zbog kojih su česte prebrze vožnje u naseljima itd.

GRAFIKON 19. Udaljenost lokaliteta od najbliže autobusne stanice prema regiji

U dvama tipovima naselja, onima koji su izdvojeni na zasebne lokacije te onima koji se nalaze na rubovima gradova i sela, informanti su davali procjenu o udaljenosti najbliže autobusne stanice od lokaliteta. Prosječna udaljenost autobusne stanice od lokaliteta u kojima žive Romi jest 7,6 km. Udaljenosti se razlikuju regionalno, ali i unutar regija. Možda je najbolji primjer regija Središnja Hrvatska gdje je u jednom lokalitetu autobusna stanica na samom lokalitetu, ali u drugom lokalitetu iste regije najbliža autobusna stanica je udaljena čak 7 kilometara. U prosjeku autobusne stanice najbliže su Romima koji žive u regiji Zagreb i okolica. U naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebne lokacije provjeravalo se i koliko često autobus vozi kroz naselje. U 23 takva lokaliteta za koje su prikupljeni podaci u više od polovice slučajeva (60%) najčešći odgovor informanata bio je kako autobus u prosjeku dolazi nekoliko puta dnevno. Jednom dnevno dolazi u četiri lokaliteta, a vrlo često, tj. otprilike svakih sat do tri sata dolazi u tri lokaliteta – dva u Međimurju i jednom u Središnjoj Hrvatskoj. U regiji Istra i Primorje informanti su naveli da na tamošnje lokalitete autobusi dolaze rijetko, odnosno jednom dnevno ili čak rjeđe, odnosno u nekim drugim intervalima, ali ne svakodnevno.

GRAFIKON 20. Udaljenost lokaliteta od najbliže željezničke stanice prema regiji

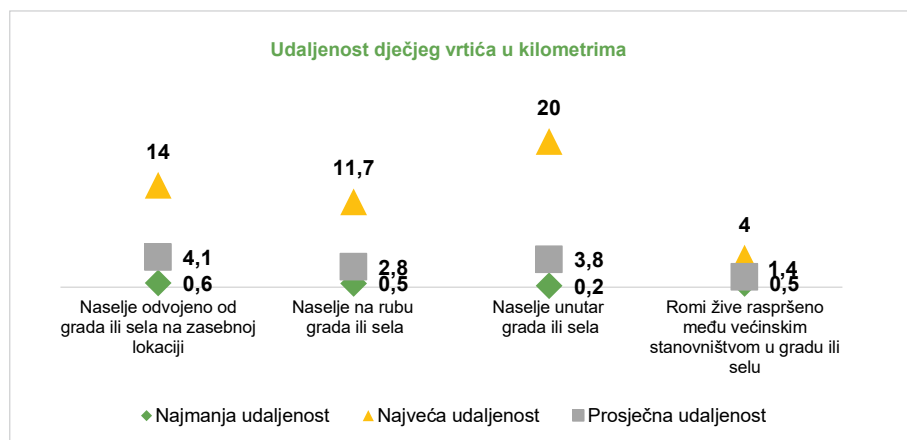

O udaljenosti najbližih željezničkih stanica pitani su informanti u dvama tipovima naselja – onima izdvojenima na zasebne lokacije i onima koji se nalaze na rubovima gradova i sela. Prosječna udaljenost željezničke stanice, kada se u obzir uzmu svi lokaliteti za koje su prikupljeni podaci, jest 1,7 km. Prema procjenama informanata najveća prosječna udaljenost je u regiji Istra i Primorje, čak 31 kilometar. Velike razlike zamjetne su i unutar same regije pa je tako najmanja udaljenost do željezničke stanice u nekim lokalitetima 12 kilometara dok je u jednom lokalitetu Primorsko-goranske županije riječ o čak 50 kilometara. Velike su udaljenosti i u drugim regijama, a velike su razlike i u Sjevernoj Hrvatskoj gdje je nekim lokalitetima željeznička stanica vrlo blizu dok je od nekih udaljena više od 20 kilometara. O učestalosti prometovanja vlakova kroz lokalitete prikupljeni su podaci samo za dio dislociranih naselja. Na jednom lokalitetu u Slavoniji i jednom u Sjevernoj Hrvatskoj vlakovi prometuju otprilike svakih sat do tri sata. U 12 lokaliteta vlak prometuje jednom dnevno, a od toga u šest lokaliteta u Međimurju. U preostalima je riječ o jednom dnevno, a za neke podaci nisu dobiveni.

3.2.5. Dostupnost sadržaja na lokalitetima

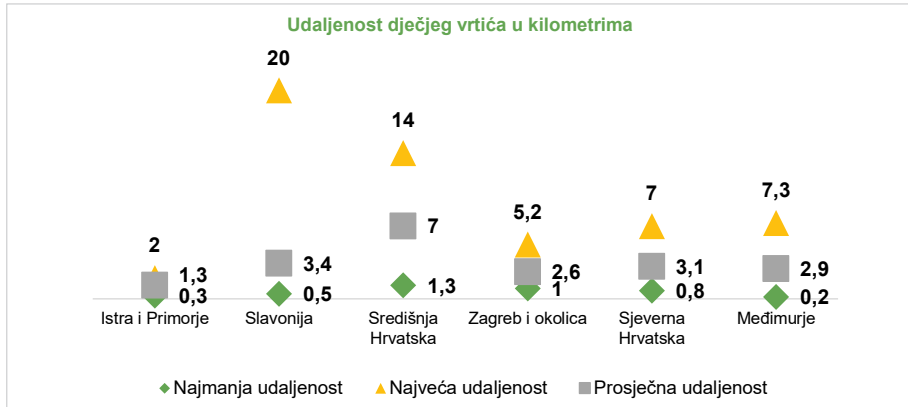
Neupitna je činjenica da su prostori uvijek povezani s dobrima i kapitalom [ekonomskim, kulturnim i socijalnim], što može dovesti i do dobrovoljne segregacije u smislu zaštite pozicije određene [dominantne] grupe, no ako je grupa segregirana protiv svoje volje, prostor za nju može biti "trajno stigmatizirajući i ograničavajući u smislu [ne]dostupnosti različitih vrsta kapitala" [Knox i Pinch 2006: 189]. U slučaju dijela romskog stanovništva u Republici Hrvatskoj prostor zasigurno djeluje stigmatizirajuće i ograničavajuće, što pokazuju i podaci o udaljenostima pojedinih javnih sadržaja koji su nužni za romsku integraciju.

GRAFIKON 21. Udaljenost lokaliteta od najbližeg dječjeg vrtića prema tipu naselja

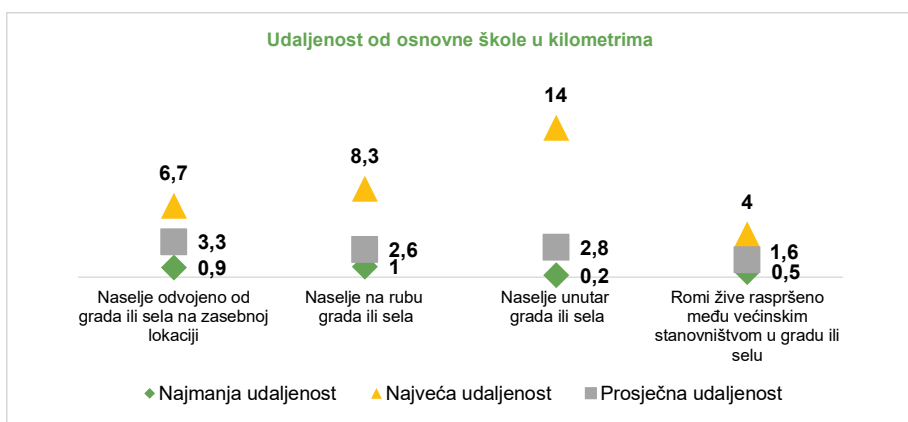
Kada je riječ o dječjim vrtićima, ukupna je prosječna udaljenost 3,4 km. Vrtići su očekivano u prosjeku najudaljeniji [4,2 km] Romima koji žive u naselju odvojenome od grada ili sela na zasebnoj lokaciji. S druge pak strane, također očekivano, u slučaju stanovanja među većinskim stanovništvom, odnosno u disperziranim lokalitetima, Romima su vrtići najbliže, u prosjeku 1,4 km. Zanimljiv je nalaz koji ukazuje na to da su vrtići u prosjeku dalje stanovnicima romskih naselja unutar grada ili sela [3,8 km], nego stanovnicima romskih naselja na rubu grada ili sela [2,9 km].

GRAFIKON 22. Udaljenost lokaliteta od najbližeg dječjeg vrtića prema regiji

Gledajući regionalno, dječji vrtići u prosjeku su najudaljeniji od lokaliteta u Središnjoj Hrvatskoj gdje je najbliži na 1,3 kilometra, a najudaljeniji čak 14 kilometara od jednog lokaliteta u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. U Slavoniji, točnije u Osječko-baranjskoj županiji, dječji je vrtić od jednog romskog lokaliteta udaljen čak 20 kilometara.³⁶

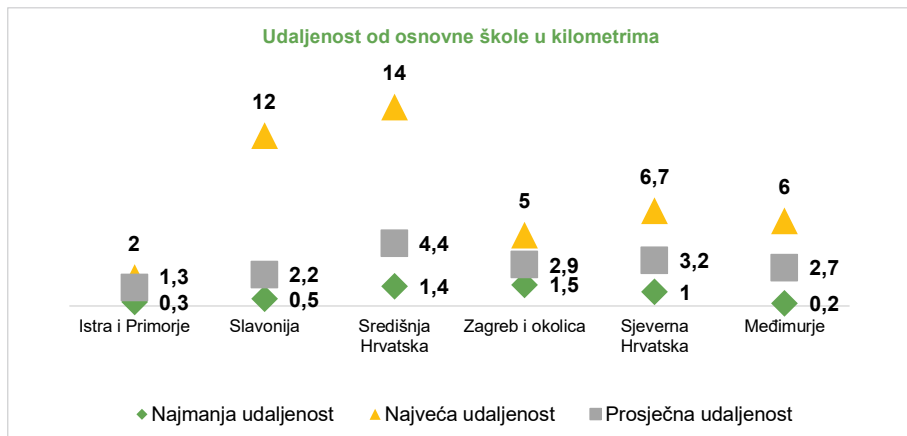
GRAFIKON 23. Udaljenost lokaliteta od najbliže osnovne škole prema tipu naselja

36 U Istri i Primorju dječji vrtići u prosjeku su najbliži lokalitetima na kojima žive pripadnicima RNM-a, no treba napomenuti kako podaci za neke lokalitete u Primorsko-goranskoj županiji nisu prikupljeni, što svakako utječe na dobiveni rezultat.

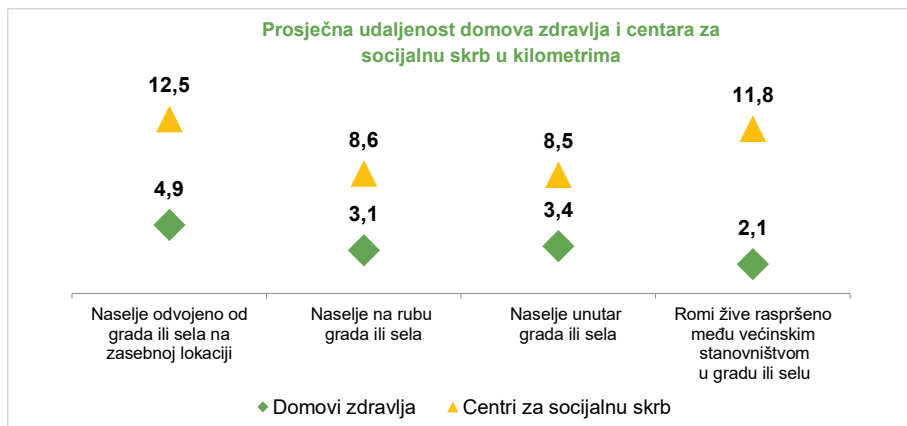
U prosjeku su osnovne škole od romskih naselja udaljene 2,8 kilometara. Ako se gledaju razlike prema tipovima naselja, osnovne škole očekivano su u prosjeku najudaljenije od dislociranih naselja [3,3 km], a najmanje od lokaliteta u kojima Romi žive disperzirano među većinskim stanovništvom [1,6 km].

GRAFIKON 24. Udaljenost lokaliteta od najbliže osnovne škole prema regiji

Gledajući regionalne razlike, u Središnjoj Hrvatskoj osnovne su škole u prosjeku najudaljenije od lokaliteta na kojima žive Romi, a u jednom lokalitetu i toj regiji osnovna škola udaljena je čak 14 km. Riječ je o istom lokalitetu u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji od kojega je jednako toliko udaljen i najbliži dječji vrtić.³⁷

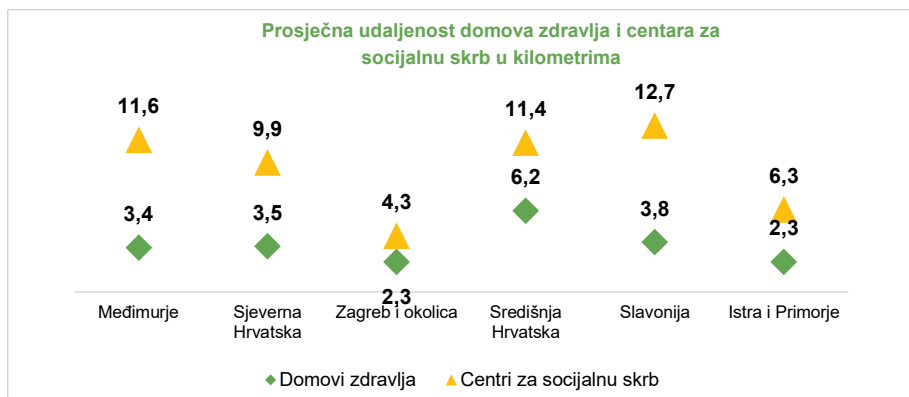
GRAFIKON 25. Udaljenost lokaliteta od domova zdravlja i centara za socijalnu skrb prema tipu naselja

³⁷ U Istri i Primorju osnovne škole u prosjeku su najbliže lokalitetima na kojima žive pripadnicim RNM-a, no ovdje, kao i u slučaju dječjih vrtića, treba napomenuti kako podaci za neke lokalitete u Primorsko-goranskoj županiji nisu prikupljeni, što svakako utječe na rezultat istraživanja.

U prosjeku su domovi zdravlja od romskih naselja udaljeni 3,3 kilometara. Ako se promatraju razlike prema tipovima naselja, ponovno je najveća prosječna udaljenost od disperziranih naselja, a najmanja od lokaliteta gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom. U većinu lokaliteta [97,2%] dolazi medicinska pomoć i tu nema značajnih razlika u odnosu na to gdje Romi žive – odvojeno od grada, na rubu grada ili sela, unutar grada ili sela, ili pak raspršeno među većinskim stanovništvom. U prosjeku centri za socijalnu skrb od romskih naselja udaljeni su 7,6 kilometara. Ako se gledaju razlike prema tipovima naselja, ponovno je najveća prosječna udaljenost od disperziranih naselja, no vrlo je zanimljivo da je vrlo visoka i prosječna udaljenost centara za socijalnu skrb u naseljima u kojima Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom. Ta je udaljenost veća od one koja je evidentirana u naseljima na rubu grada ili sela, ili pak u romskim naseljima unutar grada ili sela. Za pretpostaviti je da je razlog tomu taj što Romi koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom najčešće žive na periferijama velikih gradova, dok su centri za socijalnu skrb najčešće u centrima gradova, što u slučaju velikoga grada znači i veliku udaljenost.

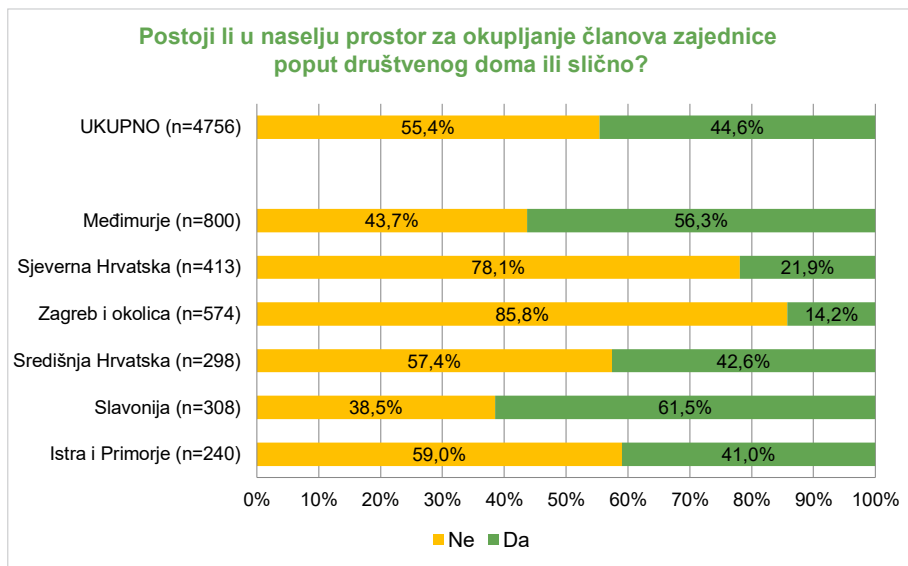
GRAFIKON 26. Udaljenost lokaliteta od domova zdravlja i centara za socijalnu skrb prema regiji

Gledajući regionalne razlike, u Središnjoj Hrvatskoj domovi zdravlja u prosjeku su najudaljeniji od lokaliteta na kojima žive Romi, dok su najmanje udaljeni u Istri i Primorju.³⁸ U svim regijama medicinska pomoć dolazi na lokalitete bez razlike, odnosno u velikom udjelu Romima se pruža takav vid zdravstvene pomoći. Kada je riječ o centrima za socijalnu skrb, Romima koji žive u Slavoniji oni su u prosjeku najudaljeniji [12,7 km], no velika je i prosječna udaljenost međimurskih lokaliteta od najbližeg centra za socijalnu skrb [11,6 km], kao i onih u Središnjoj Hrvatskoj [11,4 km]. Najmanja prosječna udaljenost evidentirana je u Zagrebu i okolici [4,3 km].

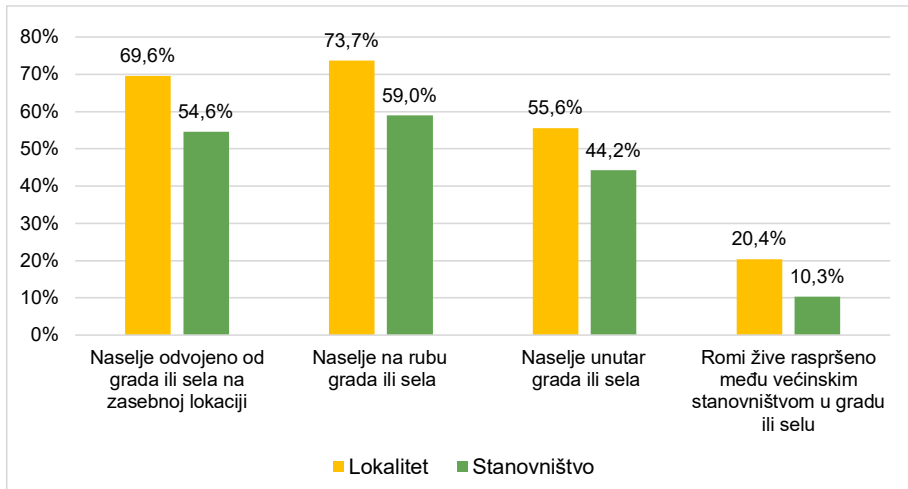
³⁸ U Istri i Primorju osnovne škole u prosjeku su najbliže lokalitetima na kojima žive pripadnicima RNM-a, no ovdje, kao i u slučaju dječjih vrtića, treba napomenuti kako podaci za neke lokalitete u Primorsko-goranskoj županiji nisu prikupljeni, što svakako utječe na rezultat istraživanja.

GRAFIKON 27. Prostor za okupljanje članova zajednice – udio stanovništva na lokalitetima prema regiji

Ako se gleda samo razina lokaliteta, prostori poput društvenih domova podjednako su [ne]dostupni u svih šest regija, no kada se gleda udio stanovništva koje živi na pojedinim lokalitetima u tim regijama, razlika je statistički značajna.³⁹ Najveći udio stanovnika koji živi na lokalitetima u regijama Slavonija i Međimurje ima mogućnost korištenja prostora poput društvenih domova i slično. U Zagrebu i okolici najveći udio stanovništva živi na lokalitetima gdje nemaju na raspolaganju prostor za okupljanje članova zajednice, a taj je udio visok i u Sjevernoj Hrvatskoj. Neovisno o tome u kakvu tipu naselja pripadnici RNM-a žive, prostor za okupljanje poput društvenog doma jednako im je [ne]dostupan. Malo se tek razlikuju naselja koja su odvojena od grada ili sela na zasebnoj lokaciji gdje u većem udjelu [78,3%] lokaliteti nemaju prostore za okupljanje Roma. Prikupljeni su i podaci o stanju prostora za okupljanje članova za 30 lokaliteta. U većini slučajeva [21] riječ o prostorima u dobro održavanom stanju.

39 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 557,822$; df = 5; p < 0,001.

GRAFIKON 28. Udio lokaliteta i stanovništva na lokalitetima gdje ne postoji dječje igralište

U 50 od 109 lokaliteta na kojima Romi žive ne postoji dječje igralište. Regionalne razlike nisu značajne kada se gleda samo na razini lokaliteta, no ako se u obzir uzme udio stanovništva koji živi na lokalitetima, razlike su značajne.⁴⁰ Romsko stanovništvo u Zagrebu i okolici uglavnom živi na lokalitetima gdje postoji dječje igralište, a u Sjevernoj Hrvatskoj najmanji je udio stanovništva koje živi na lokalitetima gdje postoji dječje igralište. Gledajući tip naselja u kojima Romi žive, razlike su statistički značajne,⁴¹ a najmanje je dječjih igrališta u naseljima unutar grada ili sela i u onima koja su odvojena od grada ili sela na zasebne lokacije. Najviše je dječjih igrališta očekivano u onim naseljima gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom. Ondje gdje postoje dječja igrališta, otprilike polovica ih se koristi, odnosno djeca se igraju na njima, a na ostaloj polovici ne. Ta je razlika evidentna i kada se promatra udio stanovništva koji živi na lokalitetima.⁴² Na disperziranim lokalitetima gdje postoje dječja igrališta živi čak 89,7% svih Roma koji žive među većinskim stanovništvom. U naseljima na rubu grada ili sela, ili pak onima koja su odvojena od grada ili sela na zasebne lokacije, više od polovice stanovništva živi na lokalitetima gdje nema dostupnog dječjeg igrališta. Ondje gdje postoje dječja igrališta na lokalitetima, informanti su pitani o njihovu stanju. Većina ih je u dobrom stanju, odnosno od 59 lokaliteta u koliko postoje igrališta, njih 50 je u dobrom stanju, a zelene površine postoje u 49 slučajeva. Također, postoje i različiti sadržaji za djecu i u većini slučajeva nije potrebno dodatno uređenje. Za pet dječjih igrališta informanti su naveli da su u lošem stanju, a na četiri lokaliteta gdje žive Romi, u

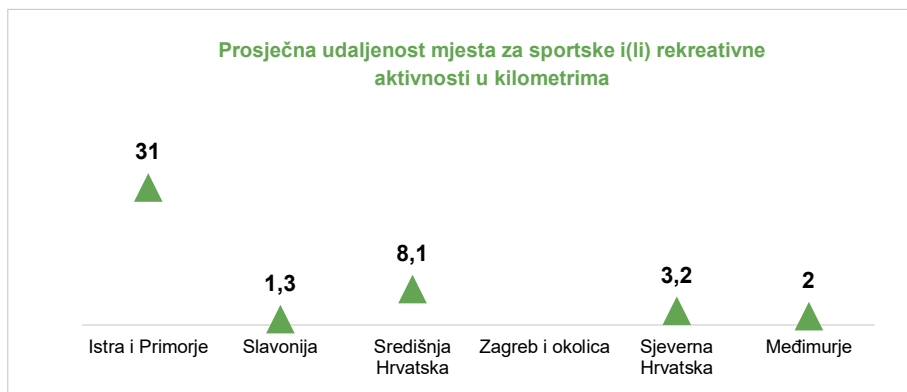
40 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 559,482$; $df = 5$; $p < 0,001$.

41 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 24,595$; $df = 3$; $p < 0,001$.

42 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 807,333$; $df = 3$; $p < 0,001$.

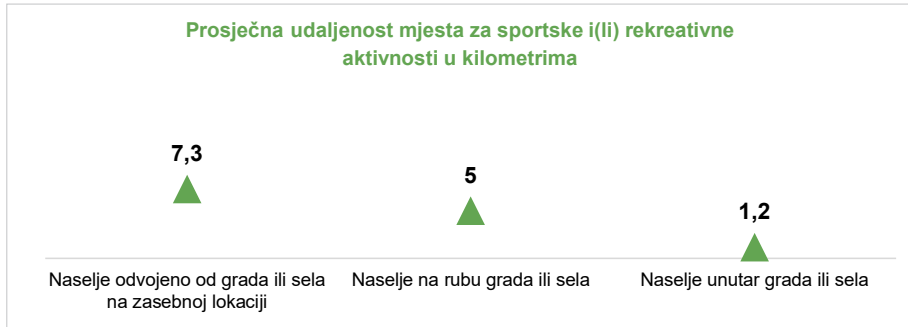
blizini dječjeg igrališta postoji i mjesto za odlaganje odnosno prikupljanje otpada. U 51 od 109 lokaliteta na kojima žive Romi postoji organizirano bavljenje sportom, tj. rekreacijom. Regionalna razlika nije statistički značajna, ali su takve aktivnosti nešto zastupljenije u gradu Zagrebu i okolici te Međimurju, a najmanje ih ima na lokalitetima u Sjevernoj Hrvatskoj. Gledajući s aspekta stanovništva koje žive na pojedinim lokalitetima i u pojedinim tipovima naselja, slika je malo drugačija. Iako sportske aktivnosti postoje u manje od polovice lokaliteta [46,8%], više od polovice romskog stanovništva [58,6%] živi na lokalitetima u kojima postoji organizirano bavljenje sportom i(li) rekreacijom. Najmanji je udio stanovnika [26,5%] u koncentriranim naseljima unutar grada ili sela koji se imaju mogućnost organizirano baviti sportom ili rekreacijom. Najpovoljnija je situacija za one Rome koji žive disperzirano među većinskim stanovništvom gdje gotovo tri trećine pripadnika RNM-a mogu prakticirati takve aktivnosti.

GRAFIKON 29. Udaljenost lokaliteta od organiziranog bavljenja sportom i(li) rekreacijom prema regiji

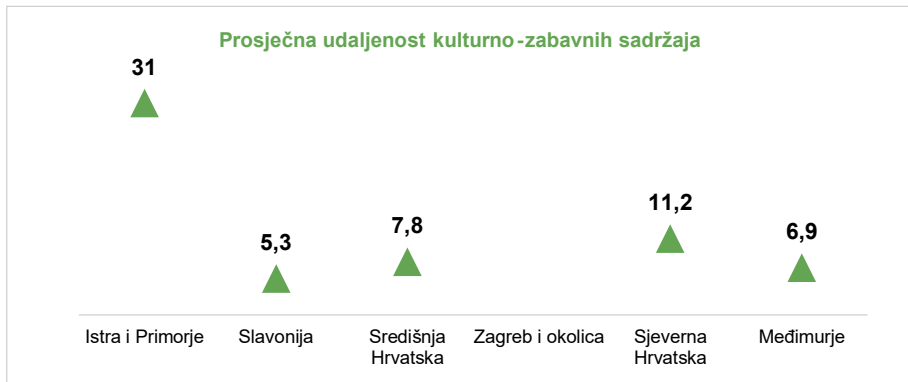
Prosječna udaljenost lokaliteta na kojima žive Romi od sadržaja gdje postoji organizirano bavljenje sportom i(li) rekreacijom jest šest kilometara. Razlike u udaljenosti lokaliteta od mjesta za organizirano bavljenje sportom i(li) rekreacijom vidljive su između regija, ali i unutar samih regija. Tako je najmanja prosječna udaljenost od takvih sadržaja u Slavoniji, a najveća u Istri i Primorju. Velike su razlike vidljive unutar nekih regija. Tako je u Središnjoj Hrvatskoj u nekim lokalitetima najmanja udaljenost tri kilometra, a najveća 15 kilometara. Najmanje su izražene razlike unutar regije u Slavoniji, dok je u Istri i Primorju i najmanja i najveća udaljenost daleko iznad ostalih regija, a prosječna je udaljenost od sportskih i(li) rekreativnih sadržaja čak 31 kilometar.⁴³

⁴³ U Zagrebu i okolici za sedam lokaliteta navedeno je kako ne postoji organizirano bavljenje sportom ili rekreacijom, a na upit o udaljenosti najbliže takve mogućnosti nisu dobiveni pouzdani i ujednačeni odgovori ili pak nisu dobivene nikakve informacije.

GRAFIKON 30. Udaljenost lokaliteta od organiziranog bavljenja sportom i(li) rekreacijom prema tipu naselja⁴⁴

Gledajući tipove naselja, najveća prosječna udaljenost od mogućnosti organiziranog bavljenja sportom i(li) rekreacijom jest na onim lokalitetima koji su odvojeni od grada ili sela na zasebnoj lokaciji [7,3 km], no ovdje treba upozoriti na velike razlike unutar samih tipova lokaliteta. Nešto je manja prosječna udaljenost takvih sadržaja od onih lokaliteta koji su na rubu grada ili sela [5 km], ali i tu je prisutna velika razlika unutar samog tipa lokaliteta. Najmanja je prosječna udaljenost u naseljima unutar grada ili sela [1,2 km]. Sportski ili rekreacijski sadržaji najdostupniji su Romima koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom pa podaci o udaljenosti ovdje ni nisu prikazani.

U više od polovice lokaliteta na kojim žive pripadnici RNM-a ne postoje nikakvi kulturno-zabavni sadržaji [56%]. Značajne razlike na regionalnoj razini nisu utvrđene, ali jesu na razini tipa naselja.⁴⁵ Očekivano su daleko veće mogućnosti na onim lokalitetima gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom, a najmanje u naseljima unutar grada ili sela kao i u onima koja su odvojena na zasebne lokacije.

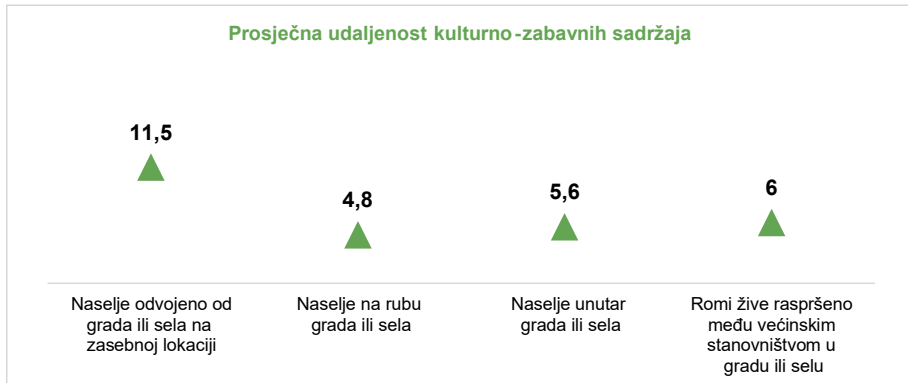
GRAFIKON 31. Udaljenost lokaliteta od kulturno-zabavnih sadržaja prema regiji

44 Za naselja gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom podaci nisu dostupni.

45 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 14,233$; $df = 3$; $p < 0,004$.

Prosječna je udaljenost romskih lokaliteta od kulturno-zabavnih sadržaja devet kilometara. Razlike u udaljenosti vidljive su između pojedinih regija, ali i unutar samih regija. Na nekim lokalitetima na kojima postoje kulturno-zabavni sadržaji udaljenost je minimalna, dok je u nekima riječ o 15, 20, pa i 50 kilometara. Gledajući svih šest regija, prosječna udaljenost kulturno-zabavnih sadržaja u Istri i Primorju daleko je najveća, a najmanja je u Slavoniji.

GRAFIKON 32. Udaljenost lokaliteta od kulturno-zabavnih sadržaja prema tipu naselja

O tipu naselja uvelike ovisi kolika je prosječna udaljenost kulturno-zabavnih sadržaja od lokaliteta na kojima žive pripadnici RNM-a. Ipak, ovdje je zanimljivo primijetiti kako je, prema navodima informanata, Romima koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili u selu prosječna udaljenost takvih sadržaja veća nego Romima koji žive na lokalitetima koja su u naseljima na rubu grada ili sela, ili unutar grada ili sela, što je prilično neobičan nalaz, no moguće ga je objasniti time što u disperziranim naseljima Romi žive dalje od urbanih centara u kojima se nude kulturno-zabavni sadržaji.

TABLICA 8. Dostupnost ljekarne na lokalitetu i udio stanovništva prema regiji

Regija	Ljekarna			
	ne postoji		postoji	
	lokalitet	stanovništvo	lokalitet	stanovništvo
	n	%	n	%
Međimurje	10	95,1%	4	4,9%
Sjeverna Hrvatska	14	94,0%	3	6,0%
Zagreb i okolica	6	7,0%	11	93,0%
Središnja Hrvatska	15	79,6%	6	20,4%
Slavonija	9	51,4%	16	48,6%
Istra i Primorje	4	10,4%	10	89,6%
UKUPNO	58	67,5%	50	32,5%

U više od polovice lokaliteta Romi nemaju dostupnu ljekarnu, a regionalne su razlike su značajne.⁴⁶ U Sjevernoj Hrvatskoj i Međimurju najmanje je lokaliteta u kojima postoji ljekarna, a u Istri i Primorju te Zagrebu i okolici najviše je lokaliteta s dostupnim ljekarnama. Razlike su također značajne kada se gleda udio stanovništva koje živi na lokalitetima u kojima (ne)postoji ljekarna.⁴⁷ U Međimurju tek 4,9% stanovništva živi na lokalitetima u kojima postoji ljekarna, a u Sjevernoj Hrvatskoj samo je 6% onih koji žive na lokalitetima gdje imaju tu uslugu. Stanje nije bitno bolje ni u Središnjoj Hrvatskoj gdje petina [20,4%] stanovništva živi na lokalitetima gdje postoji ljekarna. Stanje je najpovoljnije za stanovništvo u Zagrebu i okolici, kao i za ono koje živi u Istri i Primorju.

TABLICA 9. Dostupnost ljekarne na lokalitetu i udio stanovništva prema tipu naselja

Tip naselja	Ljekarna			
	ne postoji		postoji	
	lokalitet	stanovništvo	lokalitet	stanovništvo
	n	%	n	%
Naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji	20	96,5%	3	3,5%
Naselje na rubu grada ili sela	13	80,3%	6	19,7%
Naselje unutar grada ili sela	8	17,1%	9	82,9%
Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu	17	27,1%	32	72,9%
UKUPNO	58	67,5%	50	32,5%

Razlike su značajne i kada je riječ o tipu naselja.⁴⁸ Najmanje je ljekarni na lokalitetima koji su odvojeni od grada ili sela na zasebne lokacije, a najviše ih je na lokalitetima gdje Romi žive među većinskim stanovništvom. Tamo gdje postoji ljekarna na lokalitetu gdje Romi žive, njezina je prosječna udaljenost od lokaliteta kilometar. Neovisno o regiji ili tipu naselja ljekarne su, ondje gdje ih ima, vrlo blizu Romima, no problem je što na više od 50% lokaliteta ne postoji ljekarna. Stanje je bitno nepovoljnije i razlike su još izraženije⁴⁹ ako se promatra udio stanovništva koje živi na lokalitetima u kojima ne postoji ljekarna. Samo 3,5% stanovništva koje živi na lokalitetima koji su odvojeni od grada ili sela na zasebne lokacije ima dostupnu ljekarnu. I na lokalitetima koji su na rubu grada ili sela, a na kojima nema usluge ljekarne, živi četiri petine stanovništva [80,3%]. Zanimljivo je da je udio stanovništva koji živi na lokalitetima unutar grada ili sela, a koji ima dostupne ljekarne na lokalitetima, nešto veći nego udio stanovništva koje živi na lokalitetima zajedno s većinskim stanovništvom.

46 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 19,060$; $df = 2$; $p < 0,003$.

47 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 2506,399$; $df = 5$; $p < 0,003$.

48 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 15,981$; $df = 5$; $p < 0,008$.

49 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 2294,684$; $df = 3$; $p < 0,001$.

TABLICA 10. Dostupnost trgovine prehrambenih proizvoda na lokalitetu i udio stanovništva prema regiji

Regija	Trgovina prehrambenih proizvoda i osnovnih kućnih potrepština			
	ne postoji		postoji	
	lokalitet	stanovništvo	lokalitet	stanovništvo
	n	%	n	%
Međimurje	8	77,0%	6	23,0%
Sjeverna Hrvatska	11	72,6%	6	27,4%
Zagreb i okolica	4	5,2%	13	94,8%
Središnja Hrvatska	9	68,8%	12	31,2%
Slavonija	4	10,0%	21	90,0%
Istra i Primorje	3	10,1%	11	89,9%
UKUPNO	39	49,3%	69	50,7%

Trgovina prehrambenih proizvoda i osnovnih kućnih potrepština dostupna je u 63,9% lokaliteta gdje žive Romi. Regionalne su razlike evidentne i značajne.⁵⁰ U Sjevernoj Hrvatskoj i Međimurju trgovine su najmanje dostupne, a u Slavoniji, Istri i Primorje te Zagrebu i okolici najveći udio lokaliteta ima dostupne trgovine prehrambenih proizvoda i osnovnih kućnih potrepština. Značajne su razlike i u udjelu stanovništva.⁵¹

TABLICA 11. Dostupnost trgovine prehrambenih proizvoda na lokalitetu i udio stanovništva koji živi na lokalitetima prema tipu naselja

Tip naselja	Trgovina prehrambenih proizvoda i osnovnih kućnih potrepština			
	ne postoji		postoji	
	lokalitet	stanovništvo	lokalitet	stanovništvo
	n	%	%	%
Naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji	19	81,7%	81,7%	18,3%
Naselje na rubu grada ili sela	9	38,3%	38,3%	61,7%
Naselje unutar grada ili sela	6	14,4%	14,4%	85,6%
Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu	5	13,5%	13,5%	86,5%
UKUPNO	39	49,3%	49,3%	50,7%

50 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 19,060$; $df = 2$; $p < 0,003$.

51 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 1957,583$; $df = 5$; $p < 0,001$.

I kada je riječ o tipu naselja, razlike su značajne.⁵² U naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebne lokacije u više od 80% lokaliteta nema trgovina prehrambenih proizvoda i osnovnih kućnih potrepština, a gotovo u 90% lokaliteta gdje Romi žive među većinskim stanovništvom takve trgovine postoje. I u naseljima na rubu gradova ili sela Romi u 48% lokaliteta nemaju trgovine, a nešto više od trećine njih koji žive u naseljima unutar grada ili sela nema trgovinu prehrambenih proizvoda i osnovnih kućnih potrepština. Za 36 lokaliteta navedeno je kako postoji druga specijalizirana trgovina, a u najviše slučajeva riječ je o poljoprivrednim trgovinama. Kada se gleda udio stanovništva, razlike su također značajne.⁵³

U više od polovice lokaliteta postoji ugostiteljski objekt, a razlike su značajne regionalno.⁵⁴ Najviše ih je u Zagrebu i okolici te Istri i Primorju, a najmanje na lokalitetima u Međimurju i Sjevernoj Hrvatskoj. I kada je riječ o udjelu stanovništva, razlike su značajne⁵⁵ i još izraženije.

TABLICA 12. Dostupnost ugostiteljskog objekta na lokalitetu i udio stanovništva koji živi na lokalitetima prema tipu naselja

Tip naselja	Ugostiteljski objekt			
	ne postoji		postoji	
	lokalitet	stanovništvo	lokalitet	stanovništvo
	n	%	n	%
Naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji	20	96,5%	3	3,5%
Naselje na rubu grada ili sela	10	70,9%	9	29,1%
Naselje unutar grada ili sela	7	21,6%	10	78,4%
Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu	9	15,4%	39	84,6%
UKUPNO	46	62,8%	61	37,2%

I prema tipu naselja u kojem žive pripadnici RNM-a evidentne su značajne razlike u dostupnosti ugostiteljskog objekta na lokalitetu,⁵⁶ kao i u udjelu stanovništva.⁵⁷ Očekivano, najveći je udio ugostiteljskih objekata u naseljima gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom, a udio stanovništva koje živi na tim lokalitetima vrlo je visok, čak 84,6%. Najmanje ih je u naseljima koja su odvojena od sela ili grada na zasebne lokalitete. Drugim riječima, samo 3,5% stanovništva živi na lokalitetima gdje ima dostupan ugostiteljski objekt.

52 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 36,857$; $df = 3$; $p < 0,001$.

53 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 1813,295$; $df = 3$; $p < 0,001$.

54 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 23,373$; $df = 5$; $p < 0,001$.

55 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 2348,350$; $df = 5$; $p < 0,001$.

56 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 30,392$; $df = 3$; $p < 0,001$.

57 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 2626,972$; $df = 3$; $p < 0,001$.

TABLICA 13. Dostupnost sajma ili tržnice na lokalitetu i udio stanovništva prema tipu naselja

Tip naselja	Sajam ili tržnica			
	ne postoji		postoji	
	lokalitet	stanovništvo	lokalitet	stanovništvo
	n	%	n	%
Naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji	21	98,2%	2	1,8%
Naselje na rubu grada ili sela	14	79,6%	5	20,4%
Naselje unutar grada ili sela	11	38,3%	6	61,7%
Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu	25	43,3%	24	56,7%
UKUPNO	71	74,5%	37	25,5%

Na većini lokaliteta gdje žive Romi ne postoje tržnice ili sajmovi. Od 109 lokaliteta čak 71 nema sajam ili tržnicu, a na njima živi tri četvrtine [74,5%] romskog stanovništva. Razlike među regijama postoje,⁵⁸ pa tako u Istri i Primorju sajam ili tržnica postoji na osam od 14 lokaliteta. I u Zagrebu i okolici te u Slavoniji situacija je nešto povoljnija nego u drugim regijama. Najmanje tržnica je u Sjevernoj Hrvatskoj i Međimurju. I po udjelu stanovništva koje živi na lokalitetima na kojima je dostupna tržnica razlike su značajne.⁵⁹ Samo 1,5% stanovništva lokaliteta Sjeverne Hrvatske i 4,4% stanovništva međimurskih lokaliteta ima dostupnu tržnicu ili sajam. Stanovništvu lokaliteta regije Istra i Primorje uglavnom su dostupni sajmovi i tržnice [65,8%], kao i onom Zagreba i okolice [60,1%]. U Slavoniji 41,3% pripadnika RNM-a živi na lokalitetima gdje imaju dostupnu tržnicu ili sajam, a u Središnjoj Hrvatskoj riječ je o 31,2% stanovništva. I prema tipu naselja u kojem žive pripadnici RNM-a postoje razlike u dostupnosti tržnica i sajмова na lokalitetu.⁶⁰ Tržnice su očekivano najdostupnije Romima koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom, a najmanje su dostupne na lokalitetima gdje Romi žive na zasebnoj lokaciji odvojenoj od grada ili sela. I po udjelu stanovništva razlike su značajne.⁶¹

Zaključno se može reći kako je većina svih sadržaja čija je dostupnost provjeravana istraživanjem najpristupačnija, odnosno najmanje udaljena Romima koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom. Oni koji žive segregirano, a posebno oni koji žive dislocirano od gradova i sela, u najnepovoljnijem su položaju.

58 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 11,221$; $df = 5$; $p < 0,048$.

59 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 1387,586$; $df = 5$; $p < 0,001$.

60 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 11,928$; $df = 3$; $p < 0,009$.

61 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 1580,096$; $df = 3$; $p < 0,001$.

3.3. Sažetak

Iako je po brojnosti lokaliteta najviše onih u kojima Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom, najviše pripadnika RNM-a živi koncentrirano. Čak 45,7%, živi dislocirano, odnosno na lokalitetima koji su od gradova ili sela odvojeni na zasebne lokacije, a 16,5% u naseljima na rubu grada ili sela. Ti podaci ukazuju na prostornu segregaciju romskog stanovništva koja se dodatno očituje u nedostatnoj prometnoj povezanosti, nedostupnosti komunalne infrastrukture i brojnih drugih sadržaja nužnih za svakodnevni život, ali i nekih sadržaja koji su važni za ispunjeniji društveni život, poput sportskih aktivnosti, kulturnih i zabavnih sadržaja itd. Na lokalitetima u Međimurju najveći je prosječan broj stambenih objekata, a i u naseljima odvojenima od grada ili sela također je najveći prosječan broj objekata. Drugim riječima, u toj regiji i takvim tipovima naselja Romi su najgušće raspoređeni u prostoru. Objekti u kojima žive uglavnom su [63,1%] kuće u dobrom ili relativno dobrom stanju, više od četvrtine [28,2%] su objekti koji su u ruševnom stanju, dok 3,9% kućanstava živi u barakama. Tek 4% romskih kućanstava živi u stanovima, a najviše ih je u Zagrebu i okolici. Gledajući legalnost stambenih objekata, polovica je stambenih jedinica legalizirana, a četvrtina je u procesu legalizacije. Zamjetno je najmanji postotak legaliziranih objekata u naseljima koja se nalaze unutar sela ili grada [37,1%], a najveći ondje gdje RNM živi raspršeno među većinskim stanovništvom [61,2%]. U naseljima koja su odvojena od sela i grada otprilike je polovica [48,8%] objekata legalizirana, a 15,1% je u procesu legalizacije. Regionalne razlike nisu zanemarive, a u Zagrebu i okolici, gdje je i najviši postotak pripadnika RNM-a koji žive raspršeno među većinskom populacijom, ujedno je i najviši postotak legaliziranih objekata [72,3%]. U Slavoniji te u Istri i Primorju zabilježeni su najniži postoci legaliziranih objekata, a to su ujedno i regije u kojima nalazimo najviši postotak kuća u ruševnom stanju i baraka ili daščara. Zanimljivo je promotriti da su naselja unutar sela i grada ona s najnižim postotkom legaliziranih objekata, a u isto vrijeme to su naselja u kojima je pristup javnoj infrastrukturi i javnim servisima najlošiji. Taj podatak može uputiti na zaključak kako su zajednice koje žive na tim lokalitetima posebno ugrožene uslijed tzv. pravne fluidnosti koja može rezultirati niskom sigurnosti stanovanja, a u tim naseljima zabilježen je i najviši postotak [43,5%] visoke zabrinutosti zbog mogućnosti deložacije. Uvjeti takvog stambenog statusa dijelom su prikazani na primjeru naselja u Radničkoj ulici u Zagrebu i oko nje, a razloge niska postotka legaliziranih objekata i velike zabrinutosti zbog mogućnosti deložacija moguće je tražiti u odnosu gradova prema tim lokalitetima kao potencijalnim rezervoarima za "razvoj" i ekspanziju kapitalnih privatnih ulaganja, kao i u činjenici da se ti lokaliteti mogu nalaziti na prostorima koji su urbanističkim planovima rezervirani za infrastrukturne poteze ili neke nestambene namjene, pa je proces legalizacije time i dodatno otežan. Jedan od bitnih aspekata procesa legalizacije svakako su i potrebni financijski izdatci, kao i relativna kompleksnost

samog zahtjeva koji uključuje prikupljanje dokumentacije te iznalaženje usluga arhitekata i geodeta. Tako postoji 43,7% onih koji nisu pristupili legalizaciji iz razloga što je proces preskup, a 19,3% izjasnilo se da je proces prekomplikiran, dok je njih 14,8% izjavilo da ne znaju kako bi mu pristupili. Budući se sigurnost stanovanja dominantno definira vlasništvom, formalno-pravna fluidnost u slučaju vlasništva nad stambenim prostorom stavlja romsku populaciju u višestruko nepovoljnu poziciju. Iako je 81,6% ispitanih navelo kako je član obitelji koji živi u kućanstvu ujedno i vlasnik stambenog objekta, ovdje treba imati u vidu da pravni status u mnogim slučajevima nije formaliziran, na što ukazuju podaci o legalnosti objekata. Neriješeni vlasnički odnosi, ne samo stambenih objekata, nego i zemljišta na kojima su oni sagrađeni, jedan su od problema koji je detektiran istraživanjem. Uslijed tako neriješenih vlasničkih odnosa javlja se i zabrinutost od preseljenja i deložacija, a od onih koji su iskazali neku razinu zabrinutosti, njih 93,6% navelo je kako u slučaju deložacije nemaju alternativni smještaj. Električna energija dostupna je na gotovo svim lokalitetima, a vodovodna infrastruktura također. Zabrinjavajući je podatak da na čak 50,5% romskih lokaliteta nije dostupna kanalizacija, i to najviše u onima u Sjevernoj i Središnjoj Hrvatskoj. Plinovod ima tek većina lokaliteta u Zagrebu i okolici dok ih u ostalim regijama većina nema. Telefonska i mobilna mreža, kao i pristup internetu, dostupni su gotovo u svim lokalitetima, no kvaliteta usluge, prije svega brzina i dostupnost brzog širokopojsnog interneta kao i cijena interentskih usluga, predstavljaju problem romskom, ali i brojnom neromskom stanovništvu u RH. Problem s cestama koje vode prema naseljima najviše imaju Romi u Istri i Primorju, a u Međimurju je najmanje takvih problema. Prosječna udaljenost autobusne stanice od lokaliteta u kojima žive Romi jest 7,6 km, a od željezničke 1,7 km. Udaljenosti se razlikuju regionalno, ali i unutar regija, te nije moguće dati jasnu usporedbu regija zbog velike unutarnje varijabilnosti. Sadržaji poput škola i vrtića u prosjeku su uvijek najbliži lokalitetima gdje pripadnici RNM-a žive raspršeno među većinskim stanovništvom, a regionalno gledajući Zagreb i okolica te Istra i Primorje imaju najpovoljniju situaciju. Domovi zdravlja i centri za socijalnu skrb od svih su tipova lokaliteta udaljeni po nekoliko kilometara, a najbliži su lokalitetima u Zagrebu i okolici. S druge pak strane, u Zagrebu i okolici najveći udio stanovništva živi na lokalitetima gdje nemaju na raspolaganju prostor za okupljanje članova zajednice, a taj je udio visok i u Sjevernoj Hrvatskoj. Najveći udio stanovnika koji žive na lokalitetima u regijama Slavonija i Međimurje ima mogućnost korištenja prostora poput društvenih domova i slično. U 50 od 109 lokaliteta na kojima Romi žive ne postoji dječje igralište, a prosječna udaljenost lokaliteta na kojima žive Romi od sadržaja gdje postoji organizirano bavljenje sportom i(li) rekreacijom jest šest kilometara. U više od polovice lokaliteta na kojima žive pripadnici RNM-a ne postoje nikakvi kulturno-zabavni sadržaji [56%]. Dislociranim romskim naseljima, tj. onima koja su od gradova i sela odvojena na zasebne lokacije, takvi su sadržaji najudaljeniji, a u istima je stanovništvu najmanje dostupna ljekarna, trgovina prehrambenim proizvodima,

ugostiteljski objekt te sajam ili tržnica. Svi navedeni nalazi dodatno potvrđuju da je evidentna prostorna segregacija ujedno i prepreka Romima za odvijanje normalne svakodnevice, ali i uključivanje u društvene tokove, osobni napredak i razvoj, kao i razvoj cijele zajednice, a samim time i bolju integraciju u hrvatsko društvo.

4

Uvjeti i kvaliteta stanovanja

4. Uvjeti i kvaliteta stanovanja

U Europskoj uniji uvjeti stanovanja jedan su od indikatora dimenzije "materijalnih uvjeta života"⁶² koji, zajedno s još osam dimenzija, tvore koncept poznat kao "kvaliteta života" [engl. *quality of life*] [Eurostat 2017a]. Materijalna sredstva ne znače nužno visoku kvalitetu života, ali omogućuju da ih se pretvori u ono što pruža zadovoljstvo u skladu s osobnim preferencijama i sustavom vrijednosti pojedinaca. Siromaštvo i prostorna marginalizacija izravno onemogućuju zadovoljavajuću kvalitetu života, a to se odnosi na većinu romskog stanovništva. Stanovanje, odnosno pristup stanovanju, jedno je od temeljnih ljudskih prava. *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*, usvojen u UN-u 1966. godine, koji je na snagu stupio 1976. godine, u svojem članku 11. navodi kako države članice "priznaju pravo svakom licu na životni standard dovoljan za njega samog i njegovu obitelj, ubrajajući tu i dovoljnu hranu, odjeću i smještaj, kao i stalno poboljšanje njegovih uvjeta života" te da će države članice "poduzeti odgovarajuće mjere radi osiguranja ostvarenja ovog prava" [UN 1966]. Pored toga *Direktiva Vijeća Europske unije* ističe kako je pristup robama i uslugama jedna od pretpostavki razvoja demokratskih i tolerantnih društava, među koje neupitno spada i pitanje dostupnosti infrastrukture i svih elemenata neophodnih za podizanje uvjeta i kvalitete stanovanja [Vijeće EU 2000/43EZ: 19]. Stoga su i prema NSUR-u glavna načela u području stanovanja usmjerena na destigmatizaciju, desegregaciju i degetoizaciju kako na razinama procesa, tako i na razinama sredstava (mehanizama provedbe) te ljudi koji su korisnici ili provoditelji NSUR-a [Vlada RH 2012: 87]. U tom smislu cilj je unaprijediti uvjete stanovanja, odnosno podići standard i adekvatnost stambenih prostora u kojima Romi žive. Ovdje treba napomenuti da su sami stambeni standardi, odnosno njihova regulacija, zanemareni u praksi stambenog zbrinjavanja i za većinsko stanovništvo u RH uslijed sustavne deregulacije planiranja i stanogradnje u smislu stambenog standarda. Stambeni standard ne čine tek stambeni kvadrati, nego i mogućnost pristupa kako javnim uslugama, tako i ekonomskoj djelatnosti, što zahtijeva dublje razumijevanje potreba pojedinačnih zajednica i kućanstava. Standard stanovanja, kako navodi Bežovan [2008: 372] uzima se kao važan

62 Tu dimenziju čine sljedeći indikatori: prihod, potrošnja i materijalni uvjeti, unutar kojih su materijalna deprivacija i uvjeti stanovanja [objektivni i subjektivni indikatori]. Pored te dimenzije tu su još i sljedeće: produktivnost, zdravlje, obrazovanje, slobodno vrijeme i interakcije, ekonomska i fizička sigurnost, upravljanje i temeljna prava te ukupno iskustvo života. Detaljnije v. Eurostat [2017].

pokazatelj razvijenosti određene zemlje, a analizira se praćenjem kretanja broja i površine stanova te njihovom opremljenošću, a u razvijenim zemljama određuje se i opremljenošću te uređenošću naselja. Iako je standard stanovanja u RH u stalnom porastu u drugoj polovici 20. stoljeća, Bežovan [2008: 372–373] navodi kako indikatori koji ga čine ne govore o kvaliteti stambenog fonda. Kvaliteta zasigurno ne prati kvantitativne pomake, a standard stanovanja romskih kućanstava neupitno zaostaje za onim u općoj populaciji.

Usporedni podaci za romska kućanstva u zemljama Europske unije, koje su bile obuhvaćene istraživanjem 2011. i 2016. godine, pokazuju kako se uvjeti stanovanja u romskoj populaciji nisu značajno promijenili u petogodišnjem periodu [FRA i UNDP 2012; FRA 2016, 2018]. Problem ograničenih, to jest vrlo malih prostora, nemanja pitke vode te sanitarnih čvorova i kupaonica unutar objekata i dalje je velik problem mnogih romskih kućanstava. Prema rezultatima posljednjeg istraživanja *EU MIDIS II* trećina romskih kućanstva nije imala pristup vodi putem vodovoda, dok 38% nije imalo WC, tuš ili kadu unutar stambenog objekta [FRA 2018: 14]. Imajući u vidu da je pravo na adekvatno stanovanje preduvjet ostvarivanja niza drugih prava, kao što su pravo na zdravlje, obrazovanje, sigurnost... [Dobrotić 2014: 74], istraživanjem je bilo nužno zahvatiti sve ključne aspekte stanovanja romskih kućanstava. Tu je nezaobilazno pitanje prostornog uređenja, odnosno dostupnosti infrastrukture te njezina korištenja unutar kućanstava s kojom je usko vezan koncept stambene deprivacije. Nadalje, segment stanovanja osim opremljenosti jest i veličina stambenog prostora i problem njegove prenapučenosti. Analizirani su i neki strukturni aspekti koji Romima [ne]omogućuju poboljšanje statusa u području stanovanja, kao i problem samačkih kućanstava.

4.1. Stambena deprivacija

Deprivacija se definira kao "nezadovoljenje ili nepodmirenje ljudskih potreba" [Šućur 2006: 132]. Procjena stambene deprivacije kućanstava vrši se putem različitih pokazatelja stambenih nedostataka koji ovise o različitim metodološkim polazištima. Agencija Europske unije za temeljna prava stambenu deprivaciju mjeri kroz lišenost kućanstva vodovodne instalacije, kanalizacijskog sustava i električne energije [FRA 2013: 20], ali i kroz nedostatak osnovnih sanitarnih čvorova [kada, tuš i zahod s ispiranjem] te kroz opće stanje stambenog prostora [krov koji propušta ili koji je premračan, truli zidovi ili prozorska okna] [FRA 2016: 33]. UNDP stambenu deprivaciju definira kao uskraćenost kućanstava za pitku vodu i sanitarnu zaštitu te nesigurnost stambenog objekta [Perić 2012: 33]. Zajedničkom metodologijom FRA-e i UNDP-a stambena deprivacija procjenjuje se kroz lišenost kućanstva kuhinje, WC-a, kupaonice s tušem ili kadom te električne energije [FRA i UNDP 2012: 23].

Imajući u vidu posljednje podatke o udjelu Roma koji žive u riziku siromaštva, odnosno činjenici da 92,4% romskog stanovništva živi ispod praga siromaštva [Klasnić, Kunac i Rodik 2020], opravdano je pretpostavljeno da je stambena deprivacija romskih kućanstava vrlo visoka, što su pokazali i rezultati istraživanja neovisno o korištenoj metodologiji. Razlike u metodologijama proizlaze iz različitih indikatora koji se smatraju relevantima za mjerenje stambene deprivacije. Primjerice, na temelju metodologije Agencije Europske unije za temeljna prava iz 2013. godine zaključuje se da je kućanstvo deprivirano ako nema bar jedan od tri indikatora: 1) vodovodnu instalaciju, 2) povezanost na sustav kanalizacije ili septičku jamu te 3) priključak na električnu energiju. Prema tako utvrđenim indikatorima stambeno je deprivirano 59,2% romskih kućanstava.

GRAFIKON 33. Stambena deprivacija prema FRA-i [2013]

GRAFIKON 34. Stambena deprivacija FRA i UNDP [2012]

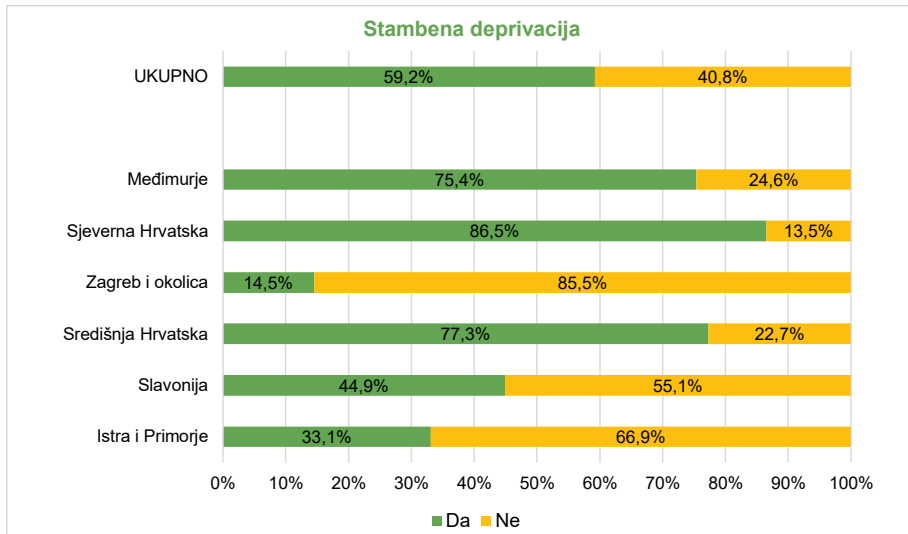
Ako se u obzir uzme zajednička metodologija Agencije Europske unije za temeljna prava i Programa Ujedinjenih naroda za razvoj iz 2012. godine, za koju je stambeno deprivirano ono kućanstvo koje ne posjeduje jedan od četiri indikatora: 1) kuhinju, 2) WC, 3) kupaonicu s tušem/kadom i 4) električnu energiju. Udio romskih kućanstava koja su stambeno deprivirana prema ovoj metodologiji iznosi čak 61,9%.

GRAFIKON 35. Stambena deprivacija prema Eurostatu [2019]

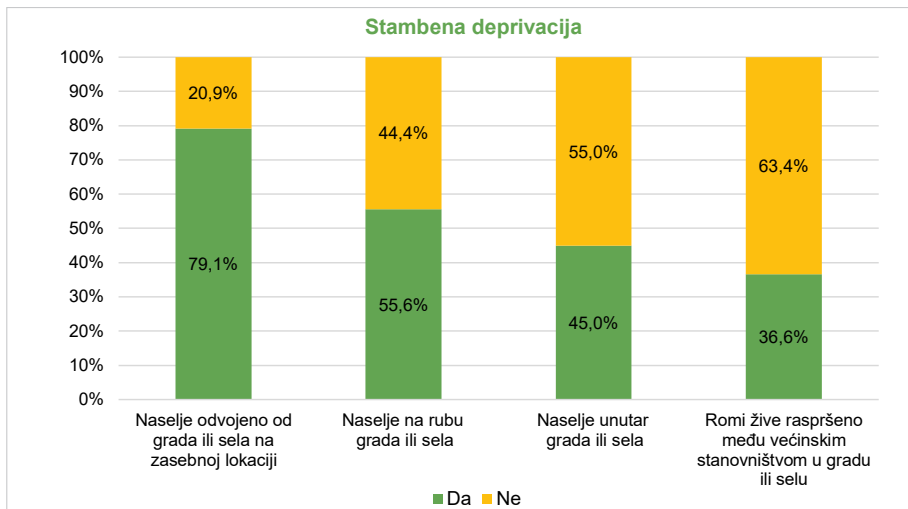

Eurostatova metodologija za relevantne pokazatelje stambene deprivacije uzima: 1) krov koji prokišnjava, 2) premračan prostor, 3) nepostojanje kade/tuša, 4) nepostojanje WC-a (Eurostat 2019). I u ovom slučaju, ako postoji samo jedan pokazatelj u kućanstvu, ono se smatra stambeno depriviranim. Podaci pokazuju da je prema tako postavljenim kriterijima od 1550 kućanstva, njih čak 1205 stambeno deprivirano, odnosno čak 77,7%.

Kako bi se utvrdilo postoji li povezanost sociodemografskih aspekata sa stambenom deprivacijom kućanstva i kolika je ona, u obzir je uzeta prethodno predstavljena FRA metodologija iz 2013. godine koja za indikatore uzima: 1) [ne]postojanje vodovodne instalacije, 2) [ne]povezanost na sustav kanalizacije ni septičku jamu te 3) [ne]postojanje priključka na električnu energiju.

GRAFIKON 36. Stambena deprivacija prema regiji

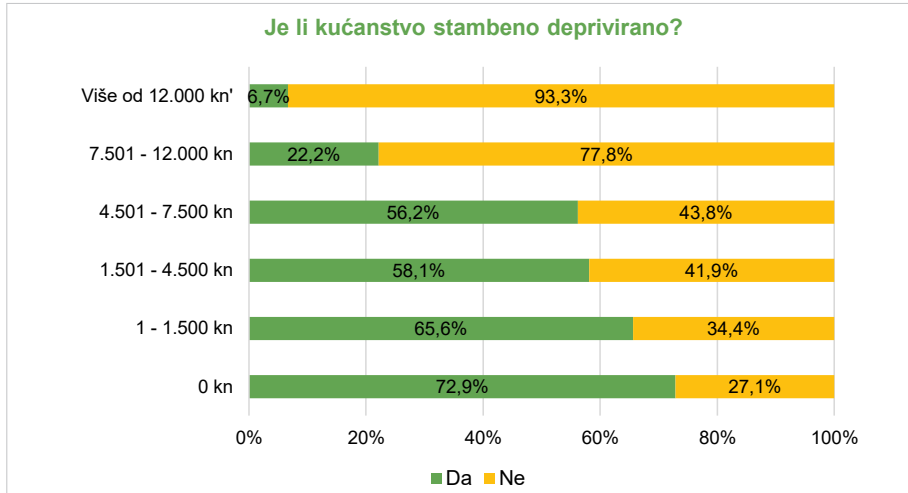
Gledajući udio stambeno depriviranih kućanstava, razlike su značajne.⁶³ Najviše je stambeno depriviranih romskih kućanstava u Sjevernoj Hrvatskoj [86,5%], u Središnjoj Hrvatskoj [77,3%] te u Međimurju gdje je tri četvrtine kućanstava stambeno deprivirano. I druge dvije metodologije, ona FRA-e i UNDP-a, kao i Eurostatova, pokazuju da je upravo u tim trima regijama najveći udio stambeno depriviranih kućanstava. U Slavoniji je nešto manje od polovice kućanstava stambeno deprivirano, dok je u Zagrebu i okolici te u Istri i Primorju najmanje takvih kućanstava.

GRAFIKON 37. Stambena deprivacija prema tipu naselja

63 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 373,501$; $df = 5$; $p < 0,001$.

Najviše je stambeno depriviranih romskih kućanstava u naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebne lokacije, a najmanje na lokalitetima gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom. Te značajne razlike⁶⁴ ukazuju i kako među tri koncentrirana tipa romskih naselja postoje razlike i, što su Romi više odvojeni od centara, bilo gradova bilo sela, to je veći udio stambeno depriviranih kućanstava.

GRAFIKON 38. Stambena deprivacija i primanja u kućanstvu

Razlike su očekivano značajne s obzirom na ukupne prihode kućanstva u prethodnom mjesecu.⁶⁵ Najviše je stambeno depriviranih kućanstva koja su prethodnom mjesecu imala najmanje prihode, gotovo tri četvrtine [72,9%]. Kako prihodi kućanstva rastu, tako se smanjuje udio stambeno depriviranih kućanstava, a brojnost romskih kućanstava nije povezana sa stambenom deprivacijom.

4.2. Pristup javnim komunalijama u kućanstvima

Pretpostavka adekvatnog standarda stanovanja dostupnost je infrastrukture koja je neophodan dio svakog planiranja u prostoru. Prostorno planiranje zamišljeno je kao jedan od alata za uvođenje određenog balansa u razvojnom i distributivnom smislu [distribucija društvenih dobara]. Urbanističkim planiranjem i uvođenjem potrebnih infrastrukturnih elemenata [tehničke i društvene infrastrukture] može se stvoriti društvena kohezija i unaprijediti kvaliteta života na određenom prostoru te smanjiti razvojne i druge nejednakosti između dijelova naselja, kao i između samih naselja

64 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 218,718$; $df = 3$; $p < 0,001$.

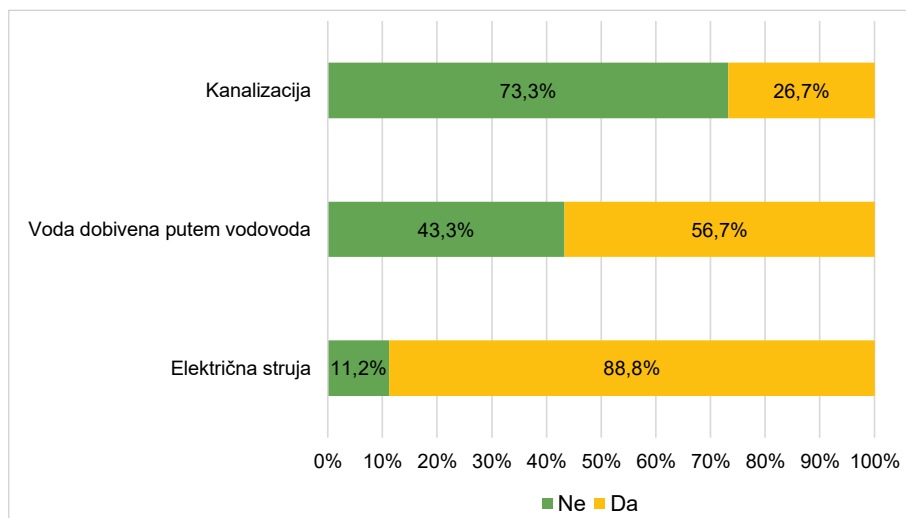
65 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 51,625$; $df = 5$; $p < 0,001$.

ili regija. Dostupnost i kvaliteta tehničke infrastrukture [pitka voda i kanalizacija, ceste, sustavi gospodarenja otpadom, telefonski i internetski priključak i dr.] i društvene infrastrukture [vrtići i obrazovne institucije, domovi zdravlja, kulturne institucije i dr.] te zadovoljavajuća sigurnost i prometna povezanost [javni promet posebice] omogućuju stanovnicima višu kvalitetu života i jačaju njihov potencijal socijalne mobilnosti. Međutim unutar EU-a, zatim unutar Hrvatske i unutar njezinih urbanih područja i ruralnih područja postoje značajne razlike u infrastrukturnoj opremljenosti. Potiskivanje romske populacije u razvojno, društveno-ekonomski i urbanistički periferne prostore dodatno snižava njihovu šansu za poboljšanje kvalitete života, ograničava mobilnost i time praktički onemogućuje promjenu društvenog položaja.

Podaci predistraživanja o dostupnosti infrastrukture na lokalitetima pokazali su da određene usluge Romima nisu ni dostupne, odnosno da ih nemaju mogućnost koristiti u svojim kućanstvima, primjerice više od polovice lokaliteta nema mogućnost priključka na sustav kanalizacije. Pri provedbi anketnog istraživanja nastojalo se utvrditi koliko se kućanstava koristi pojedinim komunalnim uslugama i postoje li tu razlike s obzirom na dostupnost samih usluga na lokalitetima. U nekim naseljima stanje je posebno teško, što je vrlo kratko i precizno u razgovoru naveo i jedan predstavnik RNM-a iz Zagreba i okolice odgovarajući na pitanje o higijenskim uvjetima na romskim lokalitetima.

Pa na jedno par lokacija, katastrofalno. Prigradske, Požarine, Vrtni put, jedan dio iza Toplane, jedan dio gore u Podsusedu. Ni vode, ni struje, ni kanalizacije. Nemaju ništa. Ništa apsolutno nemaju. [predstavnik RNM-a, Zagreb i okolica]

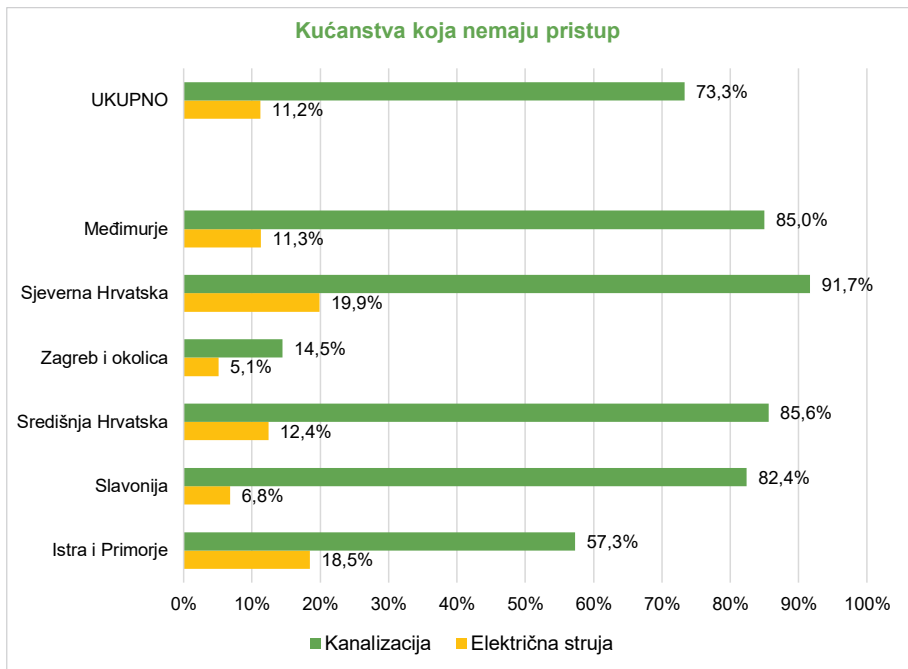
GRAFIKON 39. Pristup kućanstava infrastrukturi

Utvrđeno je da čak 73,3% kućanstava nije priključeno na sustav kanalizacije. To je posebno zabrinjavajući podatak. No da je riječ o globalnom problemu, govori i jedan od UN-ovih ciljeva održivog razvoja kojim se do 2030. godine želi "postići pristup adekvatnim i pravednim sanitarnim i higijenskim uvjetima za sve, kao i okončanje prakse vršenja nužde na otvorenom" [FRA 2016: 23]. Podatak UNDP-ova istraživanja iz 2011. godine kazuje da kanalizaciju nije imalo 48% romskih kućanstava u Hrvatskoj [Perić 2012: 24].

Nadalje, 11,9% romskih kućanstava nema električnu energiju u svojim kućama, što je nalaz identičan onome iz 2011. godine [Perić 2012: 24], a za 2016. godinu istaknuto je kako u "svih devet država članica udio opće populacije koja ima pristup električnoj energiji blizu je 100%" [FRA 2016: 33].

GRAFIKON 40. Kućanstva koja nemaju pristup infrastrukturi prema regiji

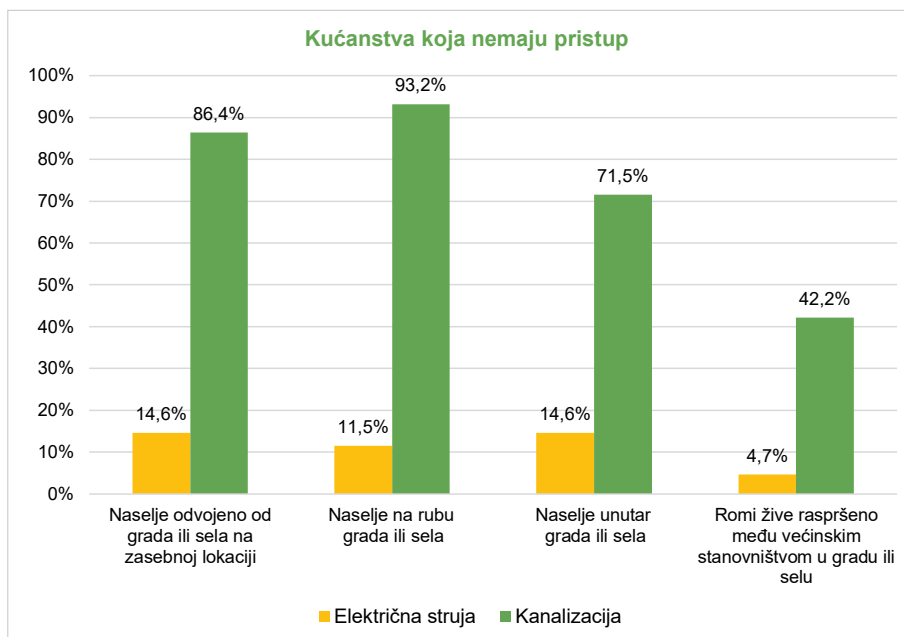

Kao što je prikazano, stanje u romskoj populaciji nije dobro, posebno kada se govori o pristupu kanalizacijskom priključku, no ipak treba imati na umu da postoje regije u kojima je to stanje još i lošije nego što to pokazuje prosjek [73,3%]. Razlike su vrlo vidljive i značajne,⁶⁶ a najteža je situacija u regiji Sjeverna Hrvatska gdje 91,7% romskih kućanstava nema kanalizaciju, kao i u regijama Središnja Hrvatska,

66 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 32,675$; $df = 5$; $p < 0,001$ [el. struja]; $\chi^2 = 483,315$; $df = 5$; $p < 0,001$ [kanalizacija].

Međimurje i Slavonija gdje je taj udio veći od 80%. Nešto je povoljnija situacija u Istri [57,3%], a najpovoljnija je u Zagrebu i okolici gdje 14,5% kućanstava nema pristup kanalizaciji.

GRAFIKON 41. Kućanstva koja nemaju pristup infrastrukturi prema tipu naselja

I prema tipu naselja u kojemu žive pripadnici RNM-a evidentne su statistički značajne razlike.⁶⁷ Komunalnom infrastrukturom u kućanstvima, kako električnom energijom tako i sustavom kanalizacije, najviše se koriste Romi koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom, a najmanje oni koji žive koncentrirano, i to u sva tri tipa takvih naselja. Kanalizaciju nema čak 93,2% kućanstava u naseljima na rubu grada ili sela, a vrlo je visok udio i u odvojenim naseljima [86,4%] kao i u naseljima unutar grada ili sela [71,5%]. Udio kućanstava koja nemaju pristup električnoj struji jednak je u naseljima koja su odvojena na zasebnoj lokaciji i naseljima unutar grada ili sela i iznosi 14,6%.

4.2.1. Dostupnost vode – voda kao ljudsko pravo

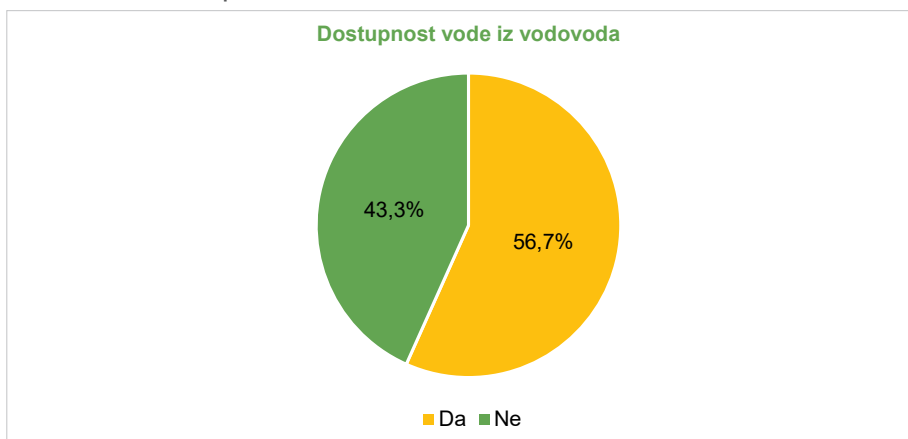
U svjetskom izvješčaju Ujedinjenih naroda o vodi – *Leaving no one behind World Water Development Report* iz 2019. godine, ističe se kako je "voda esencijalna za ljudsku dobrobit, ekonomske i društvene aktivnosti, energiju i proizvodnju hrane,

⁶⁷ Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 28,814$; $df = 5$; $p < 0,001$ [el. struja]; $\chi^2 = 337,811$; $df = 5$; $p < 0,001$ [kanalizacija].

održavanje ekosistema” [UN-Habitat 2019b: 41] te se promovira integrirani pristup upravljanju vodnim resursima utemeljen na ljudskim pravima. Pristup čistoj vodi za piće i higijenu jest ljudsko pravo zaštićeno na međunarodnoj razini [UN 2019: 36], pri čemu se treba svima osigurati jednaka dostupnost i mogućnost korištenja pitke vode prema više kriterija: dostupnost u kućanstvu ili neposrednoj blizini, fizički pristup, ekonomska priuštivost, kvaliteta i sigurnost te kulturno prihvatljiva dostupnost [osjetljivost na rodne, dobne i druge značajke]. U istom izvještaju navode se brojne i značajne razlike između dostupnosti vode i povezane infrastrukture određenim društvenim grupama, pri čemu se kao temelj diskriminacije navode primjerice spolne i rodne razlike, dob, zdravstveno stanje, ekonomski i društveni status te druge razlike [etničke i druge manjine, migranti, osobe s invaliditetom i drugi imaju nejednak status i pristup vodi kao resursu]. Jedan je od UN-ovih ciljeva održivog razvoja ”osigurati uvjete i pristup pitkoj vodi za sve“, a podcilj do 2030. godine je ”postići univerzalan i pravedan pristup sigurnoj i pristupačnoj pitkoj vodi za sve“ [FRA 2016: 23].

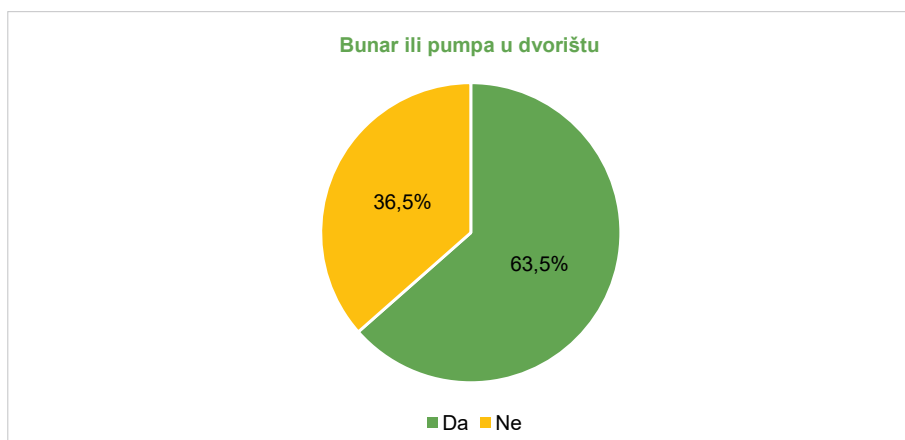
Prateći kretanja povezana s implementacijom nacionalnih strategija za uključivanje Roma, Europska komisija u rujnu 2019. godine publicirala je izvješće iz kojega je vidljivo da 70% Roma živi u kućanstvima koja imaju dostupnu vodu iz vodovoda [EC 2019: 8]. Dakle, trećina njih nema mogućnost uživati to ljudsko pravo zajamčeno *Rezolucijom 64/292* Opće skupštine UN-a donesenom još 2010. godine [UN 2010]. Temeljem prava na pristup čistoj vodi svatko ima pravo na ”dovoljne količine sigurne, prihvatljive, fizički i financijski dostupne vode za osobne potrebe i potrebe kućanstva“ [Sarvan 2015: 211]. Podaci za romsku populaciju u Hrvatskoj ispod prosjeka su EU-a, odnosno udio romskih kućanstava u Hrvatskoj koji nema pristup vodi iz vodovoda još je viši – 43,3%.

GRAFIKON 42. Dostupnost vode iz vodovoda u kućanstvima

Kad je riječ o pristupu vodovodu, 11,9% lokaliteta nema pristup vodovodu, ali čak 43,3% romskih kućanstava nema priključka na vodovod. Podaci iz 2011. godine pokazuju da je taj udio bio nešto manji, tj. 35% [Perić 2012: 24]. S druge strane, podaci istraživanja *EU-MIDIS II* iz 2016. za devet zemalja obuhvaćenih istraživanjem pokazali su da 30% kućanstava nema tekuću vodu u stambenom prostoru, a u Hrvatskoj je taj udio bio nešto viši [34%], dok je samo Rumunjska imala veći udio, tj. čak 68% romskih kućanstava bez priključka na vodovod [FRA 2016: 33]. I u Mađarskoj je taj udio bio prilično visok [33%], Slovačka je imala 27%, a Bugarska 23%, dok su najpovoljniji rezultati bili u Češkoj i Španjolskoj [2%], Grčkoj [9%] i Portugalu [14%]. Ta negativna promjena u smislu dostupnosti tekuće vode u romskih kućanstvima, podatak je koji treba posebno uzeti u obzir, i to još više u nekim regijama i tipovima naselja, te se svakako treba težiti dostizanju standarda koji u ovom dijelu imaju kućanstva u Hrvatskoj. Prema podacima Eurostata za 2017. godinu u Hrvatskoj samo 0,36% kućanstava nije imalo priključak na vodovod [Eurostat 2020a].

GRAFIKON 43. Kućanstava koja nemaju vodovod, a imaju bunar ili pumpu

Vodu dobivenu putem vodovoda nema 43,3% kućanstava, a više od trećine [36,5%] kućanstava koja nemaju priključak na vodovod nemaju u dvorištu ni bunar ili pumpu. U 245 kućanstava koja nemaju pristup vodovodu, a nemaju ni bunar u svojim dvorištima, živi 689 pripadnika RNM-a. U odnosu na sve Rome obuhvaćene istraživanjem riječ je o 14,5% pripadnika RNM-a koji nemaju dostupnu nikakvu vodu u kućanstvu.

TABLICA 14. Dostupnost vode u kućanstvima prema tipu naselja

		Tip naselja			
		Naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji	Naselje na rubu grada ili sela	Naselje unutar grada ili sela	Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu
Voda dobivena putem vodovoda	Ne	70,1%	24,0%	28,5%	20,3%
	Da	29,9%	76,0%	71,5%	79,7%
Udio kućanstva koja nemaju vodovod					
Bunar ili pumpa u dvorištu	Ne	34,0%	64,2%	44,2%	25,3%
	Da	66,0%	35,8%	55,8%	74,7%

Razlike prema tipu naselja utvrđene su kod vode dobivene putem vodovoda.⁶⁸ Za kućanstva koja nemaju vodovod provjeravano je imaju li bunar ili pumpu u svojem dvorištu. I tu je utvrđena značajna razlika prema tipu naselja.⁶⁹ Manje od trećine romskih kućanstava u naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebnoj lokaciji nemaju dostupnu vodu putem vodovoda, a trećina njih nema ni bunar ili pumpu u kući, što znači da im voda uopće nije dostupna. Očekivano, najviše kućanstava koja žive raspršeno među većinskim stanovništvom ima priključak na vodovod. Oko četvrtine kućanstava u naseljima na rubu grada ili sela [24,0%] i naselja unutar grada ili sela [28,5%] nema dostupnu vodu dobivenu putem vodovoda.

TABLICA 15. Dostupnost vode u kućanstvima prema regiji

		Regija					
		Međimurje	Sjeverna Hrvatska	Zagreb i okolica	Središnja Hrvatska	Slavonija	Istra i Primorje
Voda dobivena putem vodovoda	Ne	68,4%	69,9%	8,9%	30,4%	23,6%	21,8%
	Da	31,6%	30,1%	91,1%	69,6%	76,4%	78,2%
Udio kućanstva koja nemaju vodovod							
Bunar ili pumpa u dvorištu	Ne	28,7%	41,3%	63,2%	42,4%	42,9%	81,5%
	Da	71,3%	58,7%	36,8%	57,6%	57,1%	18,5%

Utvrđene su značajne razlike u pristupu vodovodu i prema regiji.⁷⁰ Dio kućanstava bez vodovoda nema ni bunar ili pumpu u svojem dvorištu, a i tu je utvrđena značajna razlika prema regiji.⁷¹ Najteža je situacija u regiji Sjeverna Hrvatska i u Međimurju gdje samo oko trećine kućanstava ima dostupnu vodu putem vodovoda. U Zagrebu i okolici 91,1% kućanstava ima priključak na vodovod. U Središnjoj Hrvatskoj,

68 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 348,846$; $df = 3$; $p < 0,001$.

69 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 29,410$; $df = 3$; $p < 0,001$.

70 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 376,195$; $df = 5$; $p < 0,001$.

71 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 42,770$; $df = 5$; $p < 0,001$.

Slavoniji te Istri i Primorju ti su udjeli slični i tri četvrtine kućanstava ima dostupnu vodu dobivenu putem vodovoda. Jedan predstavnik RNM-a iz slavonske regije vrlo zanimljivo govori o problemu nemanje vode, ali i drugih priključaka u kućanstvu.

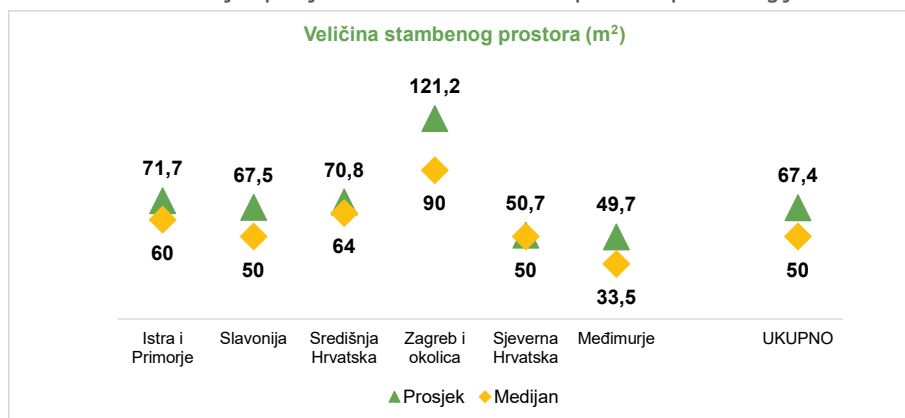
Voda u naselju ne postoji. Nema mreže. Ljudi nemaju pravo na priključke. Zakon je rigorozan. Isti je za sve mještane, ali vi nas trebate shvatiti. Da, mi smo takva nažalost sredina koja se teško uklopi. Kad shvatimo koja su prava da ćemo kopati beton da dođemo do svojih prava da bi mogli opstati životom. Međutim, ispada da to većinskoj zajednici smeta. Oni vide kad idemo u školu, po gradu, da smo prljavi. Ali ajde pitajte zašto je Rom prljav. [predstavnik RNM-a, Slavonija]

4.2.2. Veličina stambenog prostora

Kvaliteta stanovanja mjeri se i dostupnošću dovoljnog osobnog prostora kod kuće, koji se ujedno smatra i "ključnim pokazateljem" [FRA 2016: 32]. I Eurostatova metodologija za mjerenje kvalitete stanovanja relevantnom uzima stopu prenapučenosti prostora u kućanstvu, pri čemu se sagledava veličina kućanstva i dobi članova te obiteljska situacija [Eurostat 2017a: 2]. Istraživanjem je utvrđeno kako je srednja veličina romskih kućanstava 50 m², a prosječna 67,4 m², no treba napomenuti kako prosječno romsko kućanstvo broji više od pet članova što nedvojbeno upućuje na to da su romski stambeni prostori prenapučeni i da nerijetko jedna prostorija obično ima multifunkcionalnu namjenu [kuhanje, spavanje, rad itd.], na što su ukazali i sugovornici u istraživanju.

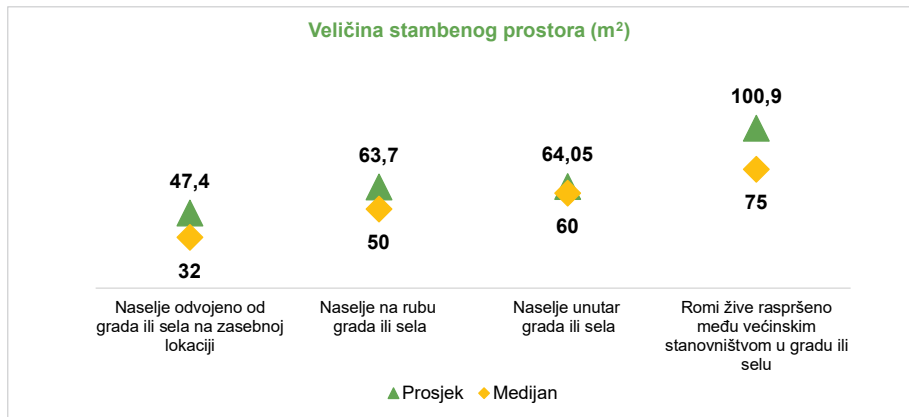
Sve se odvija u jednoj prostoriji koja je vrlo mala. Djeca nemaju uvjete za pisanje zadaće i za učenje. Nekakve uvjete koji bi danas nekakav standard bio u 21. stoljeću da u krajnjoj liniji nauče nekakve vještine – da se mora sjediti, raditi, kako se jede kulturne i tako, te neke osnovne stvari. [KNF, Središnja Hrvatska]

GRAFIKON 44. Srednja i prosječna veličina stambenih prostora prema regiji

U ovom su segmentu vidljive su i regionalne razlike. Prosječna veličina stambenog prostora najveća je u Zagrebu [121,2 m²] i okolici te se značajno razlikuje od svih ostalih regija. Međimurje [49,7 m²] i Sjeverna Hrvatska [50,7 m²] također se značajno razlikuju od svih ostalih regija, ali zbog male veličine stambenih prostora romskih kućanstava. Središnja Hrvatska, Slavonija te Istra i Primorje čine jednu podgrupu u kojoj je veličina stambenog prostora u kojem žive romska kućanstva približno jednaka i među njima nema značajne razlike. Ako se gleda razina RH, ukupna prosječna veličina stambenih objekata daleko je veća i iznosi 81 m², a i prosječan broj članova kućanstva u RH je gotovo dvostruko manji nego u romskim kućanstvima [2,8 osoba] [DZS 2013], što jasno ukazuje na problem premalih životnih prostora. Godine 2011. ovo je stanje bilo još nepovoljnije jer je prosječan broj članova romskih kućanstava bio 7, što je ujedno bio i najveći prosječan broj utvrđen UNDP-ovim istraživanjem među zemljama istočne i jugoistočne Europe obuhvaćenim istraživanjem [Perić 2012: 35]. Također treba istaknuti i da je tada utvrđeni prosječan broj članova neromskih kućanstava bio veći [4].

GRAFIKON 45. Srednja i prosječna veličina stambenih prostora prema tipu naselja

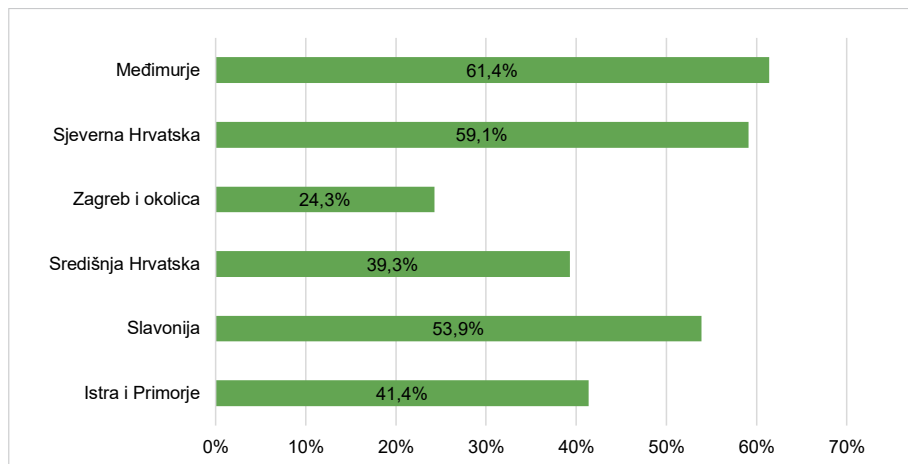
Još je jedan važan pokazatelj i broj metara kvadratnih po članu kućanstva, što u romskim kućanstvima iznosi u prosjeku 10,6 m² po članu kućanstva,⁷² a u općoj populaciji riječ je o trostruko većoj prosječnoj površini po članu kućanstva, odnosno oko 29 m². Romi koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom imaju veće stambene prostore nego oni pripadnici RNM-a koji žive u ostala tri tipa naselja, no to je očekivano s obzirom na to da upravo Romi iz Zagreba i okolice, gdje su prosječeni stambeni prostori uvjerljivo najveći, čine najveći udio stanovništva koje živi raspršeno među većinskim stanovništvom.

⁷² Srednja vrijednost, odnosno medijan, još je manji i iznosi 7,7 m² po članu kućanstva.

TABLICA 16. Veličina stambenog prostora u kojem Romi žive

Veličina stambenog prostora u kojem žive Romi		
	% kućanstava	% Roma
do 20 m ²	20,4	17,1
od 21 m ² do 50 m ²	29,8	27,0
od 51 m ² do 75 m ²	18,4	18,4
od 76 m ² do 100 m ²	17,6	18,8
više od 100 m ²	13,8	16,9
UKUPNO	100,0	100,0

U polovici romskih kućanstava [50,2%] veličina stambenog prostora je do 50 četvornih metara. Više od četvrtine Roma [27,0%] živi u stambenim prostorima koji su veliki između 21 m² i 50 m². Za provjeru regionalnih razlika i razlike prema tipu naselja s obzirom na veličinu stambenog prostora romskih kućanstava, u analizu su uzeta ona gdje je veličina prostora do 50 m².

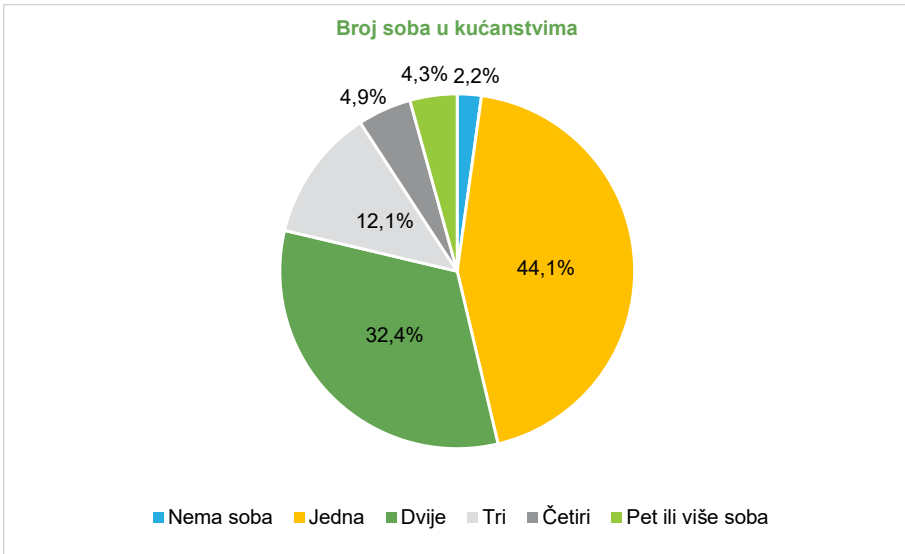
GRAFIKON 46. Udio kućanstava s malim stambenim prostorima prema regiji

Utvrđene su regionalne razlike, a najveći je udio kućanstava s malim stambenim prostorima u Međimurju, a najmanji u Zagrebu i okolici.⁷³ O problemu malih stambenih prostora, ali i izravnog negativnog utjecaja na djecu, tj. obrazovni proces, vrlo slikovit primjer dao je predstavnik jedne institucije iz Bjelovarsko-bilogorske županije.

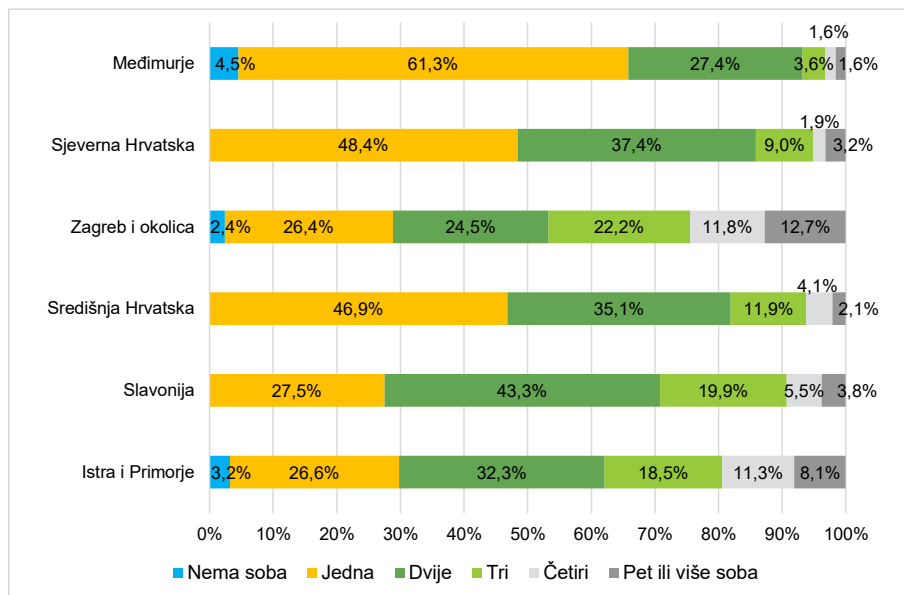
73 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 99,814$; $df = 5$; $p < 0,001$.

Ako govorimo o uvjetima stanovanja, to su velike obitelji koje žive u jako malim životnim prostorima, u kućama koje imaju malo kvadrata, a onda dalje nemaju ni uvjete za učenje doma. Često ih je desetak u jednoj prostoriji. Ima jedna obitelj gdje ih ima 10 u 40 kvadrata. Ta djeca nemaju nikakav svoj prostor da napišu zadaću jer je uvijek nekakva gužva i u pravilu ne napišu zadaću i ne odrade svoje obveze. [KNF, Središnja Hrvatska]

GRAFIKON 47. Broj soba u kućanstvima

U većini romskih kućanstava [44,1%] samo je jedna soba, a u trećini kućanstava [32,4%], dvije su sobe u kućanstvu. Vrlo malen udio romskih kućanstava ima više od tri sobe. Kućanstva s vrlo malim (do 20 m²) i malim stambenim prostorima [21 do 50 m²] imaju obično samo jednu sobu, srednja i veća kućanstva veličine između 50 i 100 m² imaju obično dvije sobe, dok tri sobe imaju obično samo velika kućanstva s više od 100 m².

GRAFIKON 48. Broja soba u kućanstvima prema regiji

Regionalne razlike su značajne⁷⁴ te je najviše romskih kućanstava s jednom sobom u Međimurju [61,3%], a vrlo visok je udio kućanstava sa samo jednom sobom i u Sjevernoj Hrvatskoj [48,4%] te u Središnjoj Hrvatskoj [46,9%].

TABLICA 17. Prosječan broj soba po članu kućanstva

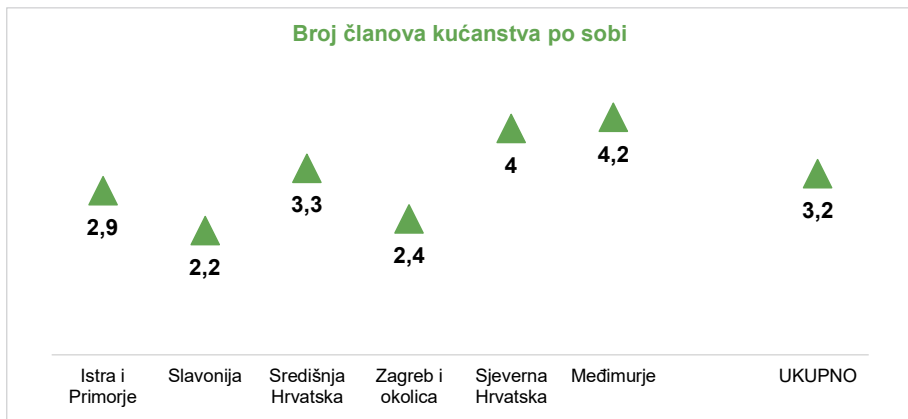
	Broj soba po članu kućanstva	
	Prosjek	
Medimurje	0,3	
Sjeverna Hrvatska	0,3	
Zagreb i okolica	0,7	
Središnja Hrvatska	0,5	
Slavonija	0,7	
Istra i Primorje	0,6	
UKUPNO	0,5	

Rezultati pokazuju da je prosječan broj soba po članu kućanstva, ne računajući kuhinju, kupaonicu, hodnik, predsoblje i ostavu, 0,5. Isti nalaz dobiven je i u istraživanju *EU MIDIS II* iz 2016. godine gdje je identičan prosjek zabilježen u Grčkoj i Slovačkoj, a te su dvije zemlje, uz Hrvatsku, imale najniži prosjek u usporedbi s ostalim članicama EU-a obuhvaćenim istraživanjem [FRA 2016: 32]. Prosječan broj soba po osobi u rom-

74 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 298,025$; $df = 25$; $p < 0,001$.

skom kućanstvu za svih devet zemalja bio je 0,7, a ni u jednoj od zemalja prosječan broj nije prelazio 1. Najviši prosjek bio je u Španjolskoj [0,9] i Portugalu [0,8], iznad Hrvatske bile su još i Bugarska, Češka i Rumunjska s 0,7 soba po osobi u kućanstvu. Ovdje treba istaknuti da taj prosjek ni za opću populaciju u Hrvatskoj nije visok te da je 2001. godine iznosio 1,1, čime je Hrvatska bila na dnu popisa europskih zemalja [Bežovan 2008]. Da u ovom segmentu nema kvantitativnog pomaka, možemo zaključiti temeljem rezultata istraživanja iz 2011. godine koje je proveo UNDP. I tada je prosječan broj soba po članu za romska kućanstva bio gotovo identičan – 0,48, a za neromska kućanstva u RH on je iznosio 1,20 [Perić 2012: 36]. Samo je Albanija od svih 12 zemalja obuhvaćenih istraživanjem imala lošiji rezultat od Hrvatske, odnosno 0,44. Da je prosjek tek dio istine, odnosno da ne prikazuje potpuno stvarnost, pokazali su rezultati ovog istraživanja provedenog 2017. kojim su utvrđene i značajne razlike⁷⁵ između regija. Međimurje i Sjeverna Hrvatska imaju najmanji broj soba po članu kućanstva [0,3], a Zagreb i okolica te Slavonija u prosjeku imaju veći broj soba po članu kućanstva od svih ostalih regija, odnosno 0,7.

GRAFIKON 49. Prosječan broj članova kućanstva po sobi

Ako se gleda koliko članova kućanstva dolazi na jednu sobu, onda je posve evidentno da stambeni prostori u kojima Romi žive nikako nisu zadovoljavajući. Naime, na jednu sobu dolazi 3,2 člana kućanstva, a razlike su između pojedinih regija značajne⁷⁶ pa je tako u Međimurju i Sjevernoj Hrvatskoj taj prosjek četiri i više članova kućanstva po sobi. U Slavoniji te Zagrebu i okolici stanje je najpovoljnije i prosječan je broj članova kućanstva koji dolaze na jednu sobu najmanji. U većini kućanstava, u njih 88,0%, svi članovi kućanstva spavaju na krevetima, no postoje i neka kućanstva u kojima Romi spavaju na podu. U 24 kućanstva Romi su naveli kako svi spavaju na podu, a zanimljivo je istaknuti kako je više od polovice takvih kućanstava u regiji Istra i Primorje, njih 13.

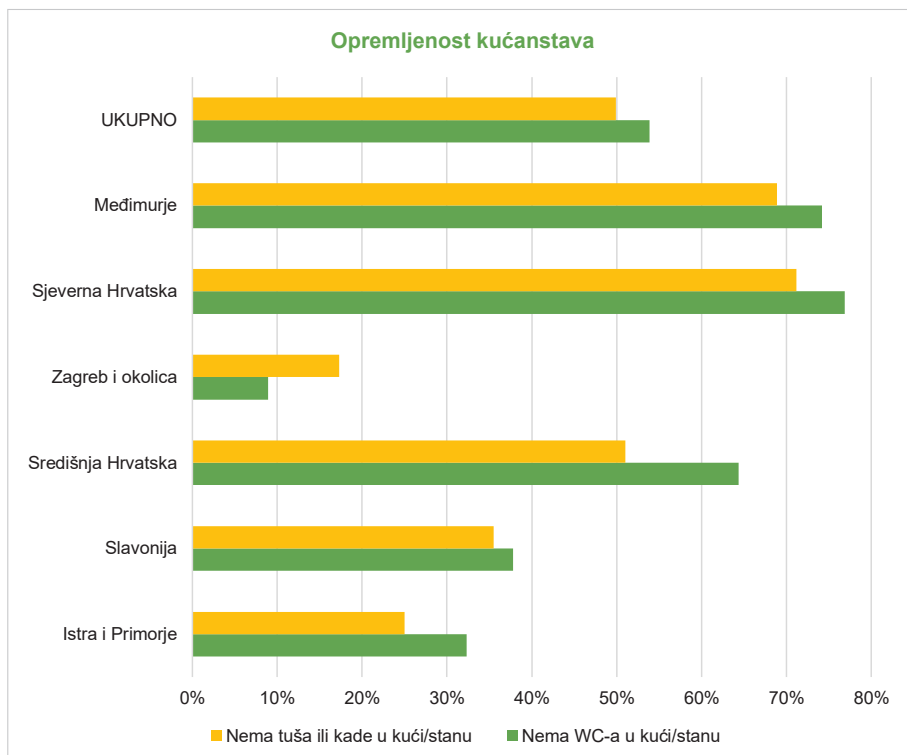
⁷⁵ ANOVA, $F=26,821$; $p<0,001$.

⁷⁶ ANOVA, $F=50,116$; $p<0,001$.

4.2.3. Opremljenost kućanstva

Opremljenost kućanstava moguće je mjeriti kroz različite indikatore, a među važne pokazatelje opremljenosti, a koji se prema nekim metodološkim okvirima uzimaju i kao indikatori stambene deprivacije [FRA i UNDP 2012], svakako su i (ne)posjedovanje zahoda [WC-a] u kućanstvu te (ne)posjedovanje tuša/kade, tj. kupaonice, unutar stambenog prostora. Istraživanjem *EU-MIDIS II* utvrđeno kako 41% romskih kućanstava u RH nije imalo zahod i tuš ili kupaonicu unutar stambenog prostora [FRA 2016: 34]. Udio za svih devet istraživanjem obuhvaćenih zemalja bio je tek nešto niži [38%], a od Hrvatske su u tom segmentu bile lošije tek Rumunjska sa 79% i Bugarska s 44%. Najbolja situacija je bila u Španjolskoj gdje samo 1% romskih kućanstava nije imalo zahod i kupaonicu, kao i u Češkoj gdje je taj udio bio 4%. Podaci za opću populaciju iz 2014. godine govore kako u Hrvatskoj 1,4% opće populacije nije imalo zahod i kupaonicu [FRA 2016: 33], a podaci prikupljeni ovim istraživanjem govore da 53,9% romskih kućanstava nema zahod [WC] kući ili stanu, a da 49,9% njih nema tuš ili kadu, tj. kupaonicu. Time se opetovano potvrđuje da je stambena deprivacija romskog stanovništva u odnosu na opću populaciju vrlo izražena, odnosno neusporediva sa situacijom u općoj populaciji.

GRAFIKON 50. Opremljenost kućanstava zahodom i kupaonicom prema regiji

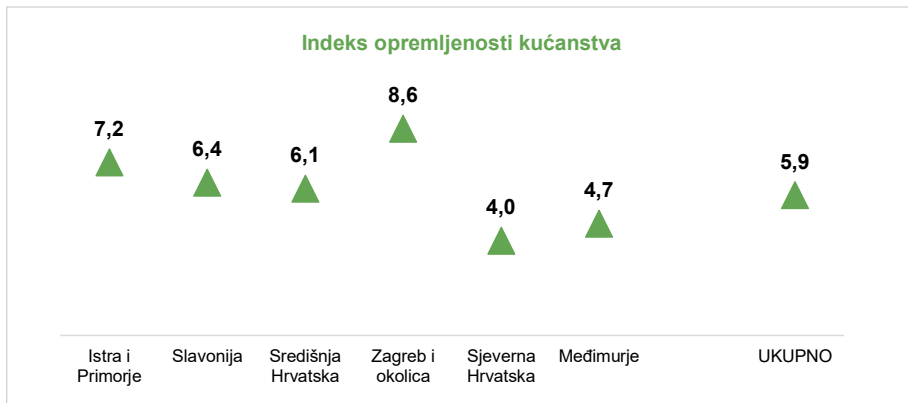

Ipak, treba imati u vidu i velike razlike među Romima u Hrvatskoj. Romska kućanstva u Međimurju i Sjevernoj Hrvatskoj po svim pokazateljima opremljenosti, odnosno stambene deprivacije, pa tako i po ovom koji se odnosi na nepostojanje kade/tuša i WC-a u kući ili stanu, uvjerljivo su u najtežem položaju. Iako daleko od dobre, situacija je daleko povoljnija u gradu Zagrebu i okolici, kao i u Istri i Primorju. Slavonija nešto zaostaje za tim dvjema regijama, ali je u ovom segmentu ispred Središnje Hrvatske. O navedenim problemima koji su, dakako, povezani s financijskim aspektom, govori i jedan sudionik istraživanja.

Rijetko tko ima kupatilo, sanitarni čvor. To je veliki izdatak da se napravi kupatilo, košta vam 25000-30000kn. Tako da je to jako skupo.
[predstavnik RNM-a, Međimurje]

S ciljem detaljnijeg utvrđivanja opremljenosti romskih kućanstava i razlika prema sociodemografskim obilježjima, kreiran je i *indeks opremljenosti kućanstava* koji čine pokazatelji koje smatramo nužnima za jedno kućanstvo, a to su: električna energija, voda dobivena putem vodovoda, kanalizacija, kupaonica s tušem ili kadom u kući/stanu, WC u kući/stanu, hladnjak, perilica za rublje, pećnica te osobni automobili ili kombi vozilo.⁷⁷ Pomoću tako kreiranog indeksa utvrđene su razlike u opremljenosti kućanstava s obzirom na regiju.

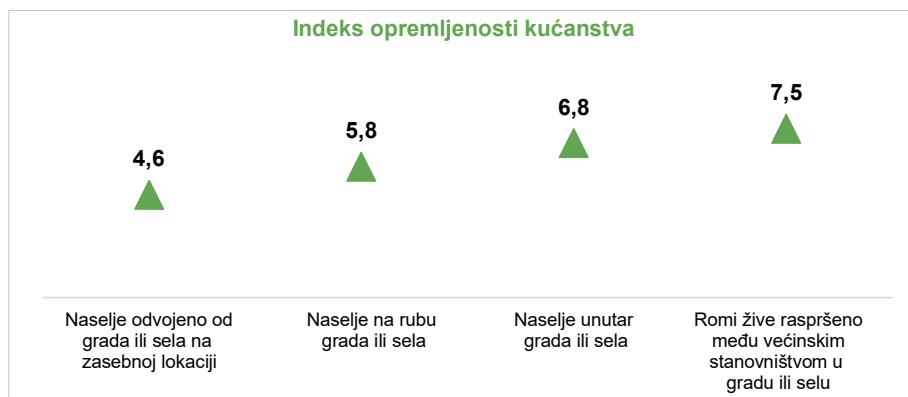
GRAFIKON 51. Indeks opremljenosti kućanstava prema regiji

Najopremljenija su kućanstva u Zagrebu i okolici, potom ona u Istri i Primorju. Najmanje su opremljena ona u Sjevernoj Hrvatskoj, a potom ona u Međimurju. Po razini opremljenosti romska kućanstava u Središnjoj Hrvatskoj i Slavoniji najslabija su, i to su jedine dvije regije koje se u ovom segmentu ne razlikuju statistički značajno, dok između svih drugih postoji značajna razlika.⁷⁸

⁷⁷ Navedenih 10 indikatora zadržano je temeljem faktorske analize, logičke prosudbe te pouzdanosti indeksa [Crombach $\alpha = 0,807$].

⁷⁸ ANOVA, $F = 124,548$; $p < 0,001$.

GRAFIKON 52. Indeks opremljenosti kućanstava prema tipu naselja

Razlike su značajne⁷⁹ i kada se gleda tip lokaliteta u kojem Romi žive. Najopremljenija su kućanstva na lokalitetima gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu, a najslabije su opremljena romska kućanstva u naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebnu lokaciju. Očekivano su opremljenija ona kućanstva u kojima je viši materijalni status, odnosno ona koja su u prethodnome mjesecu imala viša primanja.⁸⁰ Zanimljivo je i istaknuti kako postoji povezanost opremljenosti kućanstava i broja članova kućanstva tako da su bolje opremljena ona kućanstva gdje je veći broj ukućana.⁸¹ Nešto višu razinu opremljenosti kućanstva imaju oni Romi koji primaju naknadu za troškove stanovanja,⁸² no s druge strane važno je istaknuti kako Romi koji žive u kućanstvima koja primaju bilo koju vrstu socijalne pomoći imaju manju razinu opremljenosti kućanstava nego oni Romi koji ne primaju nikakvu socijalnu pomoć.⁸³ To je i razumljiv nalaz jer je u romskim kućanstvima u kojima se ne prima nikakav oblik socijalne pomoći jedan član kućanstva ili čak više njih u radnom odnosu i imaju drugi oblik prihoda koji je viši od socijalne pomoći, pa su i njihova kućanstva bolje opremljena. Tome u prilog ide i nalaz da su bolje opremljena ona kućanstva gdje netko od ukućana ima kredit. Opravdano je pretpostaviti da je dio onih koji imaju kreditne dugove dio tog novca usmjerio i na opremanje kućanstava, odnosno investiranje u neku od stavki koje su uključene u indeks opremljenosti kućanstva [električna energija, voda dobivena putem vodovoda, kanalizacija, kupaonica s tušem ili kadom u kući/stanu, WC u kući/stanu, hladnjak, perilica za rublje, pećnica, osobni automobili ili kombi vozilo]. Podaci iz istraživanja provedenog 2011. godine pokazuju da je najveći udio kredita

79 ANOVA, $F = 137,769$; $p < 0,001$.

80 Pearsonova korelacija $R = 0,247$, $p < 0,001$.

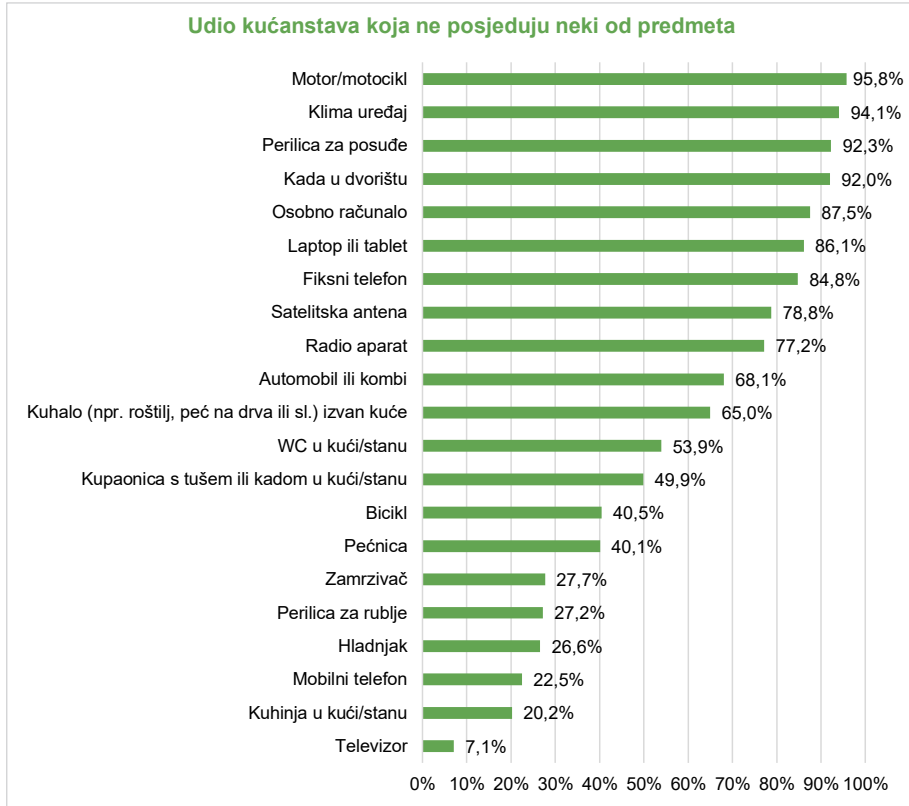
81 Pearsonova korelacija $R = 0,092$, $p < 0,001$.

82 T-test = $-2,538$, $p < 0,02$

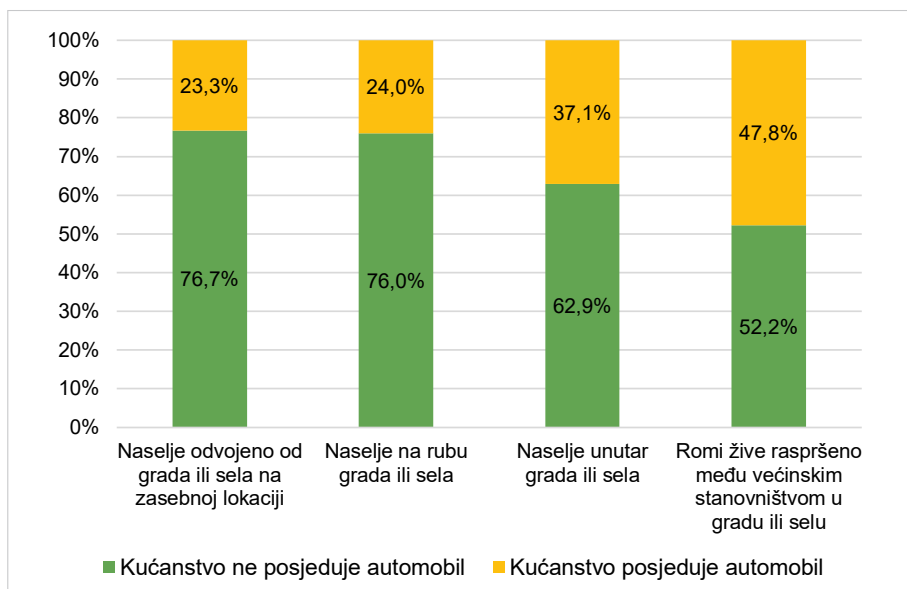
83 T-test = $4,581$, $p < 0,001$

[53%] koje su Romi u tom trenutku imali bio usmjeren na opremanje kućanstva [Perić 2012: 59]. Grafički prikaz niže pokazuje koliki udio kućanstava ne posjeduje navedene stvari, što dodatno govori o stambenoj deprivaciji pripadnika RNM-a u Hrvatskoj.

GRAFIKON 53. Opremljenost kućanstava

Od svih pokazatelja osnovne opremljenosti kućanstva ovdje je izdvojen jedan koji, osim na opremljenost kućanstva, ukazuje na još nekoliko važnih aspekata življenja, a to je posjedovanje osobnog automobila. Mobilnost koju pruža automobil svakako je potrebna mnogim romskim kućanstvima, primjerice za odlazak na posao ili za korištenje onih javnih usluga koje nisu dostupne na lokalitetima.

GRAFIKON 54. Posjedovanje automobila prema tipu naselja

Manje od trećine romskih kućanstava posjeduje automobil, ali ono što je posebno zamjetno i gdje su utvrđene značajne statističke razlike⁸⁴ jest posjedovanje automobila s obzirom na tip naselja u kojima žive Romi. Uvjerljivo najmanje automobila imaju romska kućanstva koja su udaljena od središta bilo gradova, bilo sela. Osim što su infrastrukturno najlošije opremljena, što imaju najmanje sadržaja važnih za svakodnevni život i što su im takvi sadržaji nerijetko udaljeni i po nekoliko kilometara, manje od četvrtine kućanstava koja su na rubu grada ili sela [24,0%] ili su pak od njih odvojena na zasebne lokacije [23,3%] posjeduje automobile.

Ovdje u selu ne smiju imati auta zato što ukidaju socijalnu. U današnje vrijeme auto nije luksuz. [...] Vraćaju nas unazad. Ako imate štednu, onda vam otkinu. Kako god da okrenemo, ne možemo na zelenu granu. [predstavnik RNM-a, Središnja Hrvatska]

4.2.4. Osnovni problemi povezani s uvjetima stanovanja

Prethodna istraživanja pokazala su kako se "više romskih stambenih prostora suočava s glavnim problemima u kvaliteti stanovanja u odnosu na one u općoj populaciji" (FRA 2016: 34). Nalazi ovog istraživanja pokazuju da su isti i(li) slični problemi i dalje u visokoj mjeri prisutni u romskim kućanstvima. Provjeravano je stanje kućanstava kroz četiri problema vezana uz stambene prostore: 1) vlažni zidovi, podovi

84 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 84,751$; $df = 3$; $p < 0,001$.

ili temelji, 2) krov koji prokišnjava, 3) trula prozorska okna i 4) prostor koji nema dovoljno svjetla, odnosno premračan je. Jedan predstavnik RNM-a vrlo plastično opisuje loše stanje na jednom lokalitetu.

Uvjeti su nikakvi. Vidjela si i sama. Kad je kiša, curi sa svih strana, krovovi su katastrofa, ne daj bože da dođe do eksplozije... Unutra su djeca, a vidjela si i sama kako to izgleda. [predstavnik RNM-a, Istra i Primorje]

A o problemima povezanim sa stanovanjem govore i predstavnici institucija.

Prema mom uvidu, ono što sam ja bio kod njih, to su ciglene kućice koje neke od njih imaju prozore, neke nemaju, pa imaju najlon, pa umjesto vrata isto tako imaju nekakve improvizacije od drveta. [KNF, Sjeverna Hrvatska]

TABLICA 18. Stambeni problemi romskih kućanstava prema regiji

	Stambeni problemi			
	Vlažni zidovi, podovi ili temelji	Krov prokišnjava	Trula prozorska okna	Prostor nema dovoljno svjetla, premračan je
Međimurje	71,7%	45,9%	34,6%	33,4%
Sjeverna Hrvatska	78,8%	59,0%	46,2%	32,1%
Zagreb i okolica	39,3%	29,9%	27,1%	23,4%
Središnja Hrvatska	61,9%	47,4%	38,1%	28,9%
Slavonija	71,6%	69,9%	65,2%	41,6%
Istra i Primorje	68,5%	51,6%	46,0%	39,5%
UKUPNO	66,5%	50,3%	41,9%	33,4%

Regionalne razlike utvrđene su i u zastupljenosti osnovnih problema u stambenim prostorima. Problemi s vlagom, tj. vlažni zidovi, podovi ili temelji, najčešći su u Međimurju i Slavoniji gdje je više od 70% romskih kućanstava suočeno s takvim problemima. U Slavoniji je i najveći udio kućanstava u kojima postoje problemi prokišnjavanja krova, trulih prozorskih okana i prostora koji nemaju dovoljno svjetla. U Sjevernoj Hrvatskoj i Međimurju najveći udio kućanstava nema WC te tuš ili kadu. Istraživanje Agencije Europske unije za temeljna prava *EU-MIDIS II* pokazalo je da, ako se u obzir uzme svih devet zemalja EU-a obuhvaćenih istraživanjem, problem premračnih prostora ima svako peto romsko kućanstvo, a Hrvatska je u tom istraživanju bila nešto iznad prosjeka [23%], dok je udio u općoj populaciji RH bio 5,5% [FRA 2016: 35]. Najnoviji pokazatelji ukazuju na to da je stanje još lošije i da je svako treće kućanstvo suočeno s tim problemom. Gledajući stanje u drugim zemljama obuhvaćenima istraživanjem 2016. godine, stanje je bilo najlošije u Portugalu gdje je 39% kućanstava imalo navedeni problem, a od Hrvatske su lošije bile Slovačka

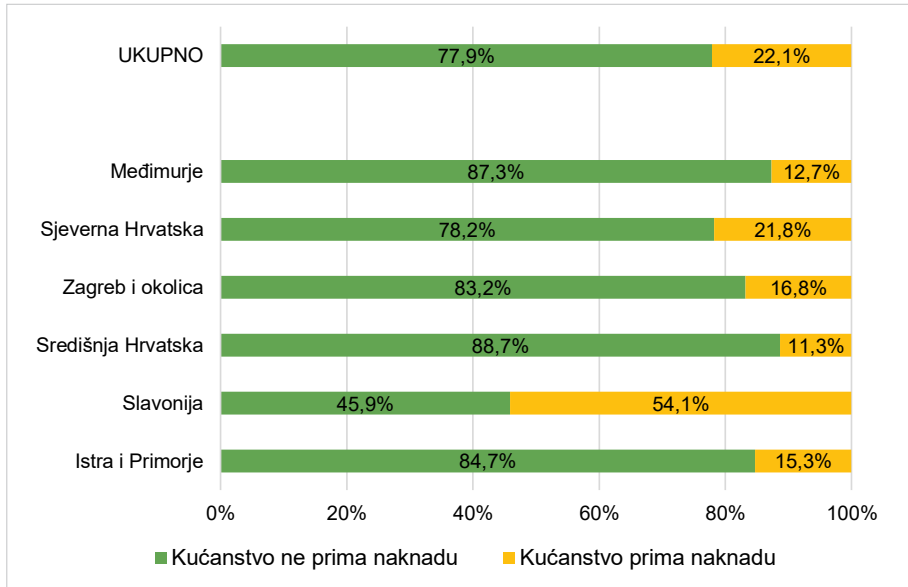
s 30% i Mađarska s 25%, dok je taj problem bio najmanje prisutan u Rumunjskoj [14%], Španjolskoj [15%], Bugarskoj i Češkoj [17%] te Grčkoj [18%] [FRA 2016: 35]. U istom istraživanju problem krova koji propušta, vlažnih zidova/podova/temelja i trulih prozorskih okana imalo je gotovo svako treće romsko kućanstvo [32%]. Hrvatska je bila iznad prosjeka s 43% takvih kućanstava, dok je lošije stanje bilo samo u Portugalu [66%] i Mađarskoj [44%], a najpovoljnije u Češkoj [21%] te u Španjolskoj i Rumunjskoj [26%]. S obzirom na to da su navedeni podaci iz 2016. godine agregirani za sva tri problema, usporedba s nalazom ovog istraživanja moguća je samo ako i te nalaze agregiramo. U tom slučaju udio romskih kućanstava koji se suočava s navedenim problemima iznosi 52,9%, što također ukazuje na lošije rezultate od onih utvrđenih istraživanjem 2016. godine.

TABLICA 19. Potrebe kućanstva prema tipu naselja

		Tip naselja			
		Naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji	Naselje na rubu grada ili sela	Naselje unutar grada ili sela	Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu
		n %	n %	n %	n %
Uređenje unutrašnjih prostorija	Ne	10,7%	14,7%	17,9%	29,5%
	Da	89,3%	85,3%	82,1%	70,5%
Uređenje okućnice	Ne	24,0%	23,7%	37,1%	51,3%
	Da	76,0%	76,3%	62,9%	48,7%
Nabava namještaja	Ne	14,6%	15,1%	23,8%	43,8%
	Da	85,4%	84,9%	76,2%	56,3%
Nabava kućanskih aparata	Ne	24,2%	19,7%	33,1%	50,9%
	Da	75,8%	80,3%	66,9%	49,1%
Popravak starog ili postavljanje novog krova	Ne	31,6%	25,8%	29,1%	54,5%
	Da	68,4%	74,2%	70,9%	45,5%
Promjena prozora i vrata	Ne	33,4%	22,6%	33,8%	54,0%
	Da	66,6%	77,4%	66,2%	46,0%
Stavljanje fasade	Ne	29,0%	28,7%	29,8%	52,2%
	Da	71,0%	71,3%	70,2%	47,8%
Nešto drugo	Ne	87,6%	79,9%	80,8%	89,7%
	Da	12,4%	20,1%	19,2%	10,3%

Osim problema povezanih sa životnim prostorom, ispitanicima je također postavljeno pitanje i o potrebnim radovima u kućanstvu. Uređenje unutarnjih prostorija potrebno je u 81,8% romskih kućanstava, a tek nešto manje onima u naseljima gdje pripadnici RNM-a žive raspršeno među većinskim stanovništvom. A tako je gotovo i u svim preostalim kategorijama. Velika je potreba iskazana za nabavom namještaja, kao i za nabavom kućanskih aparata. Potrebu za novim krovom ili popravkom postojećeg iskazali su Romi u 64,8% kućanstava.

GRAFIKON 55. Naknada za troškove stanovanja prema regiji

Iako je vidljivo da većina Roma ima neopremljena kućanstva i brojne stambene probleme, od 1550 kućanstava samo 343 njih [22,1%] prima naknadu za troškove stanovanja koja uključuje naknade za najamninu, komunalno, struju, plin, grijanje, vodu, odvodnju i sl. Gledajući regionalno, razlike su statistički značajne⁸⁵ i najviše je takvih kućanstava u regiji Slavonija gdje više od polovice kućanstava [54,1%] prima naknadu za troškove stanovanja. I prema tipu naselja razlike su značajne,⁸⁶ a u naseljima odvojenima od grada ili sela na zasebnoj lokaciji najmanje je romskih kućanstava koja primaju naknade za troškove stanovanja [13,9%], dok u naseljima na rubu grada ili sela 39,4% romskih kućanstava prima naknade za troškove stanovanja. Brojne stambene probleme u stanju su riješiti tek rijetka romska kućanstva. Kupnja novog stambenog objekta ili obnavljanje onoga u kojem trenutačno žive za mnoge je Rome nedostižno bilo iz vlastitih izvora ili putem namjenskih kredita.

85 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 224,090$; df = 5; p < 0,001.

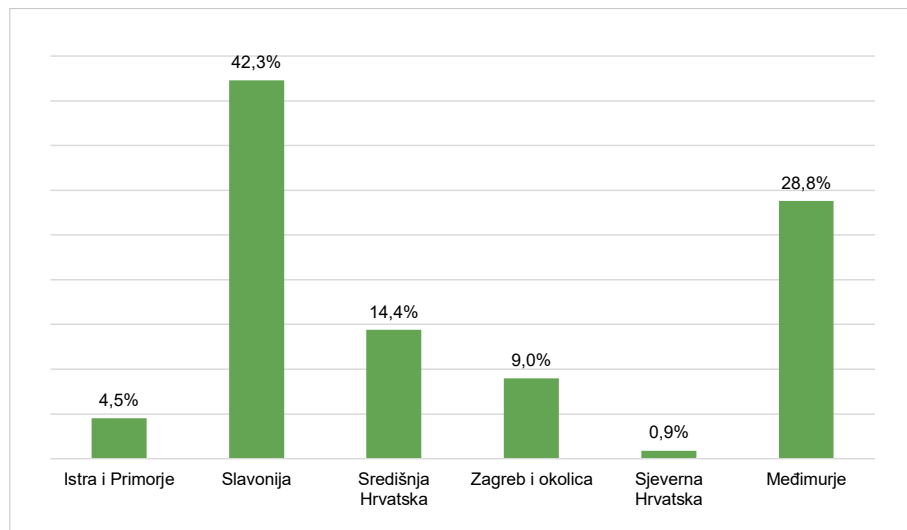
86 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 84,026$; df = 3; p < 0,001.

Prema istraživanju iz 2011. godine 85% romskih kućanstava bilo je kreditno zaduženo, a pritom je tek 2% tih zajmova bilo za kupnju stana, dok je oko 53% služilo za opremanje stambenih objekata [Perić 2012: 58–60]. Usporedbe radi, ovim je istraživanjem utvrđeno da u trećini romskih kućanstava postoji netko tko je kreditno zadužen, no podaci ne otkrivaju koliki je udio kućanstava zadužen u kreditnim institucijama, a koliko je zaduženih na neformalan način, odnosno kod tzv. kamatarata. S obzirom na mala primanja romskih kućanstava te sve restriktivnije uvjete za kreditno zaduživanje kod banaka, ali i činjenicu da i u ovom području postoji diskriminacija, o čemu svjedoče i konkretni primjeri u kojima su Romi mijenjali prezime kako bi ostvarili pravo na kredit za koji su imali uvjete [Felbar 2019], opravdano je očekivati da će udio kreditno zaduženih romskih kućanstava i dalje padati.

4.2.5. Samačka kućanstva

Kao što je prethodno utvrđeno, nešto su bolje opremljena kućanstva s većim brojem članova, a imajući na umu da je rizik siromaštva, a tako rizik i stambene deprivacije, veći u samačkim kućanstvima budući da se u takvim kućanstvima "smanjuje sposobnost udruživanja sredstava" [EK 2017: 7], niže su izneseni neki od pokazatelja o samačkim kućanstvima kojih je u ukupnom broju obuhvaćenih kućanstava ukupno 111, odnosno 7,1%. To je znatno niže od udjela samačkih kućanstava u općoj populaciji u kojoj je 2017. godine gotovo svako četvrto kućanstvo [23%] bilo samačko, a na razini EU čak su 34% kućanstava samačka [Eurostat 2017b].

GRAFIKON 56. Samačka kućanstva prema regiji

Od ukupnog broja samačkih kućanstava čak 42,3% njih je u regiji Slavonija, najmanje u Sjevernoj Hrvatskoj, a vrlo je mali udio takvih kućanstava u Istri i Primorju. Gledajući udjele samačkih kućanstava prema tipu naselja, razlike nisu izražene, a najmanje ih je u romskim naseljima koja su smještena unutar gradova ili sela. Riječ je podjednako o muškarcima [50,9%] i ženama [49,1%] čiji je prosjek godina 50,6, a više od 20,4% njih u najstarijoj je dobnoj kategoriji, odnosno onoj iznad 66 godina. Više od trećine [37,2%] ih je bez škole, a trećina ih je napustila osnovnu školu. S obzirom na starosnu kategoriju, kao što je i očekivano, njih 58,8% nikada ne radi plaćene poslove, a primanja u prethodnome mjesecu kod tri četvrtine Roma koji žive sami jesu niža od 1500 kuna. Prema prije prezentiranom indeksu stambene deprivacije [FRA i UNDP 2012], koji kao relevantne pokazatelje uzima postojanje kuhinje, WC-a, kupaonice s tušem ili kadom te električnu energiju u kućanstvu, stambeno je deprivirano 76,1% romskih samačkih kućanstava. Taj je udio nešto manji kada se gledaju sva romska kućanstva i iznosi 61,9% pa je evidentno riječ o dijelu romske populacije koji živi u posebno lošim stambenim uvjetima. Tomu u prilog govori i indeks opremljenosti kućanstva [4,31] koji je niži od prosjeka romskih kućanstava [5,86]. Drugim riječima, od deset osnovnih stvari u kućanstvu⁸⁷ prosječno romsko kućanstvo ima manje od njih šest, a prosječno samačko romsko kućanstvo tek nešto više od četiri stvari koje su neophodne u kućanstvu.

Dostupnost električne struje u samačkim kućanstvima na istoj je razini kao kad se u obzir uzmu sva romska kućanstva, odnosno 11,5% samačkih kućanstava nema pristup električnoj struji. Vodu dobivenu putem vodovoda nema 47,8% samačkih kućanstava, a kanalizaciju nema čak 85,0% Roma koji žive sami kućanstvu. Naknadu za troškove stanovanja prima 30,1% romskih samačkih kućanstava.

4.3. Tržište najma i javni programi stanovanja

Premda u istraživanju nije posebno razmatrano pitanje podstanarstva kao jedno od sve zastupljenijih načina rješavanja stambenog pitanja, posebno za mlade, ipak se valja osvrnuti i na romsku poziciju u kontekstu tržišta najma. Posljednji dostupni podaci govore da je samo 2% romskih kućanstava u Hrvatskoj živjelo u najmu i za to plaćalo stambenu najamninu, što je najniži postotak od svih 12 zemalja istočne i jugoistočne Europe obuhvaćenih istraživanjem 2011. godine [Perić 2012: 62].

Iako je tržište najma u Hrvatskoj uvelike neregulirano, podaci Eurostata iz 2016. godine govore kako je 45,2% kućanstava u ovakvom stambenom statusu u RH preopterećeno troškovima stanovanja [Eurostat 2016].

⁸⁷ To su: električna energija, voda dobivena putem vodovoda, kanalizacija, kupaonica s tušem ili kadom u kući/stanu, WC u kući/stanu, hladnjak, perilica za rublje, pećnica te osobni automobili ili kombi vozilo.

Imajući u vidu cijene troškova najma stana koje se primjerice u gradu Zagrebu kreću oko 70 kuna za kvadratni metar [Vlada RH 2020] i činjenicu da 83% romskih kućanstava ima primanja niža od 3000 kn, postaje jasno do koje je mjere to rješenje nepristupačno za veliku većinu romskih obitelji. Pritom se pripadnici RNM-a suočavaju i s rasnom diskriminacijom na ovom polju koja im dodatno onemogućava pristup ovakvom stambenom zbrinjavanju. Premda nalazi istraživanja pokazuju da je tek 1,5% ispitanika doživjelo diskriminaciju u području iznajmljivanja i prodaje stanova u posljednjih godinu dana [Rašić i sur. 2020: 131], primjeri takve diskriminacije zasigurno su učestaliji. To govore i rezultati istraživanja iz 2016. godine gdje je na razini svih devet istraživanih članica EU-a taj udio bio 12%, s tim da je u Hrvatskoj on bio uvjerljivo najviši, čak 29% [FRA 2016: 37]. Da je situacija za Rome u Hrvatskoj u ovom segmentu vrlo nepovoljna, govori i zanimljiv istraživački članak Barbare Matejčić iz 2011. godine. Ona je metodom situacijskog testiranja, zajedno s dvije suradnice od kojih se jedna predstavila kao muslimanka, a druga kao Romkinja, nastojala provjeriti postoji li diskriminacija u području iznajmljivanja stanova. Sve tri su se javljale na oglase za najam stana ili sustanarstvo. U konačnici Romkinja i muslimanka bile su višestruko puta odbijene, 30% u slučaju traženja stana i 40% u slučaju traženja sustanarstva, dok novinarka, koja se predstavila kao pripadnica većinskog naroda, nije bila odbijena ni jednom [Matejčić 2011]. Može se zaključiti kako većina pripadnika RNM-a nema pristup rješavanju stambenog pitanja na tržištu najma, što uslijed lošeg materijalnog statusa kućanstava, što i zbog diskriminatornih praksi.

Jedan od ciljeva *Nacionalnog plana za borbu protiv diskriminacije za razdoblje od 2017. do 2022. godine* u području pristupa stanovanju upravo je stvaranje jednakih uvjeta za "ostvarenje prava na stanovanje za grupe u riziku od diskriminacije u stambenim politikama i jačanje uključenosti marginaliziranih grupa u rješavanje problema vezanih uz stanovanje" [Vlada RH, ULJPPNM 2017a: 33]. Taj cilj usmjeren je na pitanje javnih stambenih prostora pa je i mjera koju je nužno poduzeti za ostvarenje navedenog cilja vrlo precizna: "Staviti u funkciju slobodne stanove u vlasništvu Republike Hrvatske" [Vlada RH, ULJPPNM 2017b: 23].

Iako 5,4% romskih kućanstava živi u stanovima u državnom, gradskom ili općinskom vlasništvu što je, kao što je već navedeno, dvostruko više od udjela kućanstava u RH, valja se dodatno osvrnuti na te podatke i pitanje javnih programa stanovanja, posebno zbog činjenice da je najam ili kupnja stana za veliku većinu Roma, zbog niskog dohotka kućanstava i činjenice da ih 92% živi ispod praga siromaštva [Klasnić, Kunac i Rodik 2020], nedostupna. Čak su i javni programi stambenog zbrinjavanja, koji se najvećim dijelom temelje na nekom obliku subvencioniranja stambenih kredita za stanove čiju gradnju organiziraju javne uprave, većini Roma nedostupni.⁸⁸

88 Najopsežniji su takvi programi primjerice *Programi poticane stanogradnje* (POS) i programi subvencije kredita koje provodi državna *Agencija za promet nekretninama* (APN), kao i programi gradnje stanova po tzv. zagrebačkom modelu koje provodi gradska tvrtka Zagrebačka stanogradnja.

Svi programi koji se baziraju na subvencijama stambenih kredita ne pokrivaju veliku većinu kućanstava RNM-a budući da je za pristup tim programima nužno da kućanstvo bude kreditno sposobno, što u pravilu podrazumijeva približno prosječna i redovita primanja. I pritužbe koje su Pučkoj pravobraniteljici uputili građani RH ukazuju na to da "stambene politike ne odgovaraju u potpunosti potrebama građana jer se najviše potiče kupnja, što posebno pogađa mlade i prekarne radnike koji nisu kreditno sposobni" [Pučki pravobranitelj 2019]. Nadalje, upravljanje i vlasništvo nad javnim stambenim fondom, kao i kriteriji dodjele, u ingerenciji su lokalnih samouprava pa se tako stanovi dodjeljuju na temelju socioekonomskih kriterija, ali i po nekim drugim⁸⁹ osnovama. U programima stambenog zbrinjavanja putem najma u stambenim jedinicama u vlasništvu gradova ili države ne postoje specifično određene kvote za pripadnike RNM-a, već se tim programima pristupa kroz takozvane liste prvenstva i preporuke centara za socijalnu skrb. Ublažavanje posljedica volatilnosti tržišta i balansiranja cijene stambenog prostora osnovna je funkcija javnih stambenih politika, to jest postojanja javnog stambenog fonda. Nizak postotak stambenog prostora koji nije na tržištu, u usporedbi s europskim prosjekom od 8,3% ili država poput Danske, Austrije ili Nizozemske koje redom imaju 19%, 23% i 32% stambenog prostora koje nije na tržištu kroz razne programe stambenog zbrinjavanja [EP 2013: 9], govori o tome da ni većinsko stanovništvo u RH nije ni u približnoj mjeri zaštićeno od udara tržišta. No ukoliko znamo da je romska populacija višestruko socioekonomski deprivirana i da joj nisu pristupačni tržišni mehanizmi rješavanja stambenog pitanja, evidentno je da udio 5,4% romskih kućanstava pokrivenih programima stambenog zbrinjavanja predstavlja tek marginu stvarne potrebe. Jedan sudionik istraživanja na pitanje o stambenim objektima dodijeljenima od strane općine ili države odgovara:

Nisu nikada iako postoji jako velika potreba. Tražili smo, ali oni su rekli da nemaju iako ima tih objekata i zemlje koje bismo mi mogli koristiti da bolje živimo. [predstavnik RNM-a, Središnja Hrvatska]

Drugi predstavnik RNM-a iz iste županije smatra kako je razlog tomu neodgovorno ponašanje Roma:

Pa, što se tiče stanovanja, imamo dosta tih romskih obitelji koje su dobile stan od grada, ali sad su napravili unazad, tko je god dobio stan od grada, prave velike probleme u tim gradskim stanovima, onda više grad neće dat Romima nikome. [predstavnik RMM-a, Središnja Hrvatska]

Ranije tematiziran problem preseljenja čitavih romskih naselja, posebno onih u gradu Zagrebu, otvara još jedan problem u kontekstu stambenog pitanja. Naime, od-

⁸⁹ Javni stanovi dodjelju se i državnim službenicima, zaslužnim građanima, umjetnicima, sportašima, braniteljima itd.

lukama o preseljenju gradska uprava raskida formalne ili neformalne dogovore te prakse stanovanja na gradskom zemljištu ili gradskim stambenim jedinicama i vodi se idejom da pripadnici RNM-a ostvaruju pravo na stan po svojem socijalnom statusu, ali ne i pravo na to da odlučuju gdje se to pravo ostvaruje. Pojednostavljeno, Romi nemaju pravo ostati ondje gdje se nalaze, što je jedno od osnovnih aspekata prava na stan – ostanak na mjestu. Preseljenja se tako mogu predvidjeti svakom znatnom izmjenom urbanističkih planova na područjima gdje živi RNM unutar gradova te namjerama širenja centralnih turističkih i financijskih područja. Izmjene u namjenama zemljišta i posljedičnom porastu cijena zemljišta slijede i javni stambeni programi koji pripadnike RNM-a potom nerijetko preseljavaju u naselja na rubovima grada sa slabom infrastrukturnom umreženosti i pristupom javnim servisima, daleko od ekonomije o kojoj su ovisili na lokacijama na kojima su prije živjeli. Promjenom namjena na području Radničke ulice u Zagrebu taj se prostor se tijekom dvaju desetljeća transformirao iz središta industrije i malih radničkih baraka u prostor financijskih institucija i elitnog stanovanja. Posredstvom privatizacije industrije i s njom povezanog zemljišta, a potom i izmjenama *Generalnog urbanističkog plana* i prenamjene zemljišta iz industrijske u poslovnu i stambenu, cijena i tzv. "atraktivnost" ovog prostora učinila je Rome i romska kućanstva nepoželjnim na tom području. U programima stambenog zbrinjavanja i unaprjeđenja standarda stanovanja Roma, koji su uslijedili nakon transformacija u vrijednosti gradskog zemljišta, nije razmatrana politika da se standard stanovanja romske zajednice unaprijedi na mjestu gdje zajednica živi, već su pripadnici RNM-a jednostranim odlukama gradske uprave uvjetovani (u nekim slučajevima i prijetnjom nasilja) na preseljenje. Dio obitelji ranije je preseljen u novoizgrađeno naselje Novi Jelkovec, a dio je 2019. preseljen u zgradu u Petruševcu na samom rubu gradskog područja koje je slabo infrastrukturno opremljeno. Valja napomenuti kako je nakon nekoliko godina nekolicina obitelji, koje su prethodno smještene u novoizgrađeno naselje Novi Jelkovec, preseljena iz tog naselja sa svom potrebnom infrastrukturom i uslugama u Petruševac. Tamo su romske obitelji nastanjene u zgradu koja je tek prenamijenjena u stambenu, a prvotna joj je namjena bila poduzetnički inkubator. Ti primjeri svjedoče kako o nedostatku sigurnosti stanovanja za RNM (čak i kada se nalaze u gradskim stanovima), tako i o lošem tretmanu RNM-a na način da se kućanstva stavljaju u poziciju beskonačnog tranzicijskog statusa, odnosno ozbiljno ugroženog prava na stan. Probleme preseljenja nerijetko prate i diskriminatorne prakse, a primjer preseljenja romskih obitelji u Petruševac eklatantan je primjer višestruko nepovoljnog romskog položaja [Rašić i sur. 2020: 75]. Pobune većinskog stanovništva pri doseljavanju Roma svakako svjedoče o kvaliteti takvih javnih programa koje ne prati institucionalno posredovani interkulturalni dijalog, već se zajednice premješta i naseljava ondje gdje je to gradskoj upravi najpovoljnije, odnosno na područja koja imaju veoma nisku tržišnu vrijednost. Gradski ured za stambeno zbrinjavanje koji je zadužen za upravljanje gradskim stambenim fondom u Zagrebu zapošljava tek

17 osoba koje trebaju voditi računa o oko 7000 stanova pod ingerencijom Grada i rješavati sve nastale sukobe.⁹⁰ Za usporedbu, Grad Beč u svakom od svojih naselja u javnom vlasništvu ima specijalizirani ured za brigu o odnosima unutar naselja i rješavanje konflikata.⁹¹ U konačnici treba reći kako se u javnim programima stambenog zbrinjavanja ne vrši procjena stvarnih indikatora unaprjeđenja stambenog statusa koji mora pratiti i ostale elemente standarda života [rad, sigurnost] pa se tako, jednako kao pri zanemarivanju interkulturalnog dijaloga unutar lokaliteta na koje se zajednice preseljava, ne vodi računa ni o ekonomiji zajednice koja moguće ovisi upravo o lokalitetu na kojemu je do tada živjela. O preseljenjima unutar grada Zagreba govorili su i sugovornici, predstavnici RNM-a.

Ja sam donio dokumentaciju iz '61. gdje se vidi da je izmješteni narod iseljen u tri pravca, na Savici gdje je džamija živjelo nas je 5000 Roma! Onda su prebačeni u Vukomerec, Borongaj i III Struge. [predstavnik RNM-a, Zagreb i okolica]

O preseljenjima, osim u regiji Zagreb i okolica, navodili su i sugovornici iz drugih regija.

Komplet jedno selo, morao bi malo razmislit, ali sjetit ću se kako se zove, je pomaknuto, iseljeno, jednostavno im je plaćeno [da odu iz sela]. Dobar dio je završio bio ovdje i to je sad jedan još dio koji kreće, recimo prema Okučanima, i ovdje na drugu stranu prema Brodu – Godinjak, Petrovo selo. [KNF, regija Slavonija]

4.4. Sažetak

Romi su neupitno stambeno deprivirana populacija, što su pokazali i svi korišteni indikatori u istraživanju. Stambeno je deprivirano 59,2% romskih kućanstava ako se koristi metodologija Agencije Europske unije za temeljna prava [FRA] koja kao relevantne indikatore uzima vodovodnu instalaciju, kanalizacijski sustav te priključak na električnu energiju kućanstva. Ako se pak uzme metodologija koju koristi Eurostat, taj je udio još i viši te doseže čak 77,7%, a indikatori kojima se mjeri jesu: postojanje kuhinje, zahoda, kupaonice i električne energije u kućanstvu. Stambena deprivacija najizraženija je u Sjevernoj Hrvatskoj [86,5%], Središnjoj Hrvatskoj [77,3%] i u Međimurju [75,4%], a najmanje u Zagrebu i okolici gdje je 14,5% romskih kućanstava stambeno deprivirano. U naseljima koja su odvojena od gradova

90 Podatak o broju zaposlenih dobiven je u razgovoru i pisanoj korespondenciji s voditeljicom Odsjeka za stambeno zbrinjavanje Lidijom Šarin Đurin koje je provodila udruga *Pravo na grad* 2017. i 2019. godine.

91 Detaljnije v. na službenim stranicama grada Beča. <https://www.wien.gv.at/english/living-working/housing/advice.html> Pristupljeno 20. lipnja 2020.

ili sela na zasebne lokacije stambeno je deprivirano gotovo četiri petine kućanstava, a ondje gdje Romi žive među većinskim stanovništvom nešto više od trećine kućanstava stambeno je deprivirano [36,6%]. Evidentno je da, što su Romi više odvojeni od centara, bilo gradova ili sela, to je veći udio stambeno depriviranih kućanstava. Pristup, odnosno korištenje komunalne infrastrukture u kućanstvu, kao važan pokazatelj stambene deprivacije govori o lošoj situaciji Roma. Iako na 50% lokaliteta postoji infrastruktura za priključak na javnu kanalizaciju, tek nešto više od četvrtine romskih kućanstava priključeno je na taj sustav. Vodu dobivenu putem vodovoda nema 43,3% kućanstava, a struje nema njih 11,2%. Imajući u vidu da opća populacija gotovo u potpunosti ima dostupne te usluge te da ih i koristi, i ovdje je više nego očit jaz između većinskog i romskog stanovništva. Kao i u većini drugih slučajeva, i ovdje Zagreb i okolica prednjače i imaju najpovoljniju situaciju, a samim time je i logično da su lokaliteti gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u korištenju infrastrukture u prednosti u odnosu na tri koncentrirana tipa naselja. Iako je pravo na čistu tekuću vodu ljudsko pravo, to pravo ne uživa 43,3% romskih kućanstava. Ovdje su naselja udaljena od gradova ili sela na zasebne lokacije u daleko nepovoljnijoj situaciji nego preostala tri tipa naselja jer upravo u takvim naseljima udio je onih kućanstava koja nemaju vodu dobivenu putem vodovoda jako velik – 70,1%. U preostalim tipovima lokaliteta taj se dio kreće od petine do nešto malo više od četvrtine kućanstava. Najteža je situacija u Međimurju i Sjevernoj Hrvatskoj, što je logično jer upravo u te dvije regije najviše je kućanstava odvojeno na zasebne lokalitete, odnosno dislocirano i segregirano. Iz uže perspektive higijenskog standarda stanovanja utvrđeno je da je srednja veličina romskih kućanstava 50 m², a prosječna 67,4 m² što znači da pripadnici RNM-a u svojim stambenim jedinicama pojedinačno u prosjeku uživaju tek oko 10 stambenih kvadrata. U mnogim slučajevima stanje je i lošije, što je daleko ispod psihološke granice od 14 m² po članu kućanstva, dakle od minimuma stambenog standarda, ali i daleko niže od nacionalnog prosjeka od 29 m² po članu kućanstva. U Zagrebu i okolici stambeni prostori su najveći, a najmanji su u Međimurju. Dakako, s tim povezano, najpovoljnija je situacija ondje gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom, gdje je srednja veličina stambenog prostora 75 m², a u naseljima na izdvojenim udaljenim lokacijama ta je vrijednost više nego dvostruko manja i iznosi 32 m². U većini romskih kućanstava [44,1%] samo je jedna soba, što ukazuje na to da prostor koji imaju Romi koriste za više funkcija: za kuhanje, boravak, spavanje, rad [posebno školske djece] itd. U trećini kućanstava [32,4%] dvije su sobe u kućanstvu, a vrlo malen udio romskih kućanstava ima više od tri sobe. Prosječan broj soba po članu kućanstva, ne računajući kuhinju, kupaonicu, hodnik, predsoblje i ostavu, jest 0,5. Pritom Međimurje i Sjeverna Hrvatska imaju najmanji broj soba po članu kućanstva [0,3], a Zagreb i okolica te Slavonija u prosjeku imaju veći broj soba po članu kućanstva od svih ostalih regija, odnosno 0,7. Još je jedan pokazatelj deprivacije i [ne]postojanje zahoda i kupaonice u kući. Polovica romskih

kućanstava nema zahod [WC] u kući, nešto malo više od polovice ih nema tuš ili kadu u kući. I ovdje su Međimurje i Sjeverna Hrvatska značajno stambeno depriviraniji od ostalih regija, a Zagrebi i okolica te Istra i Primorje u ovom segmentu imaju najpovoljnije rezultate. Indeks stambene deprivacije kreiran u ovom istraživanju, a koji je obuhvatio devet indikatora, pokazao je da su najopremljenija kućanstva na lokalitetima gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu, a najslabije su opremljena romska kućanstva u naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebnu lokaciju. Očekivano su opremljenija kućanstva u kojima je viši materijalni status, odnosno ona koja su u prethodnom mjesecu imala viša primanja, višu razinu opremljenosti imaju i kućanstva gdje netko od ukućana ima kredit. Logično je prema tome zaključiti da Romi koji rade [to su oni koji su kreditno sposobni] imaju i bolji standard stanovanja. Zanimljiv je i nalaz da manje od trećine romskih kućanstava posjeduje automobil, i to uvjerljivo najmanje automobila imaju romska kućanstva koja su udaljena od središta bilo gradova, bilo sela. S problemima u stambenom prostoru suočena su brojna romska kućanstva. Tako probleme s vlagom, tj. vlažne zidove, podove ili temelje najčešće evidentiramo u Međimurju i Slavoniji gdje je više od 70% romskih kućanstava suočeno s ovakvim problemima. Krov prokišnjava kod polovice stambenih objekata, a trećina ih je premračna. Većina ispitanih navela je kako su potrebni neki radovi u kućanstvu, bilo unutrašnji ili vanjski, a s obzirom na niska primanja kućanstava navedene potrebe zasigurno ne mogu biti ostvarene. Oko 7% romskih kućanstava samačka su kućanstva i njihov rizik od deprivacije i pada u još veću stambenu deprivaciju još je viši, a takvih je najviše u Slavoniji. U stanovima u državnom, gradskom ili općinskom vlasništvu je 5,4% romskih kućanstava, naknadu za troškove stanovanja prima 22,1% romskih kućanstava, a diskriminacija pri traženju stanova u najam, koja je većini ionako nedostupna zbog materijalne deprivacije, dodatan je problem u rješavanju [adekvatnog] stambenog prostora.

5 Stanje i zaštita okoliša

5. Stanje i zaštita okoliša

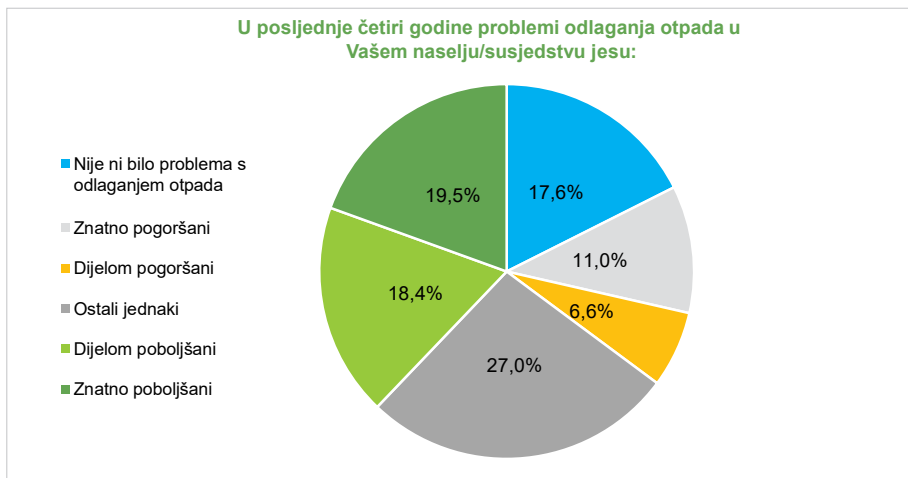
Romska naselja nalaze se na perifernim prostorima naselja i imaju brojne infrastrukturne nedostatke koji izravno utječu na kvalitetu života i zdravlje stanovnika te ih je nerijetko moguće usporediti sa *slumovima*.⁹² Ekonomskoj ranjivosti romske populacije pridodaje se i ranjivost zbog materijalnih uvjeta života i prostornih specifičnosti na kojima su nastanjeni. Neadekvatni i nesigurni uvjeti stanovanja marginaliziranih društvenih grupa i zajednica u neformalnim naseobinama i *slumovima* čine ih iznimno ranjivima [Eurostat 2020b] i osjetljivim na zdravstvene teškoće [uz izloženost višim razinama psihološkog stresa], ali i na klimatske promjene, čemu se dodaje povećani rizik od prirodnih katastrofa jer se neformalne naseobine često formiraju na nesigurnim lokacijama na kojim je visok rizik od poplave, klizišta i slično [UN-Habitat 2020: 1]. Prema studiji *Pushed to the Wastelands: Environmental racism against Roma communities in Central and Eastern Europe* [Heidegger i Wiese 2020] upravo u takvim lošim i često opasnim uvjetima žive Romi u središnjoj i istočnoj Europi pa je pitanje okolišne pravde ono kojemu se treba posvetiti posebna pažnja kada se govori o romskoj manjini i njezinoj integraciji, odnosno prevladavanju "okolišnog rasizma" i segregacije Roma. Prethodno istraživanje pokazalo je kako su romska naselja, koja su uglavnom na rubnom gradskom području, određena rizičnošću, a "izvor rizičnosti adresiran je najviše na zagađeni okoliš" što obuhvaća više činjenica "u rasponu od kaotičnih komunalnih prilika do činjenice da su mnoga romska naselja nastala blizu većih industrijskih zagađivača ili većih smetlišta, u kojima mnogi Romi vide važan 'resurs' [Rogić 2005: 61, 73]." S obzirom na činjenicu da količina otpada raste na globalnoj razini, brojni su problemi s njegovim zbrinjavanjem i adekvatnim odlagalištima. Neadekvatna odlagališta [legalna i nelegalna], smještena na perifernim dijelovima naselja, zbog opasnosti od zagađenja vode, zraka i zemljišta dodatno snižavaju cijenu nekretnina, a to takve prostore često čini jedinim mogućim izborom marginaliziranim društvenim grupama. Prema ranije spomenutom Eurostatovom multidimenzionalnom konceptu "kvalitete života", jedna od devet dimenzija jest prirodni okoliš i životna okolina koju mjere indikatori zagađenja [objektivni i subjektivni], pristupa zelenim i rekreacijskim prostorima [subjektivni] te krajolik i izgrađeni okoliš [subjektivni indikatori] [Eurostat 2017a: 18–19]. Rezultati istraživanja prezentirani u nastavku ukazuju na to kako su romski životni prostori na toj dimenziji vrlo nisko, kao između ostalog i rezultati na drugim dimenzijama koje čine koncept "kvalitete života".

92 *Slumovi* se prema UN-Habitatu definiraju na temelju sljedećih kriterija: uvjeta stanovanja [izdržljivost nastambe u odnosu na klimatske uvjete, dovoljan prostor za život u kojemu ne više od 3 osobe dijele jednu sobu], dostupnosti pitke vode, dostupnosti adekvatnog kanalizacijskog sustava i sigurnosti od prisilnog iseljavanja. Detaljnije v. UN-Habitat [2006].

5.1. Gospodarenje otpadom i okolišni uvjeti

Europska komisija u svojim *Preporukama o Nacionalnom programu reformi Hrvatske za 2019. i davanje mišljenja Vijeća o Programu konvergencije Hrvatske za 2019.* navodi niz problema koje Hrvatska treba riješiti, a među kojima se navodi i kako je Hrvatska "osobito izložena klimatskim rizicima, osobito poplavama i šumskim požarima" te da je potrebno unaprijediti "odvojeno prikupljanje i recikliranje otpada kao alternative odlagalištima otpada, osmišljavanje alternativnih rješenja za sirovine i povećanje potražnje za recikliranim materijalima" te ulaganja u vodoopskrbne mreže kako bi se smanjilo "istjecanje vode za piće i ispunili neispunjeni uvjeti kvalitete" [EK 2019]. Isti su problemi navedeni i u *Preporukama za 2020. godinu* [EK 2020]. Evidentno je da su brojni ekološki problemi relevantni za ukupnu populaciju RH, iako su *Zakonom o održivom gospodarenju otpadom* [NN 94/13] jedinice lokalne samouprave dužne osigurati "javnu uslugu prikupljanja miješanog komunalnog otpada i biorazgradivog komunalnog otpada, odvojeno prikupljanje otpadnog metala, stakla, plastike i tekstila te krupnog [glomaznog] komunalnog otpada te sprječavanje odbacivanja otpada na način suprotan ovom Zakonu te uklanjanje tako odbačenog otpada".⁹³ Ipak, zbog prostorne razmjешtenosti romskih naselja, najveći udio pripadnika RNM-a još je više suočen s navedenim problemima za koje više od četvrtine njih [27,0%] smatra da su na jednakoj razini kao što su bili prije četiri godine. Drugim riječima, svaki četvrti pripadnik RNM-a ne vidi promjene u tom segmentu.

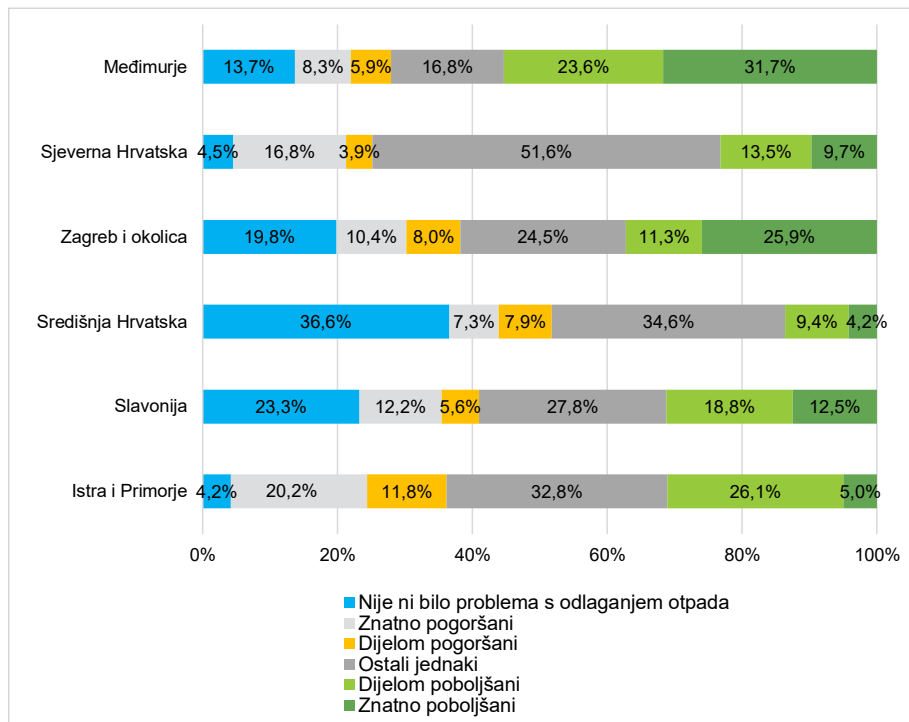
GRAFIKON 57. Stanje s odlaganjem otpada u posljednje četiri godine

⁹³ U istom Zakonu još se navodi i kako pritom treba osigurati "funkcioniranje jednog ili više reciklažnih dvorišta, odnosno mobilne jedinice na svom području, postavljanje odgovarajućeg broja i vrsta spremnika za odvojeno sakupljanje problematičnog otpada, otpadnog papira, metala, stakla, plastike i tekstila, koji nisu obuhvaćeni sustavom gospodarenja posebnom kategorijom otpada, na javnoj površini" i osigurati "uslugu prijevoza krupnog [glomaznog] komunalnog otpada na zahtjev korisnika usluge" [NN 94/13].

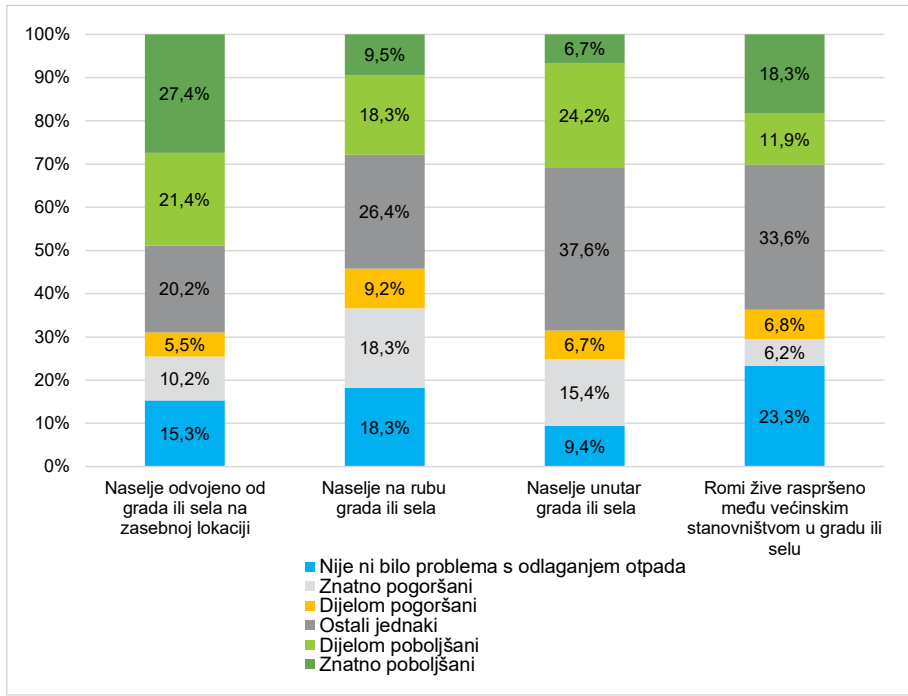
Ipak, najveći udio romskog stanovništva [37,9%] vidi poboljšanja, od toga njih 18,4% tvrdi da je stanje dijelom poboljšano, a 19,5% govori o znatnom poboljšanju u posljednje četiri godine. Stanje gorim nego je bilo prije četiri godine vidi 17,6% pripadnika RNM-a, a isto toliko ih je navelo da problema s otpadom nije ni bilo.

GRAFIKON 58. Stanje s odlaganjem otpada u posljednje četiri godine prema regiji

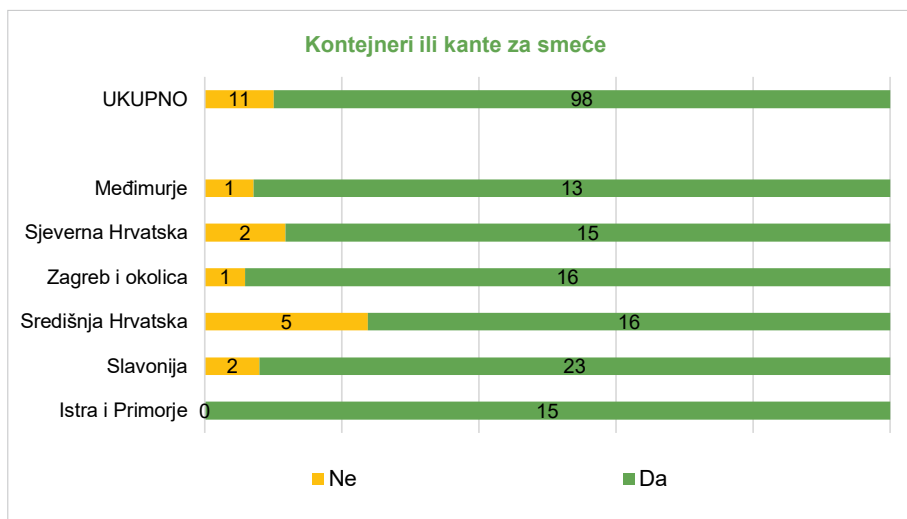
Gledajući regionalno, razlike su značajne.⁹⁴ U Središnjoj Hrvatskoj više od trećine ispitanih [36,6%] navelo je kako u posljednje četiri godine nije bilo problema s odlaganjem otpada. Za većinu Roma iz Sjeverne Hrvatske, njih čak 51,6%, problemima s odlaganjem otpada u posljednje četiri godine su ostali isti. U Međimurju više od polovice ispitanih tvrdi kako je stanje s odlaganjem otpada poboljšano, njih 23,6% navelo je kako je stanje dijelom poboljšano, a gotovo trećina – 31,7% – da je stanje znatno poboljšano. Evidentno je riječ o regiji u kojoj su se, bar kad je riječ o problemima s otpadom, dogodile pozitivne promjene. Da je stanje djelomično ili čak znatno pogoršano, tvrdi najveći udio Roma koji žive u regiji Istra i Primorje, njih petina [20,2%].

94 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 294,444$; $df = 25$; $p < 0,001$.

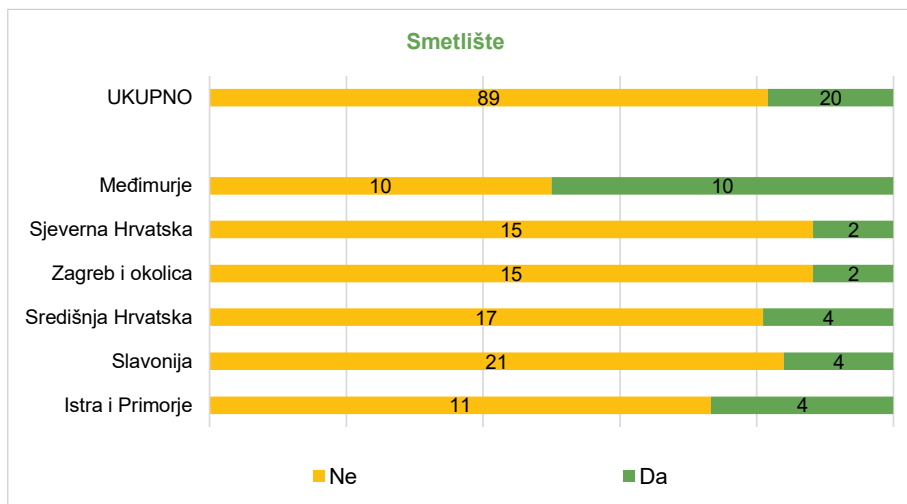
GRAFIKON 59. Stanje s odlaganjem otpada u posljednje četiri godine prema tipu naselja

Razlike, odnosno problemi s odlaganjem otpada u posljednje četiri godine značajno se razlikuju i s obzirom na to u kakvim naseljima Romi žive. Da problema nije ni bilo, najčešće navode Romi koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom bilo u gradu, bilo na selu. Najviše pozitivnih pomaka u ovom segmentu vide Romi koji žive odvojeno od grada ili sela na zasebnim lokacijama. Taj je nalaz očekivan budući da je najviše takvih dislociranih naselja u regiji Međimurje gdje je prije utvrđeno kako je više od polovice tamošnjih Roma ukazalo na pozitivne pomake, odnosno poboljšanje uvjeta povezanih s odlaganjem otpada. Da nije bilo nikakvih promjena, najčešće su navodili oni pripadnici RNM-a koji žive u naseljima unutar grada ili sela. Kada su u UNDP-ovu istraživanju 2011. godine Romi pitani o tome koliko se promijenilo [poboljšalo] stanje u susjedstvu [naselju] u posljednjih pet godina ili otkad žive na tom lokalitetu, 30% romskih kućanstava navelo da je ostvaren napredak, što je jedan od najvećih udjela od svih istraživanih zemalja i jedini slučaj gdje je udio romskog stanovništva veći od udjela neromskog koji je naveo da su se na lokalitetu dogodile pozitivne promjene. U istom je istraživanju samo Rumunjska imala viši udio [34%], a najmanji je imala Srbija [10%], Crna Gora [12%] i Makedonija [14%] [Perić 2012: 30–31].

GRAFIKON 60. Mjesto za odlaganje otpada na lokalitetima prema regiji⁹⁵

GRAFIKON 61. Mjesto za odlaganje otpada na lokalitetima prema regiji⁹⁶

95 Broj lokaliteta iskazan je u apsolutnom iznosu s obzirom na male brojeve (udjele).

96 Broj lokaliteta iskazan je u apsolutnom iznosu s obzirom na male brojeve (udjele).

Mjesta za odlaganje otpada, odnosno smetlišta, postoje u 20 lokaliteta, odnosno njih 18,3%, a regionalne razlike nisu značajne, kao ni razlike prema tipu naselja u kojem Romi žive. Od 20 smetlišta, koliko ih ima na lokalitetima gdje žive Romi, 12 je legalnih, a osam je takozvanih divljih odlagališta smeća. Kontejneri ili kante za smeće postoje u većini lokaliteta, no ipak na 11 lokaliteta gdje žive Romi ne postoje kontejneri ili kante za smeće. Ni tu nisu utvrđene regionalne razlike, ali jesu razlike s obzirom na tip naselja.⁹⁷ Tako u četvrtini [26,3%] romskih naselja koja su na rubu grada ili sela ne postoje kontejneri ili kante za smeće. I na dislociranim lokalitetima, to jest onima gdje Romi žive u naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebne lokacije, taj je udio nešto veći – 17,4%. Očekivano je najpovoljnija situacija na onim lokalitetima gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom. Samo u dva od ukupno 49 takvih naselja nema dostupnih kanti, odnosno kontejnera za smeće.

Informantima je postavljeno i pitanje o redovitosti odvoženja otpada. Odgovori su prikupljeni za ukupno 106 lokaliteta, a u njih 99 ili 93,4% smeće se redovito odvozi iz naselja. Za sedam su lokaliteta informirani predstavnici rekli kako se smeće ne odvozi redovito. Regionalne razlike nisu značajne, kao ni razlike prema tipu naselja, ipak treba istaknuti kako jedino za naselja unutar grada ili sela informanti nisu naveli da postoji problem s odvoženjem otpada. Kao razloge za neredovit odvoz otpada informanti su u većini slučajeva naveli kako je riječ o problemu lokalne uprave i samouprave koja nije riješila to pitanje. U dva slučaja istaknuto je kako komunalne službe povremeno propuste odvesti smeće ispred romskih kuća. U jednom slučaju navedeno je kako je problem s odvozom otpada nastao uslijed neplaćanja računa. UNDP-ovo istraživanje iz 2011. godine pokazalo je da su javni odvoz i prikupljanje otpada manje dostupni Romima nego ostaloj populaciji, a u Hrvatskoj su dobiveni zanimljivi rezultati. Naime, 62% romskih kućanstava navelo je kako se otpad odvozi barem jednom tjedno, što je veći postotak nego onaj kod neromskog stanovništva [60%], no slučajevi u kojima se otpad nikad ne odvozi češći je kod romskih kućanstava [14%] nego kod neromskih [5%]. U drugim istraživanim zemljama romska kućanstva gdje se nikad ne odvozi otpad najčešće su evidentirana u Moldaviji [60%], Albaniji [30%], Srbiji i Bosni i Hercegovini [26%], Rumunjskoj [25%] i Crnoj Gori [16%]. Bolje stanje od RH za romsku populaciju u ovom području zabilježeno je u Češkoj [2%], Mađarskoj [4%], Slovačkoj [5%] i Bugarskoj gdje je 8% kućanstava navelo kako se otpad nikada ne odvozi. Neki su sugovornici u istraživanju naglasili i problem neplaćanja odvoza otpada od strane Roma, kao i problem gomilanja otpada u dvorištima, što je djelomično povezano s nepostojanjem, tj. neplaćanjem kontejnera.

97 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 10,834$; $df = 3$; $p < 0,02$.

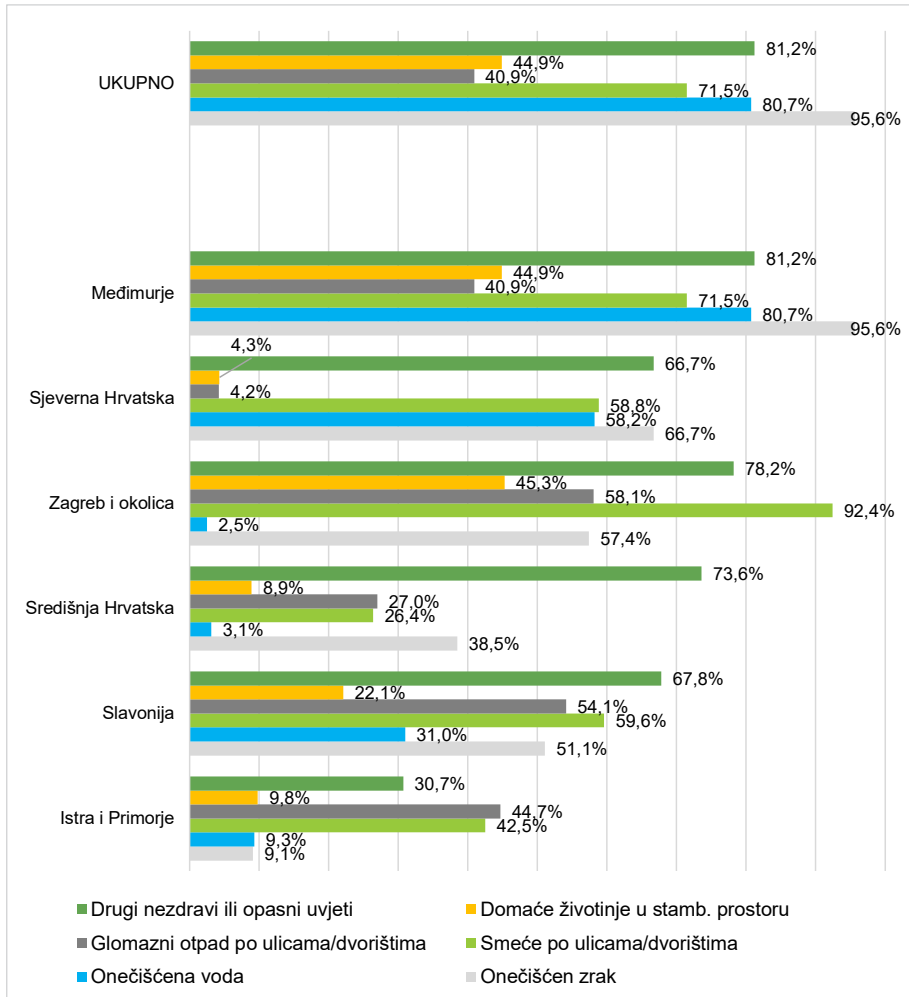
Županija i društvo je učinilo sve, međutim, ja vas pitam, imate gro slučajeva kad oni ne plaćaju odvoz smeća. [KNF, Međimurje]

A javlja se, normalno [misli se na probleme s odlaganjem smeća, op. a.] iako djelomično su krivi moji Romi. Um, jest da se bave s tim sekundarnim sirovinama onda se donosi svašta u dvorištu i onda se stvori zaista gomila smeća, koji opet, opet se vraćamo na isto, opet zahvaljujući se razumijevanju gradonačelnika kad to odmah kupi, šalje dolje da se to očisti, a ovi ostali isto gomilaju sve smeće i na cesti iz tih razloga što nemaju te kontejnere, jer svaki kontejner se mora platiti, a oni nemaju od kud platiti. [predstavnik RNM-a, Međimurje]

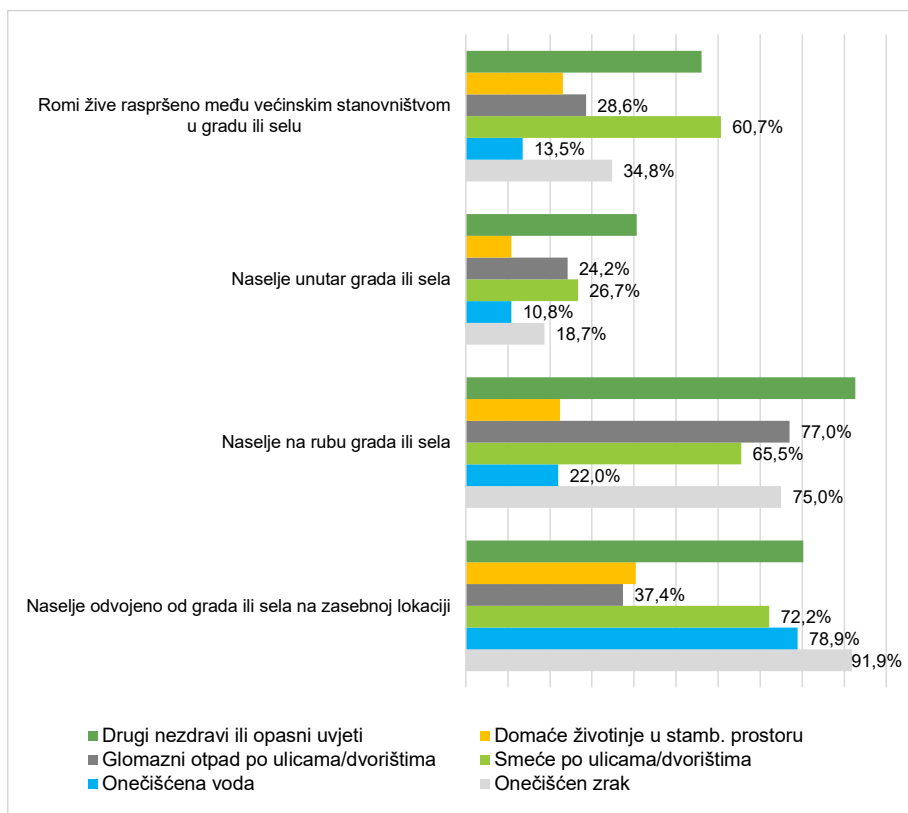
5.2. Problemi vezani za okoliš

Ujedinjeni narodi *Agendu za održivi razvoj 2030* u preambuli definiraju kao "plan akcije za ljude, planet i prosperitet" te definiraju 17 ciljeva održivog razvoja usmjerenih na realizaciju ljudskih prava i stvaranje balansa između 3 dimenzije održivog razvoja: ekonomske, društvene i okolišne [UN 2015]. U akcijskom planu usmjerenom na ljude naglašava se iskorjenjivanje bijede i gladi te omogućavanje svim ljudima da ostvaruju svoj potencijal u dostojanstvu i jednakosti te zdravom okolišu. Tako postavljena Agenda naglašava da je održivi razvoj ključan za kvalitetu života svih ljudi pa se u segmentu urbanog razvoja apostrofiraju "smanjenje negativnih utjecaja urbanih aktivnosti i opasnih kemikalija na ljudsko zdravlje i na okoliš" [UN 2015], što uključuje ekološki menadžment i sigurno korištenje kemikalija, smanjenje i recikliranje otpada te efikasnije korištenje vode i energije. Romi su svakodnevno suočeni s brojnim okolišnim problemima, što govore i nalazi istraživanja iz 2016. godine gdje je na razini svih devet istraživanih zemalja 25% njih navelo kako postoje zagađenja, prljavština ili drugi problemi povezani s okolišem [FRA 2016: 35]. U Hrvatskoj je taj udio bio nešto viši [31%], a lošiji u tom segmentu bili su Češka Republika [41%], Portugal [36%] i Slovačka [33%], dok su bolje rezultate imale Grčka [28%], Španjolska i Bugarska [27%], Mađarska [24%] i Rumunjska u kojoj je samo 11% ispitanih ukazalo na postojanje navedenih problema.

GRAFIKON 62. Udio stanovništva koje živi na lokalitetima gdje postoje problemi vezani za okoliš

GRAFIKON 63. Problemi vezani za okoliš prema tipu naselja

Istraživanjem je utvrđeno da u mnogim romskim lokalitetima postoje problemi vezani za okoliš. Da imaju problem s onečišćenim zrakom, utvrđeno je na mnogim lokalitetima. U više od trećine lokaliteta informanti su naveli kako postoje problemi s onečišćenim zrakom. Iako je riječ o trećini lokaliteta, u njima živi 65,9% romskog stanovništva obuhvaćenog istraživanjem, pa je time problem još više izražen. Nadalje, u više od trećine lokaliteta 38,5% romski su informanti naveli kako postoji i problem sa smećem po ulicama, kraj kuća i u dvorištima, a na takvim lokalitetima živi 63,6% stanovništva. I kada je riječ o svim ostalim problemima vezanim za okoliš, evidentno je da na lokalitetima u kojima postoje problemi živi velik udio romskog stanovništva. Ako se gleda udio romskog stanovništva koje živi na lokalitetima u kojima postoje stanoviti problemi vezani za okoliš, posebno se ističe podatak za dislocirana naselja. Naime, 91,9% stanovništva naselja koja su odvojena od gradova ili sela na zasebne lokacije suočen je s problemom onečišćenog zraka, 78,9% ih ima problema s onečišćenom vodom, a sa smećem po ulicama kraj kuća i u dvorištima problem ima 72,2% romskog stanovništva koje živi dislocirano.

Gledajući okolišne probleme na razini lokaliteta, razlike su statistički značajne i regionalno⁹⁸ i prema tipu naselja⁹⁹. Najviše je lokaliteta u regiji Međimurje koji imaju problema s onečišćenjem zraka, čak 10 od 14, odnosno 71,4%. Visok je udio lokaliteta koji imaju probleme s onečišćenim zrakom i u regiji Sjeverna Hrvatska [47,1%] te u Slavoniji [40,0%]. S obzirom na to da je u regiji Međimurje i Sjeverna Hrvatska najveći udio dislociranih naselja, odnosno onih gdje Romi žive odvojeno od gradova ili sela na zasebnoj lokaciji, očekivano su upravo u takvim naseljima romski informanti najčešće navodili kako postoje problemi s onečišćenim zrakom. Gotovo je identična situacija i s onečišćenom vodom, razlike su značajne regionalno¹⁰⁰ kao i prema tipu naselja.¹⁰¹ U regiji Zagreb i okolica najmanje je lokaliteta u kojima Romi imaju problem s onečišćenom vodom, a i u Istri i Primorju većina lokaliteta nema problema s onečišćenom vodom.

Regionalne razlike utvrđene su i kada je riječ o smeću po ulicama, pokraj kuća ili u dvorištima,¹⁰² no u ovom slučaju regija Zagreb i okolica prednjači po udjelu lokaliteta s takvim problemima, a i više od polovice lokaliteta u regiji Istra i Primorje također imaju te probleme. U regiji Središnja Hrvatska najmanje je problema sa smećem po ulicama, pokraj kuća ili u dvorištima. Ovdje nisu utvrđene razlike prema tipu naselja. Nadalje, probleme s glomaznim otpadom po ulicama, pokraj kuća ili u dvorištima imaju najviše oni Romi koji žive u regiji Istra i Primorje gdje je najviše lokaliteta u kojima su prisutni takvi problemi, a s druge strane u Središnjoj i Sjevernoj Hrvatskoj najmanje je lokaliteta s takvim okolišnim problemima. Razlike su u ovom slučaju značajne regionalno,¹⁰³ ali i prema tipu naselja.¹⁰⁴ Lokaliteti koji su na rubovima gradova ili sela najčešće imaju problem s glomaznim otpadom, a potom lokaliteti koji su odvojeni od gradova ili sela na zasebne lokacije. Očekivano najmanje problema s glomaznim otpadom imaju Romi koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom bilo u selu, bilo u gradu. Domaće životinje koje obitavaju u stambenom prostoru ili neposrednoj blizini najmanji su od svih problema vezanih za okoliš s kojima se Romi suočavaju. U 17 od 109 lokaliteta na kojima žive pripadnici RNM-a informanti su naveli kako postoje takvi problemi. Razlike između pojedinih regija u ovom slučaju nisu utvrđene, ali zato jesu one između tipova naselja.¹⁰⁵ S problemom domaćih životinja koje obitavaju u stambenom prostoru ili u neposrednoj blizini njega više su suočeni Romi koji žive u naseljima odvojenima od gradova ili sela na zasebnoj lokaciji te oni koji žive u naseljima na rubu grada

98 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 14,421$; $df = 5$; $p < 0,02$.

99 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 9,596$; $df = 3$; $p < 0,03$.

100 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 18,281$; $df = 5$; $p < 0,02$.

101 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 9,672$; $df = 3$; $p < 0,03$.

102 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 15,438$; $df = 5$; $p < 0,02$.

103 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 15,158$; $df = 5$; $p < 0,02$.

104 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 10,355$; $df = 3$; $p < 0,02$.

105 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 9,122$; $df = 3$; $p < 0,03$.

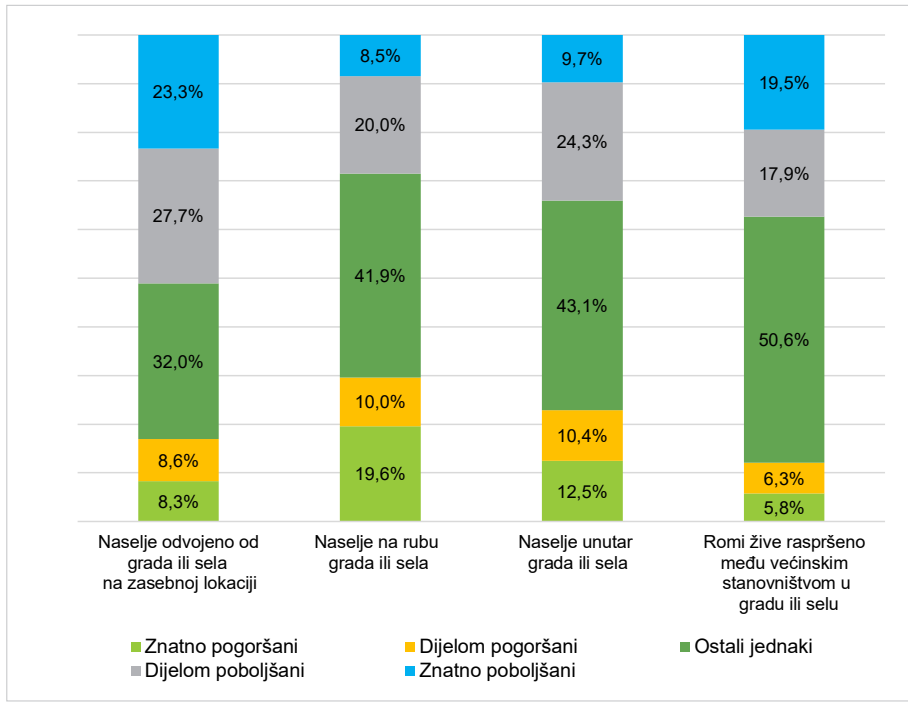
ili sela. Ondje gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu, kao i u romskim naseljima unutar gradova ili sela, očekivane se takvi problemi najmanje javljaju jer je i mogućnost imanja domaćih životinja u gradskim zonama u pravilu ograničena odlukama o komunalnom redu koje se donose na lokalnoj razini.

U gotovo polovici lokaliteta informanti su naveli kako postoje i neki drugi problemi vezani za okoliš. Analizom tih odgovora utvrđeno je da su informanti navodili konkretne probleme i izvore okolišnih problema, od kojih se većina može svrstati u pet kategorija koje su bila ponuđene u odgovaranju na pitanja. Tako su česti izvori onečišćenja zraka na romskim lokalitetima industrijska postrojenja, farme, poljoprivredna zemljišta koja se tretiraju različitim kemijskim sredstvima, neuređeni odvodni kanali, ilegalna i legalna odlagališta otpada. Jedan od problema koji su romski informanti isticali za više lokaliteta jesu psi lualice. Taj je problem prije deset godina bio prepoznat u *Programu kontrole populacije pasa lualica u Republici Hrvatskoj* gdje je jasno navedeno kako psi lualice "predstavljaju problem za zdravlje ljudi" [Veterinarstvo 2010: 1], a *Zakonom o zaštiti životinja* [NN 102/17, 32/19] propisana je izrada *Programa kontrole populacije napuštenih pasa*, no podaci o raširenosti tog problema u populaciji RH nisu dostupni. O tom, ali i drugim problemima povezanim s okolišem govorili su i sugovornici u kvalitativnom dijelu istraživanja, tj. u intervjuima i fokus-grupama.

[...] pitanje tih pasa, to je... To su njihova vlasništva, ali onda ovo što mi pričamo. Znači, imam psa, to je moj pas, ali evo ja nemam ograđeno dvorište i onda sad tamo šeta dva milijuna pasa. To... to se treba riješiti. Drugo, sekundarne sirovine. Oni to navuku kao krtice, da budem iskren. To sad, kad prođete tamo, to izgleda stvarno, stvarno ružno. Tu treba nametnuti obveze. [KNF, Slavonija]

Kad sam već kod tih komunalnih problema, dakle od paljenja guma, smeća, držanja pasa i ostaloga, imate situacije kad dolaze službe intervenirati, vatrogasci, onda se oni napadaju čak, ne. Dakle, postavlja se pitanje o čemu se tu radi. [KNF, Međimurje]

GRAFIKON 64. Stanje higijenskih uvjeta u posljednje četiri godine prema tipu naselja

Većina rezultata o problemima vezanim za okoliš prikupljena je u fazi mapiranja lokaliteta, a tek manji dio u fazi ispitivanja kućanstva. Tako osim za problem s odlaganjem otpada u posljednje četiri godine, Romi su pitani i o stanju higijenskih uvjeta u susjedstvu, odnosno naselju u posljednje četiri godine. Na pitanje o higijenskim uvjetima odgovorilo je 1496 ispitanih pripadnika RNM-a. Najviše [40,2%] ih je navelo kako su uvjeti ostali jednaki, gotovo jednak udio njih [41,4%] tvrdi da su uvjeti bolji bilo dijelom, bilo znatno. Za njih 8,4% higijenski uvjeti dijelom su pogoršani u posljednje četiri godine, a da su znatno pogoršani navelo je njih 10,0%. Regionalne su razlike značajne¹⁰⁶ pa je tako najviše Roma u regiji Međimurje koji vide poboljšanje higijenskih uvjeta u naselju u posljednje četiri godine. Da su uvjeti pogoršani u najvećoj mjeri tvrde pripadnici RNM-a iz regije Istra i Primorje. U Središnjoj i Sjevernoj Hrvatskoj najviše je onih koji stanje higijenskih uvjeta u naselju ili susjedstvu u posljednje četiri godine vide nepromijenjenim. Razlike su značajne i kada se gleda tip naselja u kojem Romi žive.¹⁰⁷ S obzirom na to da većina Roma međimurske regije živi u dislociranim naseljima, razumljivo je da je upravo u takvim naseljima i najviše onih koji tvrde da su higijenski uvjeti naselja u posljednje četiri godine poboljšani. Ondje gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom

106 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 189,078$; $df = 20$; $p < 0,001$.

107 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 103,333$; $df = 12$; $p < 0,001$.

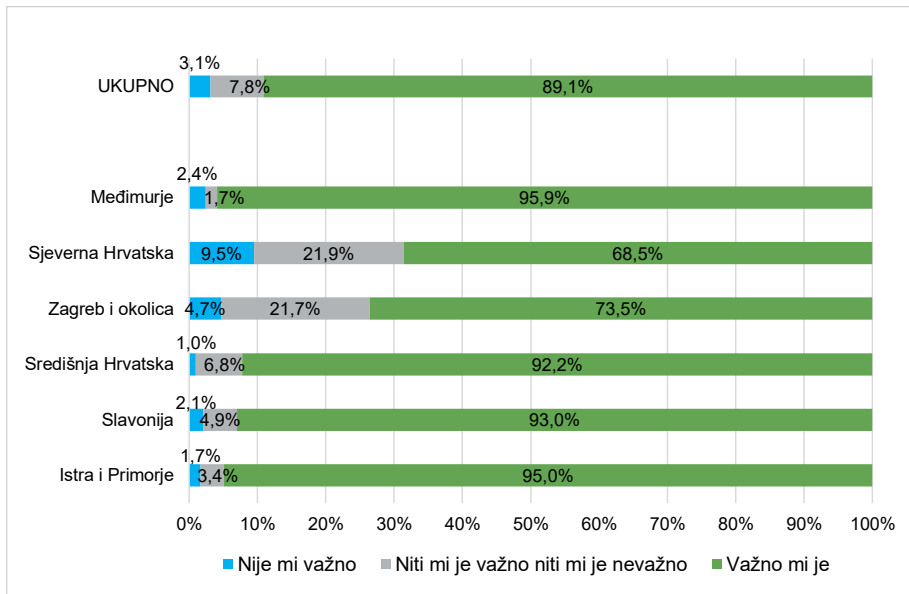
najviše je onih koji tvrde da su higijenski uvjeti ostali nepromijenjeni, što i ne čudi. Na takvim lokalitetima postignut je određeni standard koji je viši od onih u lokalitetima gdje Romi žive koncentrirano pa nije očekivano da se u njima događaju neke značajnije promjene. Pogoršanje higijenskih uvjeta u naselju u najvišoj mjeri utvrđeno je na lokalitetima gdje Romi žive koncentrirano na rubu grada ili sela koji su nerijetko u blizini različitih tvorničkih postrojenja, o čemu govore i sudionici istraživanja.

Gipsara [odlagalište tvornica], smeće koje odlaže cijeli grad, tvornica. [KNF, Središnja Hrvatska]

Postoji znači onečišćenje zraka jer smo mi tu blizu rafinerije. Pitka voda je sve ok. nemamo bunare, znači imao svi pitku vodu gradsku. A zagađenje zbog neodvoženja komunalnog otpada to i jest veliki problem, ali moram napomenuti da ne samo Romi nego većina i neroma koji su blizu našeg naselja i oni znaju napraviti divlji deponij. [predstavnik RNM-a, Središnja Hrvatska]

S obzirom na sve veću važnost pitanja zaštite okoliša u anketi je postavljeno i pitanje o važnosti očuvanja okoliša. Tri četvrtine ispitanih (76,3%) navelo je kako im je očuvanje okoliša izrazito važno, a 12,8% ih je navelo kako im je većinom važno. Da im nije važno ili da im većinom nije važno ukupno je izjavilo 3,1% ispitanih pripadnika RNM-a.

GRAFIKON 65. Vrijednost očuvanja okoliša prema regiji

Vrijednost očuvanja okoliša u nekim je regijama važnija i razlike se s pokazale značajnima.¹⁰⁸ Kao što je već prije istaknuto, većini je Roma očuvanje okoliša važno, no da im je izrazito važno, rekli su oni pripadnici RNM-a koji žive u Središnjoj Hrvatskoj i Međimurju. A da im nije ni važno ni nevažno u nešto većoj mjeri navodili su ispitani Romi iz Sjeverne Hrvatske te Zagreba i okolice. Razlike su ovdje utvrđene i s obzirom na to u kojem tipu naselja žive Romi.¹⁰⁹ Zanimljivo je da je u naseljima u kojima Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom nešto manji udio ispitanih naveo kako im je izrazito važno očuvanje okoliša, a istovremeno je čak 17,9% Roma koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom navelo da im očuvanje okoliša nije ni važno ni nevažno. Očuvanje okoliša jednako je važno muškarcima i ženama, a jednako je tako važno mladim Romima, onima u srednjoj dobi, kao i onima najstarijima. Neovisno o razini obrazovanja, kao i o tome jesu li zaposleni ili ne, Romima je očuvanje okoliša jednako važno. Očito među svim kategorijama kod većine Roma postoji, barem na deklarativnoj razini, svijest o važnosti očuvanja okoliša.

Zanimljivo je u tom kontekstu spomenuti kako su 82 pripadnika romske nacionalne manjine članovi udruga koje se bave očuvanjem okoliša. Najviše ih je u Slavoniji [23] i Međimurju [21], u Sjevernoj Hrvatskoj u takvim je udrugama 14 pripadnika RNM-a, u Istri i Primorju 13, u Središnjoj Hrvatskoj 10, a u Zagrebu i okolici samo jedan. Gledajući zastupljenost prema tipu naselja, u sva četiri tipa podjednak je broj Roma koji su aktivni u takvim udrugama. Od njih 82, 38 su mladi Romi, tj. oni u dobi od 14 do 29 godina, a 38 aktivnih u udrugama ih je u srednjoj dobi, odnosno od 30 do 55 godina. Nešto je više muškaraca [49] nego žena [33]. Gledajući razinu obrazovanja, zastupljene su sve kategorije, a trećina ih ima završenu srednju školu i više, a četvrtina nema završenu osnovnu školu.

5.3. Sažetak

Prostorna segregacija romskog stanovništva praćena je i problemima povezanim s odlaganjem otpada i smeća. Romska naselja nerijetko su smještena u blizini industrijskih postrojenja, farmi, poljoprivrednih zemljišta koja se tretiraju različitim kemijskim sredstvima te odlagališta otpada, a sve to su izvori onečišćenja zraka. Pored stambene deprivacije Romi nerijetko trpe i daleko veće probleme povezane s okolišem pa su i tom segmentu deprivirani, a tomu pridonosi i loša infrastruktura koja je svojstvena mnogim romskim lokalitetima i stambenim objektima. Unatoč tome najveći udio romskog stanovništva [37,9%] smatra kako je u posljednje četiri godine došlo do poboljšanja s odlaganjem otpada, a 17,6% ih smatra da je došlo do pogoršanja. U Središnjoj Hrvatskoj više od trećine ispitanih [36,6%] navelo je kako

108 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 118,739$; $df = 20$; $p < 0,001$.

109 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 53,845$; $df = 12$; $p < 0,001$.

u posljednje četiri godine nije ni bilo problema s odlaganjem otpada. Da problema nije ni bilo, najčešće navode Romi koji žive raspršeno među većinskim stanovništvom bilo u gradu, bilo na selu. Najviše pozitivnih pomaka u ovom segmentu vide Romi koji žive odvojeno od grada ili sela na zasebnim lokacijama. Ovaj je nalaz očekivan budući da je najviše takvih dislociranih naselja u regiji Međimurje gdje je prije utvrđeno kako je više od polovice tamošnjih Roma ukazalo na pozitivne pomake, odnosno poboljšanje uvjeta povezanih s odlaganjem otpada. Nadalje, higijenske uvjete u naselju u posljednje četiri godine nepromijenjenima vidi 40,2%, a boljima 41,1% [i to najviše oni u Međimurju], dok je za 18,4% stanje pogoršano. Kontejneri, tj. kante za smeće postoje u 98 od 109 lokaliteta, a za 93,4% lokaliteta informirani su predstavnici RNM-a su rekli kako se smeće redovito odvozi iz naselja. Da imaju problem s onečišćenim zrakom, utvrđeno je na mnogim lokalitetima. U više od trećine lokaliteta informanti su naveli kako postoje problemi s onečišćenim zrakom. Iako je riječ o trećini lokaliteta, u njima živi 65,9% romskog stanovništva obuhvaćenog istraživanjem pa je time problem još više izražen. Nadalje, u više od trećine lokaliteta, točnije 38,5%, romski su informanti naveli kako postoji i problem sa smećem po ulicama, kraj kuća i u dvorištima, a na takvim lokalitetima živi 63,6% stanovništva. Razlike su značajne kako regionalno, tako i prema tipu naselja. U naseljima koja su odvojena od grada na zasebne lokacije, kao i onima koji su na rubu grada ili sela, svi problemi povezani s okolišem bitno su više izraženi nego u naseljima unutar grada ili sela, kao i u onima gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom. Najviše je lokaliteta u regiji Međimurje koji imaju problema s onečišćenjem zraka, čak 10 od 14, odnosno 71,4%. Visok je udio i lokaliteta u regiji Sjeverna Hrvatska [47,1%] te u Slavoniji [40,0%] koji imaju probleme s onečišćenim zrakom. S obzirom na to da je u regiji Međimurje i Sjeverna Hrvatska najveći udio dislociranih naselja, odnosno onih gdje Romi žive odvojeno od gradova ili sela na zasebnoj lokaciji, očekivano su upravo u takvim naseljima romski informanti najčešće naveli kako postoje problemi s onečišćenim zrakom, ali i s vodom. Smeće po ulicama, pokraj kuća ili u dvorištima najčešći je problem u regiji Zagreb i okolica, a isti je problem vrlo zamjetan i u regiji Istra i Primorje gdje je i najčešći problem s glomaznim otpadom od svih šest regija. Vrlo čest problem koji je detektiran u romskim naseljima jest problem pasa lotalica. Romima je vrijednost očuvanja okoliša vrlo važna, a više od tri četvrtine ispitanih [76,3%] navelo je kako im je očuvanje okoliša izrazito važno. Neadekvatne i nesigurne uvjete stanovanja Roma prate, ali i u nemaloj mjeri uvjetuju brojni problemi vezani za okoliš. Iako većina Roma vidi poboljšanja, u ovom području, kao i između ostalog i u brojnim drugim područjima, puno je mjesta za djelovanje i napredak.

6. Zaključci i preporuke

6. Zaključci i preporuke

Rezultati ovog istraživanja pokazali su da je prostorna segregacija RNM-a i dalje sveprisutna i multidimenzionalna u prostorima gdje živi najviše pripadnika RNM-a u Hrvatskoj. Prostorna segregacija izražena je na različite načine [kroz fizičko, socijalno, kulturno i simboličko distanciranje ostalog stanovništva od RNM-a], povezana s tipom naselja i okoliša te širim razvojnim značajkama županije i regije u kojoj se naselje nalazi. Iako je po brojnosti lokaliteta, najviše naselja u kojima Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom, najviše pripadnika RNM-a živi koncentrirano. Čak 45,7% živi dislocirano, odnosno na lokalitetima koji su od gradova ili sela odvojeni na zasebne lokacije, a 16,5% u naseljima na rubu grada ili sela. Takva [fizički i simbolički] periferna naselja karakterizira niža kvaliteta života zbog manje dostupnosti sadržaja, lošije infrastrukturne opremljenosti naselja te slabe prometne povezanosti [često je izražen nedostatak prometne infrastrukture i loš ili nepostojeći javni prijevoz]. U Međimurju je naseljenost Roma kontinuirano obilježena prostornom segregacijom, od lokalne do županijske razine, budući da 95% stanovništva te regije živi u naseljima odvojenima od grada ili sela na zasebne lokacije. U gradu Zagrebu, kao najrazvijenijem urbanom centru države i mjestu u kojemu živi druga po veličini romska zajednica u Republici Hrvatskoj, pripadnici RNM-a žive u relativno najboljim uvjetima [prema infrastrukturnoj opremljenosti, disperziranosti među većinskim stanovništvom, udjelom stanova, legalizacijskim aspektima stambenog prostora i dr.], usto je važnost RNM-a u gradu Zagrebu prepoznata i predstavljena kao jedan od prioriteta djelovanja u socijalnoj slici grada Zagreba [Ceraneo i SVGZG 2018], međutim istodobno smo svjedočili premještanju stanovnika Plinarskog naselja na periferne dijelove grada nakon niza godina nerješavanja problema tog ilegalnog naselja. Diskrepancija između navedenih praksi – strateškog i drugih oblika planiranja te konkretnog djelovanja u urbanom prostoru – ukazuje na važnost kontinuirane prostorne analize i praćenja različitih pokazatelja isključenosti RNM-a, odnosno analize prostorne (rezidencijalne) segregacije RNM-a na svim razinama [državnoj te JLP/R/S]. Prostorno sagledana isključenost romskog stanovništva ima nove dimenzije jer se dimenzije društvene i prostorne marginalizacije međusobno negativno osnažuju. Temeljem komparacije s rezultatima prethodnih istraživanja možemo zaključiti kako od 2000. godine nije riješen problem prostorne segregacije i marginalizacije RNM-a te je na njegovu rješavanje nužno raditi na integrativan način, u skladu sa svim propisima i održivim razvojnim politikama EU-a i UN-a. Osim toga, preporučuje se provedba dodatnih istraživanja specifičnih potreba, aspiracija i očekivanja romskog stanovništva prilikom planira-

nja nužnih prostorno-urbanističkih prilagodbi i mjera usmjerenih na stanovanje, kvalitetu života i okoliša RNM-a.

Istraživanjem u području prostornog uređenja, stanovanja RNM-a i zaštite okoliša pokrivena su osnovna pitanja standarda stanovanja u smislu higijenskih uvjeta stanovanja, pristupa javnoj infrastrukturi i servisima, pravnog statusa objekata u smislu vlasništva i legalnosti objekta te okolišnih uvjeta, kao i detaljna raspodjela tih pitanja kako po regijama tako i po tipu lokaliteta. Pri tumačenju prikupljenih podataka i njihovoj analizi, dio podataka interpretiran je kroz prizmu koncepta prava na stan. Pravo na stan tako podrazumijeva i higijenske i psihološke standarde stambenog prostora, povezanost stambenih jedinica s infrastrukturom i servisima, ali i sigurnost stanovanja u smislu sigurnosti od deložacija, priuštivost stambenog prostora, pristup ekonomskoj djelatnosti, odnosno radnom mjestu, ali i mogućnost odabira lokacije stanovanja, tj. ponajprije mogućnost ostanka na mjestu na kojem se stanuje. Pritom su u obzir uzeti kontekst u kojem se stambeni prostor valorizira u dominantnoj ekonomiji, odnosno značenje stambenih kvadrata u vrijeme financijalizacije stanovanja i oslanjanja kućanstava RH na prihod od imovine i položaj kućanstava RNM-a u takvu sustavu. Promotrena je pozicija RNM-a na tržištu stanovanja, kao i položaj te manjine u javnim programima stambenog zbrinjavanja, ali i utjecaja planerskih mehanizama na ostvarivanje prava na stan.

Pored izostanka tzv. sigurnosne mreže, podvojena uloga stambenog prostora kao korisnog i kapitalnog dobra u potonjem aspektu zaobilazi romsku populaciju uslijed česte nemogućnosti stvarno procjenjive razmjenske vrijednosti nekretnina izdvojenih naselja koja će, opravdano je pretpostaviti, "zauvijek ostati nemapirana u geografijama tržišta nekretnina" [Rodik 2019: 25]. Takva situacija jedan je od uzroka zašto pripadnici RNM-a ne mogu na osnovi svoje stambene imovine ostvariti pristup kreditnom zaduživanju, kao ni uživati povećanje bogatstva putem rasta cijene nekretnina. Ovakav uvid dovodi u pitanje ključni aspekt stambenog pitanja danas – vrijednost bogatstva navedenog postotka vlasništva – te čini usporedbu značenja vlasništva s onom u većinskoj populaciji gotovo nemogućom. Ta diskrepancija svjedoči i o diskrepanciji vrijednosti bogatstva zajednice čak i ako hipotetski uzmemo da je zaista riječ o formalno-pravno riješenom vlasničkom pitanju i o lokalitetima koji su inkorporirani u tržište nekretnina, budući da se stambene jedinice unutar gradova i sela znatno razlikuju po svojoj vrijednosti od stambenih jedinica udaljenih, odnosno segregiranih naselja. Također, vrijednost stambenih jedinica mjeri se i uzimajući u obzir pristup javnim servisima i infrastrukturi, a lokaliteti s najvišim postotkom vlasništva RNM-a imaju tek sporadičan pristup javnim servisima i postoje kao ekstrateritorijalne cjeline koje nisu uključene u infrastrukturne mreže, pa tako istraživanje bilježi da su na lokalitetima izvan gradova i sela, kao i u naseljima unutar njih, neki od javnih servisa poput vrtića i škola udaljeni i do 25 km. Potencijalno bogatstvo zajednice možemo i analizirati kroz nemale regionalne razlike.

Budući da javni programi stambenog zbrinjavanja nerijetko ne adresiraju potrebe pojedinih romskih kućanstava i ne zahvaćaju veliku većinu njih, a tržište je velikoj većini nepristupačno, logično je zaključiti da će se izdvojena naselja u kojima žive pripadnici RNM-a po potrebi širiti i da će nastajati novi objekti koji nisu zahvaćeni procesom legalizacije koji je trajao do 2018. godine. Na temelju iskaza ispitanika zaključuje se kako su izrađeni urbanistički planovi usmjereni prema uređivanju i sanaciji postojećeg stanja, no ne predviđaju nastanak novih objekata. No ako uzmemo u obzir da je specifični cilj NSUR-a u području stanovanja "unaprijediti stambenu integraciju Roma u zajednici", proces legalizacije i posljedične izrade planova ne prate desegregacijske mjere, već se stanje pokušava petrificirati i kodificirati putem planova i legaliziranja pojedinih objekata koji u dugotrajnom procesu legalizacije mogu i izmijeniti svoje gabarite uslijed promjene u stambenim potrebama.

Romi su neupitno stambeno deprivirana, populacija što su pokazali i svi korišteni indikatori u istraživanju. Ovisno o metodološkim pristupima stambeno je deprivirano od 59% do čak 78% romskih kućanstava. Stambena deprivacija najizraženija je u Sjevernoj Hrvatskoj [86,5%], Središnjoj Hrvatskoj [77,3%] i u Međimurju [75,4%], a najmanje u Zagrebu i okolici gdje je 14,5% romskih kućanstava stambeno deprivirano. U naseljima koja su odvojena od gradova ili sela na zasebne lokacije stambeno je deprivirano gotovo četiri petine kućanstava, a ondje gdje Romi žive među većinskim stanovništvom, nešto više od trećine kućanstava stambeno je deprivirano [36,6%]. Evidentno je da, što su Romi više odvojeni od centara bilo gradova, bilo sela, to je veći udio stambeno depriviranih kućanstava.

Prostorna segregacija i stambena deprivacija romskog stanovništva praćena je i problemima povezanim s odlaganjem otpada i smeća. Romska naselja nerijetko su smještena u blizini industrijskih postrojenja, odlagališta otpada, farmi i poljoprivrednih zemljišta koja se tretiraju različitim kemijskim sredstvima, a sve su to izvori onečišćenja zraka. Taj aspekt geografske raspoređenosti naselja u kojima stanuju pripadnici RNM-a svjedoči o tome da su, pored stambene deprivacije, Romi deprivirani i u smislu tzv. okolišne pravde, tj. da su u puno većoj mjeri od većinskog stanovništva osuđeni na posljedice onečišćenja. Okolišna pravda podrazumjeva ne samo da određene grupe (klasne ili etničke) ne smiju biti gurnute na margine naselja u okoliš koji je višestruko zagađen (blizina teške industrije, odlagališta i sl.) i time osuđeni na kraći životni vijek i lošije zdravlje, već i mogućnost utjecaja na donositelje odluka u smislu okolišnih politika koje ih se tiču (Harper, Steger i Filcak 2009). Podaci dobiveni ovim istraživanjem pokazuju da su u oba ova aspekta okolišne pravde pripadnici RNM-a većinom deprivirani. Tomu doprinosi i loša infrastruktura koja je svojstvena mnogim romskim lokalitetima i stambenim objektima. Unatoč tome, nezanemariv udio romskog stanovništva [37,9%] smatra kako je u posljednje četiri godine došlo do poboljšanja situacije s odlaganjem otpada. Prostorne razlike između regija i JLS-a u Republici Hrvatskoj izrazito su velike (MRRFEU 2016) pa je prostorna dimenzija važan aspekt oblikovanja preporuka i

mjera za smanjenje socijalne isključenosti i svih oblika marginalizacije RNM-a u Hrvatskoj. Ciljevi, prioriteti i mjere moraju biti višedimenzionalni, usklađeni s načelima održivog regionalnog razvoja [MRRFEU 2016] i integrativni, odnosno dvostruko usmjereni – prema ljudima i prema prostoru istodobno. Prostorna marginalizacija ujedno znači i društvenu marginalizaciju, pa je potrebno raditi na infrastrukturnom unapređenju postojećih naselja [i na sprečavanju daljnje segregacije] te poticanju integracije na cjelovit i prostorno i populacijski specifičan način, primjerice kroz obrazovne mehanizme koji bi omogućavali mladim pripadnicima RNM-a život u neizoliranim, socijalno raznolikim, ruralnim i urbanim prostorima koji imaju realan razvojni potencijal te im osim školovanja nudili mogućnost ostanka i zapošljavanja. Istodobno, potrebno je razbijati mit "kulture bijede" i pronaći inovativne načine integracije različitih elemenata romske kulture u lokalnu zajednicu kako bi se smanjila diskriminativna praksa i socijalna distanca te se romska kultura približila lokalnoj zajednici. U skladu s prethodno navedenim predlaže se **razvijanje integrativnog i participativnog pristupa** koji uključuje sve relevantne aktere u donošenje mjera osjetljivih na **populacijske i prostorne specifičnosti**. Posebnu pozornost treba posvetiti osmišljavanju mjera za **rješavanje specifičnih oblika segregacije** vidljivih u različitim **tipovima romskih naselja** (naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji, naselje na rubu grada ili sela, naselje unutar grada ili sela te naselja gdje Romi žive raspršeno među većinskim stanovništvom u gradu ili selu), pri čemu je poželjno dodatno **istražiti aspiracije** samih **stanovnika** kada je riječ o stambenoj tipologiji i mjestu stanovanja.

Navedeno podrazumijeva:

1. aktivno uključivanje lokalne i mjesne samouprave (romskog i neromskog stanovništva) radi poticanja kohezije i integracije cjelokupne lokalne zajednice te informiranje vijeća i predstavnika nacionalnih manjina (VPNM-a) i ostalih relevantnih aktera (romske udruge i nevladin sektor i dr.)
2. donošenje mjera usmjerenih na podizanje ukupne kvalitete života romskog stanovništva i sprečavanja daljnje periferijalizacije i rezidencijalne segregacije, primjerice romska naselja unutar sela i gradova planirati tako da se ne samo saniraju nego, kada je to moguće (na mjestima koja su dobro povezana infrastrukturom poput središta gradova), znatno unaprijede tako da tipologija odražava potrebe kućanstava koja ostaju u naseljima, ali da prostorno planiranje i dizajniranje stremi ka etničkoj i socioekonomskoj heterogenosti naselja (engl. *social mix*)
3. rješavanje problema prenapučenosti i neadekvatnih uvjeta stanovanja pripadnika RNM-a treba sagledavati i rješavati kao dio nacionalne stambene politike, primjerice donošenjem strategije koja podrazumijeva povećanje javnog stambenog fonda, poticanje neprofitnih stambenih inicijativa, kao i regulacija najma na tržištu, a sve navedeno treba biti usklađeno sa zahtjevima za financiranje iz strukturnih fondova EU-a

4. osmišljavanje programa za lokalni razvoj pod vodstvom zajednice i mjera za unaprjeđenje uvjeta stanovanja i infrastrukturne opremljenosti u skladu s aspiracijama i potrebama specifičnih socijalnih kategorija romskog stanovništva, primarno onih višestruko depriviranih (žene, mladi, stariji, nezaposleni i dr.), primjerice izgradnja i pravovremeno dodjeljivanje gradskih stanova (za dugotrajni najam i korištenje), osmišljavanje stambenih rješenja za mlade koji se školuju i njihove obitelji i sl. te razvijanje *soft* mjera usmjerenih na integraciju i poticanje dobrovoljnog preseljenja stanovnika iz segregiranih naselja u razvijenije (urbane) prostore s postojećom infrastrukturom... dakle programa koji ujedno pružaju više mogućnosti za vertikalnu socijalnu mobilnost (povećavaju obrazovne šanse i mogućnosti zapošljavanja), također usklađeno sa smjernicama za financiranje iz strukturnih fondova EU-a [EC 2015]
5. planiranje mjera i prostorno-urbanističkih zahvata treba temeljiti na istraživanju aspiracija stanovnika, njihovim aktualnim potrebama i interdisciplinarnoj stručnoj procjeni dominantnih trendova i oblika marginalizacije RNM-a za specifična naselja i županije [uzimajući u obzir indikatore regionalne razvijenosti lokalne zajednice]
6. planiranje infrastrukturnih projekata za unaprjeđenje života u romskim naseljima treba usmjeriti na podizanje ukupne kvalitete života svog stanovništva lokalne zajednice, bolju prometnu povezanost i mobilnost stanovništva, kvalitetno zbrinjavanje otpada i poboljšanja stanja okoliša u skladu s ciljevima održivog razvoja, a na korist čitave lokalne zajednice i šire.

Sve spomenute preporuke trebaju poslužiti za oblikovanje strategije lokalnog razvoja koja bi obuhvaćala razvoj posebne strategije desegregacije osjetljive na prostorne specifičnosti (veličinu i tip naselja, stupanj [dez]integriranosti naselja u urbani, suburbani ili ruralni prostor; veličinu i demografske karakteristike lokalne populacije; stupanj razvijenosti naselja i regije i dr.) i koja bi bila razvijena uz aktivnu participaciju lokalne zajednice [RNM-a i ostalih stanovnika zajedno]. Za to je potrebno osigurati kontinuirano prikupljanje relevantnih podataka i praćenje objektivnih i subjektivnih socijalnih indikatora desegregacije [ukoliko ne postoje, potrebno ih je odrediti na državnoj razini i zatim prilagoditi specifičnim prostorima u odnosu na stupanj razvijenosti same lokalne zajednice te regionalne i urbane i(li) ruralne specifičnosti naselja] koji bi omogućili informirano donošenje odluka usmjerenih na smanjenje segregacije i stvaranje otvorene lokalne zajednice koja različitost doživljava kao svoje bogatstvo. Participativno istraživanje temeljnih strateških tema infrastrukture, stanovanja, obrazovanja i okoliša te planiranje akcija na razini lokalne zajednice kroz određeni vremenski period potaknulo bi bolje upoznavanje i potencijalnu lokalnu afirmaciju romske kulture, heterogenosti, mobilnosti i unapređenje stanovanja te stanja okoliša [primjerice kroz identifikaciju autentičnih održivih praksi u svakodnevnom životu lokalne zajednice i RNM-a te njihovu razmjenu, međusobnu edukaciju i zajedničko unapređivanje održivog razvoja naselja

i lokalne zajednice]. Takav integrativni pristup lokalnom razvoju doveo bi do unapređenja uvjeta života u romskim naseljima i njihove bolje integracije u lokalne zajednice i hrvatsko društvo u cjelini.

Literatura

- Bežovan, Gojko [2008] "Stanovanje i stambena politika" u: V. Puljiz, G. Bežovan, T. Matković, Z. Šučur, S. Zrinščak [ur.] *Socijalna politika Hrvatske*. Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, str. 337–390.
- Bourdieu, Pierre [2018] "Social Space and the Genesis of Appropriated Physical Space" *International Journal of Urban and Regional Research* 42 [1]: 106–114. [DOI:10.1111/1468-2427.12534]
- Braun, Virginia i Clarke, Victoria [2006] "Using Thematic Analysis in Psychology" *Qualitative Research in Psychology* 3 [2]: 77–101.
- Čaldarović, Ognjen [1975] "Neki pokazatelji prostorne socijalne diferencijacije i socijalne segregacije stanovništva Zagreba 1971." *Revija za sociologiju*, 5[4]: 58–66.
- Čaldarović, Ognjen [1989] *Društvena dioba prostora*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Dobrotić, Ivana [2014] "Stanovanje" u: D. Potočnik [ur.] *Romska svakodnevica u Hrvatskoj: prepreke i mogućnosti za promjenu*. UNDP, UNHCR, UNICEF, str. 74–84.
- Harper, Krista, Steger, Tamara i Filcak, Richard [2009] "Environmental Justice and Roma Communities in Central and Eastern Europe", *Environmental Policy and Governance* 5. https://scholarworks.umass.edu/anthro_faculty_pubs/5 Pristupljeno 20. lipnja 2020.
- Heidegger, Patrizia i Wiese, Katy [2020] *Pushed to the wastelands: Environmental racism against Roma communities in Central and Eastern Europe*. Brussels: European Environmental Bureau.
- Klasnić, Ksenija, Kunac, Suzana i Rodik, Petra [2020] *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: žene, djeca, mladi*. Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske.
- Kunac, Suzana, Klasnić, Ksenija i Lalić, Sara [2018] *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka*. Zagreb: Centar za mirovne studije.
- Kuyucu, Tuna i Ünsal, Özlem [2010] "«Urban Transformation» as State-led Property Transfer: An Analysis of Two Cases of Urban Renewal in Istanbul" *Urban Studies*, 47[7]: 1479–1499.

- Marans, Robert W. i Stimson, Robert J. [ur.] [2011] *Investigating Quality of Urban Life: Theory, Methods, and Empirical*. Netherlands: Springer, str. 33–34.
- Massey, Douglas S., Denton, Nancy A. [1988] "The Dimensions of Residential Segregation", *Social Forces* 67 [2]: 281–315.
- Miletić, Geran-Marko [2005] "Uvjeti stanovanja i stambene aspiracije Roma" u: M. Štambuk [ur.] *Kako žive hrvatski Romi*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 159–176.
- Pokos, Nenad [2005] "Demografska analiza Roma na temelju statističkih podataka" u: M. Štambuk [ur.] *Kako žive hrvatski Romi*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 35–52.
- Rašić, Nikola, Lucić, Danijela, Galić, Branka i Karajić, Nenad [2020] *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: identitet, socijalna distanca i iskustvo diskriminacije*. Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske.
- Rodik, Petra [2019] *[Pre]Zaduženi: Društveni aspekti zaduženosti kućanstava u Hrvatskoj*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Rogić, Ivan [2005] "Neke socijalnoekološkijske odrednice romskih naselja" u: M. Štambuk [ur.] *Kako žive hrvatski Romi*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 53–90.
- Rolnik, Raquel [2019] *Urban Warfare: Housing under the Empire of Finance*. London: Verso.
- Šlezak, Hrvoje [2009] "Prostorna segregacija romskog stanovništva u Međimurskoj županiji" *Hrvatski geografski glasnik* 71 [2]: 65–81.
- Šlezak, Hrvoje i Šakaja, Laura [2012] "Prostorni aspekti socijalne distance prema Romima" *Hrvatski geografski glasnik* 74 [1]: 91–109.
- Štambuk, Maja [2000] "Romi u društvenom prostoru Hrvatske" *Društvena istraživanja* 9 [2–3]: [46–47]: 197–210.
- Štambuk, Maja [ur.] [2005] *Kako žive hrvatski Romi?* Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Šućur, Zoran [2006] "Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj" *Revija za sociologiju* 37 [4]: 131–147.
- Wacquant, Loïc [2008] *Urban Outcasts. A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Polity.

Zakoni, strateški dokumenti i izvješća te internetski izvori

- Amnesty International [2011] *Dom je više od krova na glavom. Romima je uskraćeno pravo na odgovarajući smještaj u Srbiji.* <https://www.amnesty.org/download/Documents/32000/eur700012011sr.pdf> Pristupljeno 13. lipnja 2020.
- Bobarić, Sindirela [2019] "Romske obitelji iz Plinarskog naselja preseljene" *Vijesti Romi.hr.* <http://romi.hr/vijesti-rnv/hrvatska/preseljenje-roma-iz-plinarskog-naselja> Pristupljeno 12. lipnja 2020.
- Centar za razvoj neprofitnih organizacija i Socijalno vijeće Grada Zagreba [2018] [Ceraneo i SVGZ] *Izazovi provedbe smjernica Europskog stupa socijalnih prava u Gradu Zagrebu. Komparativna socijalna slika Grada Zagreba za 2017. i 2018. godinu.* Zagreb. <https://bit.ly/2BAaT8e> Pristupljeno 22. lipnja 2020.
- Državni zavod za statistiku. [2013] *1. Privatna kućanstva prema broju članova, popis 2011.* https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/xls/Ku-ograd_01_HR.xls. Pristupljeno 12. lipnja 2020.
- European Commission [EC] [2015] *Guidance for Member States on the use of European Structural and Investment Funds in tackling educational and spatial segregation.* Brussels: EC.
- European Commission [EC] [2019] *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Report on the implementation of national Roma integration strategies – 2019.* Brussels: EC.
- Europska komisija [EK] [2010] *EUROPA 2020. Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast.* <https://struktturnifondovi.hr/wp-content/uploads/2017/03/Strategija-EUROPA-2020.-hr.pdf> Pristupljeno 20. svibnja 2020.
- Europska komisija [EK] [2017] *Tematski informativni članak o europskom semestru: rješavanje problema nejednakosti.* https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/european-semester_thematic-factsheet_addressing-inequalities_hr.pdf Pristupljeno 20. lipnja 2020.
- Europska komisija [EK] [2019] *Preporuka Vijeća o Nacionalnom programu reformi Hrvatske za 2019. i davanje mišljenja Vijeća o Programu konvergencije Hrvatske za 2019.* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/DOC/?uri=CELEX:52019DC0511&from=EN> Pristupljeno 20. svibnja 2020.
- Europska komisija [EK] [2020] *Preporuka Vijeća o Nacionalnom programu reformi Hrvatske za 2020. i davanje mišljenja Vijeća o Programu konvergencije Hrvatske za 2020.* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/DOC/?uri=CELEX:52020DC0511&from=HR> Pristupljeno 20. svibnja 2020.

- Europska unija [EU] [2018] *Tematsko izvješće: Širokopojasni pristup internetu u državama članicama EU a: postignut je određen napredak, ali neće se dosegnuti sve ciljne vrijednosti iz strategije Europa 2020*. Luksemburg: Europski revizorski sud. https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR18_12/SR_BROADBAND_HR.pdf Pristupljeno 23. svibnja 2020.
- European Parliament [EP] [2013] *Social Housing in the EU. Directorate General for Internal Policies Policy Department A: Economic and Scientific Policy*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/492469/IPOL-EMPL_NT\[2013\]492469_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/492469/IPOL-EMPL_NT[2013]492469_EN.pdf) Pristupljeno 27. svibnja 2020.
- European Union Fundamental Rights Agency i United Nations Development Programme [FRA i UNDP] [2012] *The situation of Roma in 11 EU Member States. Survey results at a glance*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2099-FRA-2012-Roma-at-a-glance_EN.pdf Pristupljeno 20. svibnja 2020.
- European Union Agency for Fundamental Rights [FRA] [2013] *Analysis of FRA Roma survey results by gender*. Beč: FRA. <https://fra.europa.eu/en/publication/2013/analysis-fra-roma-surveyresults-gender> Pristupljeno 20. svibnja 2020.
- European Union Agency for Fundamental Rights [FRA] [2016] *Drugo istraživanje Europske unije o manjinama i diskriminaciji Roma – odabrani rezultati. Luxembourg: Ured za publikacije Europske unije*. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-eu-minorities-survey-roma-selected-findings_hr.pdf Pristupljeno 10. lipnja 2020.
- European Union Agency for Fundamental Rights [FRA] [2018] *A persisting concern: anti-Gypsyism as a barrier to Roma inclusion*. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-anti-gypsyism-barrier-roma-inclusion_en.pdf Pristupljeno 20. svibnja 2020.
- Eurostat [2016] *Housing cost overburden rate by tenure status, 2016 [% of population]*. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Housing_cost_overburden_rate_by_tenure_status_2016\[%25_of_population\]_YB18.png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Housing_cost_overburden_rate_by_tenure_status_2016[%25_of_population]_YB18.png) Pristupljeno 20. svibnja 2020.
- Eurostat [2017a] *Final report of the expert group on quality of life indicators*. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/7870049/7960327/KS-FT-17-004-EN-N.pdf/f29171db-e1a9-4af6-9e96-730e7e11e02f> Pristupljeno 20. svibnja 2020.
- Eurostat [2017b] *Rising proportion of single person households in the EU*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20180706-1?inheritRedirect=true> Pristupljeno 20. svibnja 2020.

- Eurostat [2018] "House or flat: where do you live?". <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20200513-1> Pristupljeno 20. svibnja 2020.
- Eurostat [2019] *People in the EU - statistics on housing conditions*. <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/41898.pdf> Pristupljeno 20. svibnja 2020.
- Eurostat [2020a] *European Commission Eurostat Sustainable development indicators*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/sdi/clean-water-and-sanitation> Pristupljeno 17. lipnja 2020.
- Eurostat [2020b] *Quality of life indicators – material living conditions*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Quality_of_life_indicators_-_material_living_conditions#Housing_conditions Pristupljeno 15. lipnja 2020.
- Felbar, Željka [2019] "Promijenili su prezime da bi živjeli bolje i nisu požalili" *Romski portal*. <http://www.romskiportal.com/2019/10/21/promijeni-li-su-prezime-da-bi-zivjeli-bolje-i-nisu-pozalili/> Pristupljeno 9. srpnja 2020.
- Grad Zagreb [2019] *Statistički ljetopis Grada Zagreba 2019*. http://www.zagreb.hr/UserDocImages/arhiva/statistika/statisticki%20ljetopis%202019_digital.pdf Pristupljeno 25. svibnja 2020.
- Hrvatska regulatorna agencija za mrežne djelatnosti [HAKOM] [2018] *Tromjesečni usporedni podaci tržišta elektroničkih komunikacija u Republici Hrvatskoj*. <https://bit.ly/3hLBhN4> Pristupljeno 27. svibnja 2020.
- Hrvatska regulatorna agencija za mrežne djelatnosti [HAKOM] [2020] *Pravilnik o univerzalnim uslugama u elektroničkim komunikacijama*. <https://bit.ly/3fqQLE8> Pristupljeno 27. svibnja 2020.
- Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja – Agencija za ozakonjenje nezakonito izgrađenih zgrada [MGIPU AZONIZ] [2019] *Pregled stanja riješenosti preuzetih zahtjeva za ozakonjenje*. https://mgipu.gov.hr/UserDocImages//AZONIZ//25.6.2019.pregled_stanja.pdf
- Matejčić, Barbara [2011] "Kako u Zagrebu unajmiti stan, ili zaposliti se, ako ste Romkinja ili muslimanka: Mersiha? Žao mi je. Stan je iznajmljen!" *Jutarnji list*, online izdanje objavljeno 19. studenog 2011. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/kako-u-zagrebu-unajmiti-stan-ili-zaposliti-se-ako-ste-romkinja-ili-muslimanka-mersiha-zao-mi-je.-stan-je-iznajmljen-1733565> Pristupljeno 16. lipnja 2020.
- Perić, Tatjana [2012] *The Housing Situation of Roma Communities: Regional Roma Survey 2011*. Roma Inclusion Working Papers. Bratislava: United Nations Development Programme.

- Pučki pravobranitelj [2019] Izvješća za 2019. godinu. Stanovanje, energetska siromaštvo i pristup vodi. <https://www.ombudsman.hr/hr/stanovanje-energetska-siromastvo-i-pristup-vodi/> Pristupljeno 13. lipnja 2020.
- Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije [2016] [MRRFEU] *Vrijednosti indeksa razvijenosti i pokazatelja za izračun indeksa razvijenosti prema novom modelu izračuna na županijskoj razini [razdoblje 2014. – 2016.]* <https://bit.ly/2Z88uJV> Pristupljeno 13. lipnja 2020.
- Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije [2017] [MRRFEU] *Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje do kraja 2020. godine* <https://bit.ly/2ZaW1oS> Pristupljeno 13. lipnja 2020.
- United Nations [UN] [1966] *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.* <https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulation-s/O5bosniak/BlntCovEcSocCulRights.pdf> Pristupljeno 9. lipnja 2020.
- United Nations [UN] [2010] *Resolution 64/292. The human right to water and sanitation.* <https://undocs.org/A/RES/64/292> Pristupljeno 10. lipnja 2020.
- United Nations [UN] [2015] *Transforming Our World: 2030 Agenda for Sustainable Development.* <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf> Pristupljeno 10. lipnja 2020.
- UN-Habitat [2006] *United Nations Human Settlements Programme: The State of the World's Cities Report 2006/2007 – 30 Years of Shaping the Habitat Agenda.* https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/11292101_alt.pdf Pristupljeno 9. lipnja 2020.
- UN-Habitat [2018] *City Resilience Action Planning Tool.* http://dimsur.org/wp-content/uploads/2019/03/CityRAP-Tool_Booklet_05032019-compressed.pdf Pristupljeno 9. lipnja 2020.
- UN-Habitat [2019a] *United Nations System-wide Guidelines on Safer Cities and Human Settlements.* https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/03/un_systemwide_guidelines_on_safer_cities_and_human_settlements.pdf Pristupljeno 9. lipnja 2020.
- UN-Habitat [2019b] *Leaving No One Behind World Water Development Report 2019.* <https://unhabitat.org/world-water-development-report-2019> Pristupljeno 20. lipnja 2020.
- UN-Habitat [2020] *Climate Change Vulnerability and Risk. A Guide for Community Assessments, Action Planning and Implementation* https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/05/climatechange_vulnerabilityandriskguide.pdf Pristupljeno 10. lipnja 2020.
- Uredba o naknadi za zadržavanje nezakonito izgrađene zgrade u prostoru [NN 98/12]

- Veterinarstvo [2010] *Program kontrole populacije pasa lotalica u Republici Hrvatskoj*. Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja – Uprava za veterinarstvo. <http://www.veterinarstvo.hr/UserDocImages//dobrobitZivotinja/Program%20kontrole%20populacije%20opasa%20lotalica%20u%20Republici%20Hrvatskoj.%202010..pdf> Pristupljeno 14. lipnja 2020.
- Vijeće Europske unije [EU] [2000] *Direktiva Vijeća 2000/43/EZ o provedbi načela jednakog postupanja prema osobama bez obzira na njihovo rasno ili etničko podrijetlo*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0043&from=EN> Pristupljeno 9. lipnja 2020.
- Vlada RH [2003] *Nacionalni program za Rome*. Zagreb.
- Vlada RH [2005] *Akcijski plan Desetljeća za uključivanje Roma [2005. – 2015.]*. Zagreb.
- Vlada RH [2012] *Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020.godine*. Zagreb.
- Vlada RH, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina [2013] *Akcijski plan za provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje 2013. – 2015. godine*. Zagreb.
- Vlada RH, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina [2017a] *Nacionalni plan za borbu protiv diskriminacije za razdoblje od 2017. do 2022. godine*.
- Vlada RH, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina [2017b] *Akcijski plan za provedbu Nacionalnog plana za borbu protiv diskriminacije za razdoblje od 2017. do 2019.*
- Vlada RH, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina [2019a] *Akcijski plan za provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine, za 2019. i 2020. godinu*. Zagreb.
- Vlada RH [2019b] *Izješće o provedbi Nacionalne strategije za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine, za 2018. godinu*. Zagreb.
- Vlada RH [2020] *Ova Vlada čini sve da građanima omogući dostojanstven život nakon razornog potresa koji je pogodio Zagreb i okolicu*. <https://vlada.gov.hr/vijesti/ova-vlada-cini-sve-da-gradjanima-omoguci-dostojanstven-zivot-nakon-razornog-potresa-koji-je-pogodio-zagreb-i-okolicu/29527> Pristupljeno 15. lipnja 2020.
- Zakon o postupanju s nezakonito izgrađenim zgradama [NN 86/12, 143/13, 65/17, 14/19]
- Zakon o održivom gospodarenju otpadom [NN 94/13]
- Zakon o zaštiti životinja [NN 102/17, 32/19]

Bilješke o autoricama

Danijela Lucić [1986. Banja Luka] diplomirala je na Odsjeku za sociologiju, a doktorat je stekla iz područja političkih znanosti. Uposlena je kao docentica na Odsjeku za sociologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Pored sigurnosne tematike područje interesa joj je kvantitativna i kvalitativna metodologija društvenih znanosti. Kao istraživačica bila je angažirana na terenskom istraživanju 2017. godine *Prikupljanje i praćenje baznih podataka za učinkovitu provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma*. Izlaže na znanstvenim i stručnim skupovima u Hrvatskoj i inozemstvu, a na VII. nacionalnom kongresu Hrvatskoga sociološkog društva u travnju 2019. godine izlagala je koautorski rad na temu "Socijalna kohezija hrvatskog društva i integracija romske nacionalne manjine – što govore empirijski nalazi?" Suautorica je studije *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: identitet, socijalna distanca i iskustvo diskriminacije* [2020]. Članica je uredništva nekoliko znanstvenih časopisa.

Jana Vukić [1973. Zagreb] docentica je na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i predstojnica Katedre za urbanu sociologiju. Predaje na Filozofskom fakultetu u Zagrebu kolegije iz područja urbane sociologije i suvremene sociološke teorije, zatim na Sveučilišnom studiju Upravljanje gradom te povremeno na doktorskom i specijalističkom studiju urbanizma i arhitekture na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu. Sudjelovala je u realizaciji i vođenju znanstveno-istraživačkih projekata u području urbane sociologije i interdisciplinarnih istraživanja vezanih uz kvalitetu života, javne prostore i participaciju građana. Od 2016. do 2018. godine sudjelovala je u izradi sociološke i demografske studije *Život u povijesnoj jezgri Dubrovnika* [Klempić Bogadi, Vukić i Čaldarović 2018] za Zavod za obnovu Dubrovnika u svrhu izrade Plana upravljanja povijesnom jezgrom Dubrovnika. S Ognjenom Čaldarovićem suautorica je još dviju knjiga iz područja urbane sociologije [*Suvremena sociologija grada* 2015, *Suvremeni grad. Javni prostori i kultura življenja* 2017] te više znanstvenih i stručnih radova i publikacija.

Iva Marčetić [1982. Banja Luka] diplomirala je na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Nekoliko godina radila je u arhitektonskim uredima kao projektantica, a bila je i članica neformalne arhitektonske skupine *Pulska grupa* s kojom 2010. godine izdaje knjigu *Grad postkapitalizma*, a 2012. godine kao članica grupe predstavljala je Hrvatsku na 13. Bienalu arhitekture u Veneciji s radom "Direktna demokracija zahtjeva direktni prostor". Bila je stipendistica rezidencije *Schloss Solitude* u Stuttgartu [2011./2012.], stipendistica kolektiva *Kuda org* iz Novog Sada

[2013.] i rezidentica *Instituta za urbane politike iz Beograda* [2019.]. Kroz istraživački rad bavila se transformacijama urbanog prostora zemalja bivše Jugoslavije u tranziciji. Veliki dio njezina rada odnosi se na istraživački, organizacijski i praktični rad na reformi modela stambenih politika. Te teme istaživala je kroz studijska putovanja u Tursku i Španjolsku i o njima objavljivala tekstove. Radovi su joj izlagani u galerijama i javnim prostorima u Hrvatskoj i izvan nje. Kao članica *Prava na grad* uključena je u aktivnosti europske mreže *European Action Coalition for Right to housing and the City* i globalne mreže urbanih istraživača, akademika i aktivista *INURA*. Kao jedna od osnivačiva arhitektonske zadruge *Otvorena arhitektura* članica je regionalne mreže za programe stambenog zadrugarstva *MOBA*.

